

ІВАН ФРАНКО.

МАНІПУЛЯНТКА

І ІНЬШІ ОПОВІДАНЯ.

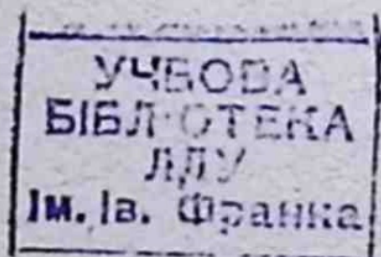
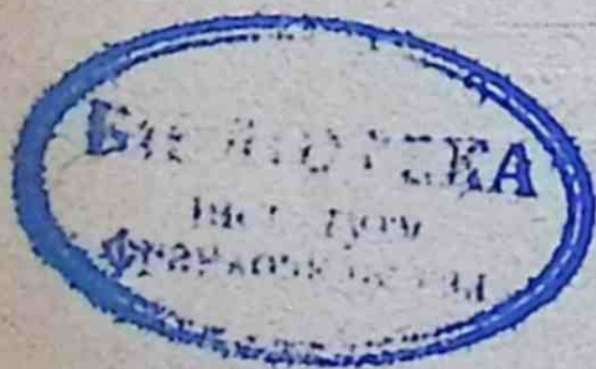
НАКЛАДОМ АНТОНА ХОЙНАЦКОГО.

ЛЬВІВ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЛВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Каб. франкознавства
ЛДУ ім. Ів. Франка
Зуб. № 904

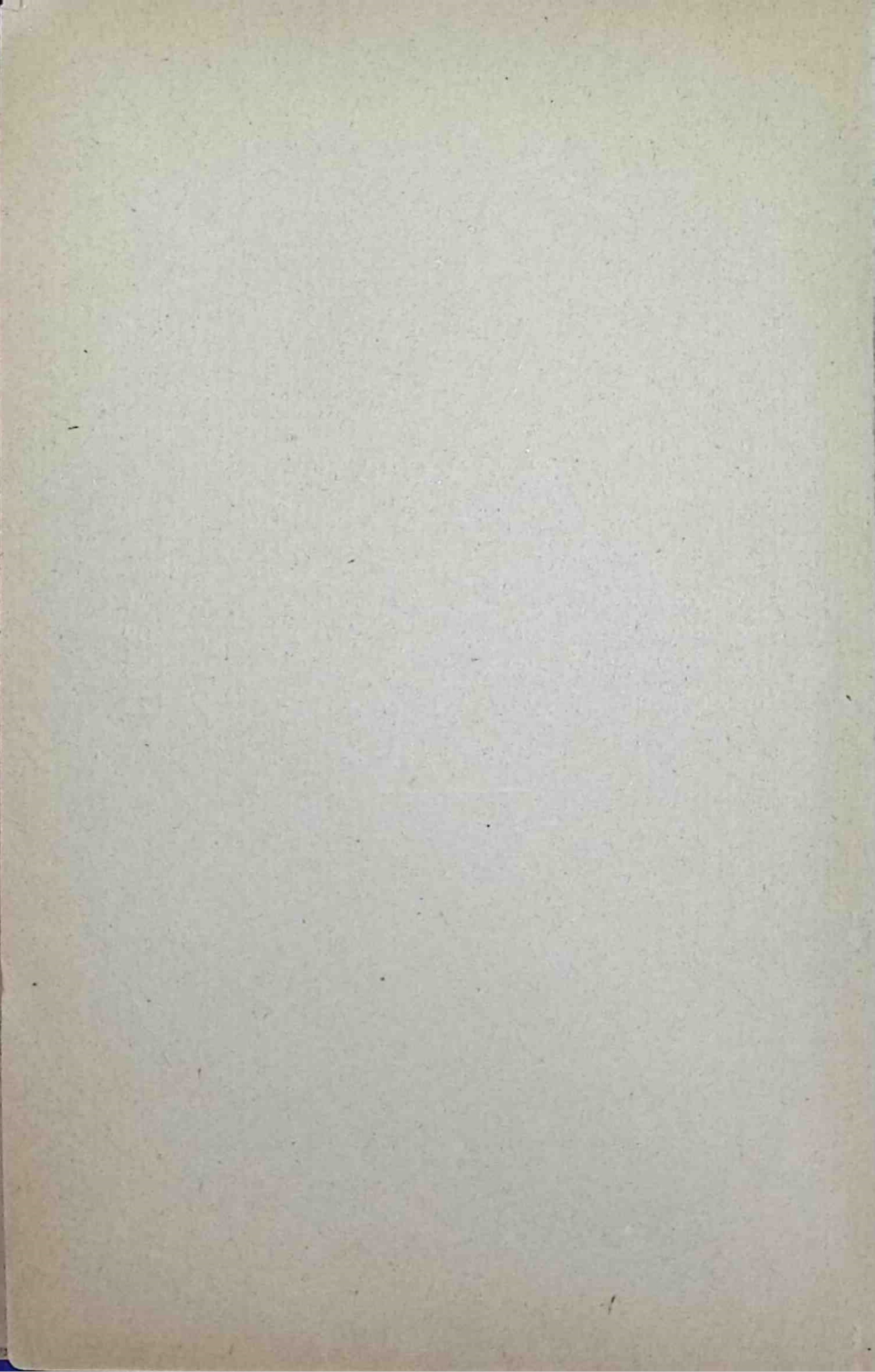
372333

З М І С Т.

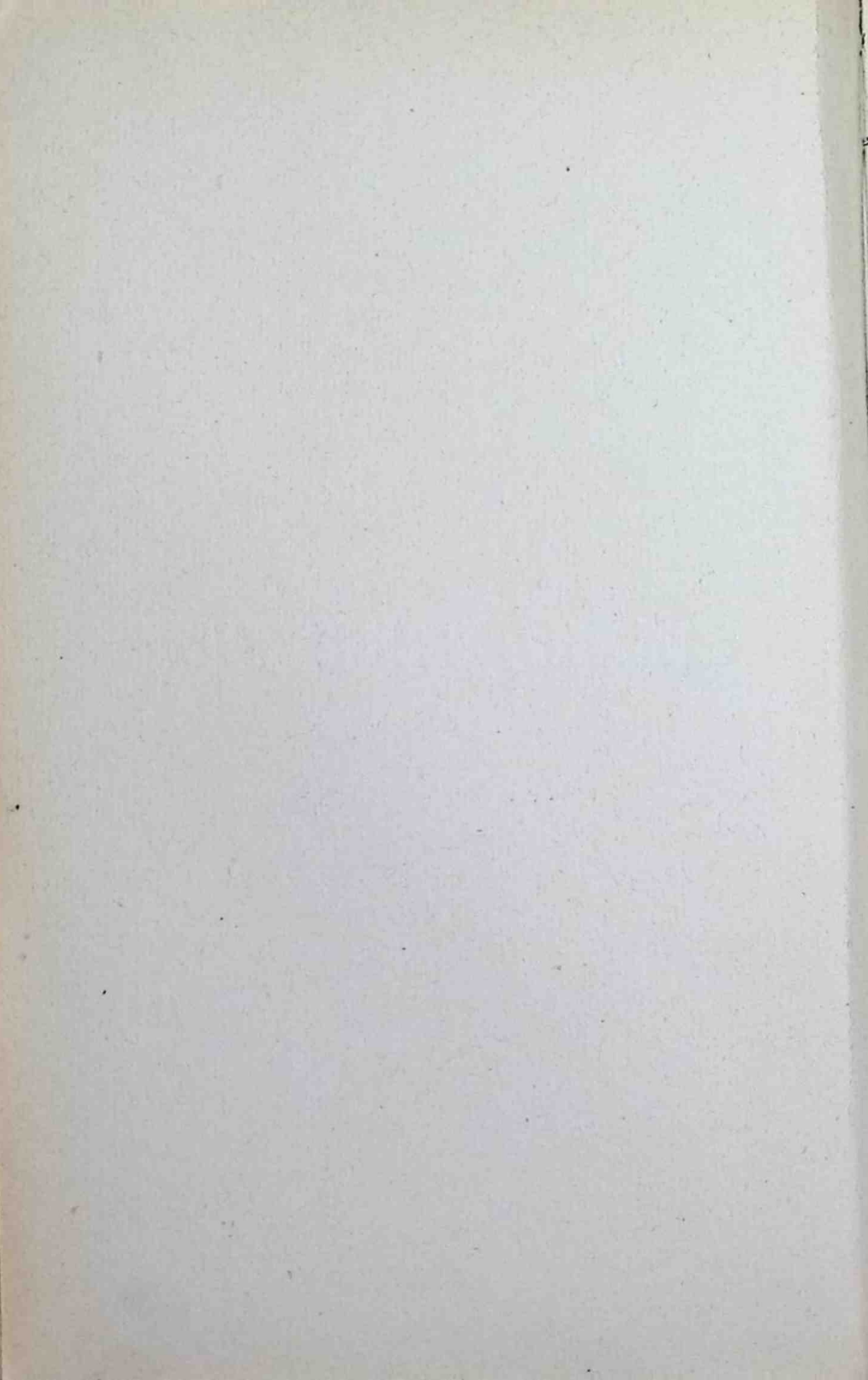

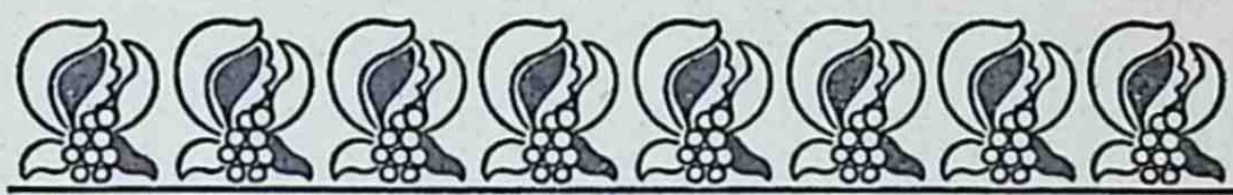
	Стор.
Маніпулянтка	1
Лесишина челядь	109
Між добрими людьми	135
Чи вдурила?	175

МАНІПУЛЯТКА.

I.

Целя збудила ся рано, пункт о пів до семої. Збудила ся з привички. Що другий день у неї передполуденна служба на почті, де вона служить експедиторкою. Передполуденна служба починає ся о сему і триває до другої по полудни. Целя, совісна і точна в сповнюваню своїх обовязків, як загалом усі женщины допущені до якої будь публичної служби, привикла від давна будити ся о пів до семої, чи того треба, чи ні, і ні за що в світі вже опісля не може заснути.

Хвилю вдивлювала ся своїми великими, чорними очима в напротивну стіну, закрашену синявими арабесками по сірому тлі. Посеред стіни висіло велике зеркало, а по обох боках його широкої, золоченої рами видно було дві

групи фотографій у різьблених, деревляних рамочках. Представляли вони її товаришок зі школи і з поштової служби. Целині очі досить довго зупинилися на тих фотографіях, хоч рисів лиць на них не можна було розпізнати; в покоїку стояв легкий сутінок, бо одиноке вікно, що виходило на вулицю, заслонене було деревляною ролетою.

— Котра то там година? — шепнула Целя і простягнувши руку взяла з круглого столика, що стояв тутже в головах у неї, малесенький, золотий кишеньковий годинник. Хоча з досвіду знала, що будить ся все о тій самій порі, але сама собі не довіряла.

— Пів до семої! — сказала. — А мені здавало ся, що я сьогодні заспала. Правда, нині рано служби не маю, ну, але потурати собі не треба. Засплю нині, то засплю й завтра і спізню ся на службу!

Так міркуючи підвела голову і сіла на ліжку. Була тільки в сорочці, що обшита в горі коронкою і зіпята на раменах, ослонювала її груди і плечі, лишаючи голими гарні, мов із слонової кости виточені рамена і шию. На дворі був теплий маєвий поранок. Лагідним рожевим проблеском просьвічувало сонце крізь спущену ролету до покоїка молодії дівчини, наповнюючи його теплом і запахом весни, що мішав ся з запахом кольтонської води, яка сто-

яла в фляконіку на туалетці, і резеди, що цвила в великім вазоні на вікні. Целя якийсь час сиділа немов забувши ся. Любо їй дихати тим теплим повітрям, насиченим пахощами, любо тонути в тім півсумерку, що лагодить усі обриси й блиски, спочивати в тій тиші зрідка перериваній торохтінєм коліс по вулиці або гуком далекої військової музики, що виграє марш десь на третій вулиці.

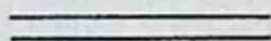
Але забуте трівало не довго. Целя отряслась із нього, стрепенула своєю головкою з коротко обстриженим, м'яким як шовк попелястим волосєм, наділа панчохи і пантофелькі власної роботи і прудко зіскочила з ліжка. Чула себе здоровою, сьвіжою, молодою. Сон покріпив її; все, що було прикре або неприємне вчора, передучора і в цілій минувшині, тепер немов не істнувало для неї. Думка її, півсонна ще, спочиває зі стуленими крильцями і не вибігає по за пороги тої сьвітлички, не заглядає в будущину. Що там будущина! Що там минувшина! Якось то воно все буде! Целя почуває в тій хвилі тільки одну приємність, яку їй чинить правильне бітє власної крові, тепло власного тіла, м'який дотик власної шкіри, почутє здоровля, сили і сьвіжости власних мускулів. Зазирнула до зеркала, моргнула жартовливо до свого образу і засьміяла ся сердечно, показуючи два ряди білих, рівних і дрібних зубків з поза ніжних, рожевих губ.

За хвилинку вже була вбрана в легку перкалеву спідничку і білий негліжик. Натомість умиванє заняло їй більше часу. Вода стояла готова у великій скляній умивальниці ще від учорашнього вечера, і Целя з правдивою розкішю нуряла в ній свої руки, мила лице, шию і рамена мягкою губкою, обтріпуючи мов горобчик грубі краплі, що нависали їй на довгих рісницях або з шиї котили ся в низ на груди. Була се найбільша приємність її ранішньої туалети, упрощеної о скільки можна з огляду на службові обов'язки, приємність тим більша, що Целя могла в повні зазнавати її тільки що другий день, коли мала пополуденну службу. В часі передполуденної служби треба було спішити ся.

Умивши ся і обтерши ручником, Целя перед зеркалом розчесала волосє, розділюючи його над чолом на дві рівні часті, а відтак за кілька мінут скінчила зовсім свою туалету, спокійно, систематично і без нічийї послуги. Хвилию стояла випростувана посеред сьвітлички, широко розвела руки, відтак зчепила їх по над головою і спускаючи в низ, злегка хруснула пальцями. Потім підійшла до вікна і злегка потягнувши за шнурок піднесла ролету. Золотою хвилею бухнуло соняшне сьвітло до сьвітлички, заливаючи її осліпляючим блиском. Прислонивши очі лівою долонею, Целя упоєна тим блиском, тим теплом, тою фізичною розкі-

шю життя, весни і молодости, всьміхнута і рум'яна поклонила ся на схід сонця і кликнула своїм звучним голосом:

— А! Якже там гарно! Добрий день, сонце! Добрий день, весно! Добрий день, небо блакитне!

II.

з ким то паннунця так розмовляють? — почув ся нараз від дверей голос старої служниці, що ввійшла, щоб попрятати в Целиній сьвітличці.

— Моя Осипова — сказала Целя не відповідаючи на се питанє, — може би час уже сніданє дістати?

— А то що собі паннунця думають? — скрикнула добродушно Осипова. — Аджеж нині паннунця до служби не йдуть і разом з панством снідають. А панство ще сплять. Хиба де за голину сніданє буде. Я ще навіть огонь не розклала ані каву не змолола.

— А, правда! — сказала Целя і її голос затремтів легким розчарованєм. — Треба чекати.

На столику лежала до половини прочитана книжка, перед тижнем увята з випозичальні. Целя була не дуже то пильна читателька книжок, але в таких хвилях яє отся,

коли треба було чекати з півтори години, вийти нікуди не можна, ані розмовляти нема з ким, книжка була її одинокою розривкою. От і сіла край вікна, з того боку, куди не било сьвітло, і почала читати за той час, поки Осипова стелила постіль і прятала в сьвітлиці. Та мабуть книжка була не дуже займаюча, бо не дочитавши навіть і одної сторони Целя відложила її на бік, попідливала свої квітки, позмітала пил із столика, з пари крісел і з більшого стола, а далі з зеркала, з фотографій і з вікна. Крутячи ся по своїй сьвітлиці трибувала стиха забреніти якусь пісеньку, але пісенька швидко урвала ся, а на чолі дівчини набігла хмарка.

— Коли-ж бо мені то не чинить приємности снідати з панством! — сказала нараз, гордо підносячи голову до гори, немов відповідаючи на якесь наклонюване. — Коли-ж бо я не хочу слухати дурного балаканя пана Темницького ані бути метою огнестрільних поглядів панича Темницького! Адже-ж я не обовязана підлягати їм! Адже-ж я плачу їм за харч і за хату! Адже-ж не з ласки вони держать мене!

Уся її фігурка тремтіла зі зворушення на саму згадку про товаришів спільних снідань. Молоде чоло поморщило ся, очи стратили свій погідний, соняшний блиск, а довкола уст зарисувала ся якась складина болю і гіркости,

якої перед хвилиною ніхто би там не був до-
слідив.

Целя були сирота без батька і без ма-
тери. Старий дідусь посилав її до школи, а піз-
нійше через якихось знайомих виробив їй місце
на пошті (без протекції навіть такого мізер-
ного місця дістати годі!), де здавши приписа-
ний екзамен була принята за маніпулянтку.
Більше старенький не міг для неї зробити,
та й за те, що зробив, Целя благословить його
пам'ять. Пенсія експедиторки — 35 гульденів
місячно — вистарчає на скромне удержане;
лекції музики на фортепяні і французької мо-
ви, котрі в свободних хвилях дає двом донеч-
кам власителя камениці, вистарчають їй на
вбранє і інші приємности життя. В перспективі
перед нею рисує ся по кількох або кількана-
цятьох літах служби самостійний поштовий у-
ряд десь на провінції, маленький домок з ма-
леньким огородцем у малім місточку, квітки
перед вікнами, стара служниця в кухні і тиха
самітна сьвітличка. Панна Целіна, що правда,
рідко забігає думкою в таку далеку будущину,
але завсїгди, коли їй се притрапить ся, почи-
нає чогось зітхати — чи то з туги до такої
іділлїчної картини, чи з полусьвідомого почу-
тя, що не вважаючи на свою іділлїчність ся
картина криє в собі якусь порожнечу, якісь
темні безодні.

По смерті дідуся Целя перейшла жити до пана Темницького. Пан Темницький був то приятель небіжчика дідуся і при смертельній постели обіцяв йому, що буде опікувати ся бідною, одинокою сиротою. Пан Темницький, то був пенсіонований урядник невисокої ранги, числив 68 літ, мав жінку о пять літ від себе старшу і глуху як пень, і одного сина, що скінчив у Відні медицину і практикував при тамошній клініці. Пан Темницький був то, що називає ся „веселий дідусь“: лисий, з великими вусами і мохнатими бровами, мав румяні щоки, м'яснисті губи завсїгди зложені до усміху, малі і товщом запливаючі очка і здорові зуби, і виглядав при своїй жінці як її син, молодший від неї що найменше о 20 літ. Жив із своєї пенсії, скромно а акуратно, не служив ніде і нічим не займав ся. Весь день сидів у своїм кабінеті, курив люльку і читав газети, а вечером ішов до касина, відки вертав перед десятою, аби не платити „шпери“. В касині, тобто в товаристві своїх ровесників славив ся як сьміхованець і фацеціонїст, що не вважаючи на семий десяток літ доси не позбув ся охоти до авантурок, або, як він сам говорив, до „маленьких зворушень“. А дома, коли сидів за столом при сніданю або обіді і весь час свобідний від жованя заповнював своїм балаканєм, лагідним, монотонним і усяпляючим, був подібний до гладкого кота, що

роскішно муркотячи пасе очима якийсь лакомий кусник, але не хоче перед часом трудити ся хапати його, бо добре знає, що коли прийде відповідна нагода, то лакомий кусник сам упаде в його аксамітні лапки.

Пів року вже жила Целя у панства Темницьких, день у день слухаючи монотонного воркотаня пана Темницького і поглядаючи на його двозначні усьміхи. З разу забавляла її гутірка того пана, але опісля знудила монотонність і обмежений кругозір його думок. Вона трібувала з ним сперечати ся, але се okazało ся неможливим; усі її слова він приймав з добродушним усьміхом, мов бриканя малі, пещеної дитини. Та що пан Темницький ніколи не виходив із границь добродушної жартливости і не позволяв собі нічого, що би ображало приличність, то Целя чула себе при ньому супокійною. Хоронила її також жалоба, яку носила по смерти дідуся і яка по части накладала пута й пану Темницькому. Але отсе перед кількома тижнями прибув із Відня молодий Темницький, лікар, і відразу вніс із собою до того тихого гнізда якийсь острій, задушливий дух, що від першої хвилі проняв Целю якоюсь трівогою, почав стискати її груди якимось невиясненим прочутем остраху і небезпеки.

Доктор Темницький був високий, плечистий, сильно збудований мужчина, з правиль-

ними обрисами лиця, з буйним, темним заростом. Рухи його були повільні і поважні, голос баритоновий, трошечка хриповатий, погляд холодний і немов наскрізь пронизуючий. З кожного руху, з кожного слова його було видно, що сей чоловік має дуже високе розуміння про свою вартість, що вміє панувати над собою, але zarazом уміє і любить панувати над иншими і привик поборювати всякі труднощі, що стоять на заваді його замислам. Ворог усякого сентименталізму, він поглядав на світ холодним оком анатома і віддавна! привик судити всіх і вся тільки з погляду свого улюбленого „я“. Ворог дотепу і жартів, один тільки зворот виголошував з певним відтінком юмору, а був то жидівський зворот „wus tojgt mir dus?“ (на що мені се придасть ся?). Був се його оклик, невідступна мірка, яку прикладав до кожної нової річи, щоб оцінити її вартість. Одним словом, був се чоловік наскрізь „позитивний“ і реальний. Хоч мав напевно не більше трицяти літ, то про те здавало ся, що у нього не було ніколи тої „шумної“ молодости, що він ніколи не віддавав ся ніяким ілюзіям, не знав що то запал і ентузіязм, що ціле його жите було рівною, простою лінією, без збочень, скоків і закрутів, без надмірних напружень, але і без слабостей і знесиля. Як у добрій машині, так і в нього все, здавало

ся, було обраховане, зважене і з гори зведене до певної рівноваги.

Перша його стріча з Целіною була дуже холодна і шабльонова. Старий пан Темницький запрезентував їй свого сина, той їй уклонився, Целя відклонила ся, пан доктор буркнув „Дуже мені приємно“ і зараз відвернув ся, кінчаючи своє перерване оповідане про якийсь клінічний випадок. Але по хвили, коли побачив, що Целя пильно придивляла ся йому, сказав тим сам самим спокійним і поважним голосом :

— Мушу вам, татку, показати фотографію моєї нареченої.

Батько аж уста розчинив і очі витріщив, бо ні про яку наречену свого сина нічого ніяк не чув. Але син з непохитним супокоем говорив дальше, скося поглядаючи на Целю :

— Дочка прімарія головного віденського шпиталю, одиначка і спадкоємниця величезної камениці на Грабені. Заручини відбули ся ще в мясопусти. Я не писав вам про се нічого, бо хотів зробити вам несподіванку.

Та не вважаючи на се вияснене батько не переставав глядіти на сина як на дивогляд, з зачудуванем і недовірем. Глуха пані Темницька, що не чула розмови, бачила тільки, що „татко“ забув про росіл, і торкнувши його рукою за локоть, сказала гробовим голосом :

— Татку, росіл вистине!

Тимчасом доктор, що при столі сидів на-супротив Целіни, звернув си до неї з кількома зовсім байдужними запитами, на які дівчина відповіла коротко, майже не підводячи очий від тареля. А коли обід скінчив ся і Целя сквапно відійшла до своєї служби, пан Темницький, що доси ледво міг усидіти з нетерплячки, звернув ся до сина.

— Бій ся Бога, Мільку! Що се за наречена, про яку ти згадував?

— Наречена? — відповів супокійно доктор. — Ніякої нареченої у мене нема.

— Ну, так я й думав. Але що-ж се ти за історії видумуєш?

— Се для тої — і він мотнув головою в напрямі Целіниної сьвітлички. — Виджу, що вдивляє ся в мене, мов у веселку. Ну, а я люблю кожду річ від разу ставити ясно, реально. Нехай собі дитина на мій рахунок не робить ніякої іллюзії.

— Га, га, га! — засьміяв ся п. Темницький. — Але-ж то хитрий пан доктор! Що хитрий, то хитрий! При першій стрічі з панночкою зараз і остерігає її: здалека від мене! Я заручений!

— А воно й найліпше, — сказав поважно пан доктор. — Нехай з гори знає, чого від мене може надіяти ся, а чого ні.

Бачить ся одначе, що й сам пан доктор не дуже добре знав, чого від нього можна надіяти ся, а чого ні. Кілька день він сидів насупротив Целіни мало звертаючи на неї уваги, обмінюючи ся з нею ледво кількома байдужними фразами. Пізнійше зробив ся ще маломовнійшим, про свою наречену не згадував, але натомісь кілька разів Целя осьмілила ся підвести очи, все стрічала його холодний зір впертий в себе. Ще кілька день минуло — і в чорних, невеличких очах доктора доглянула Целя якісь искорки, що блимали ніби порошно серед пітьми і розтлівали ся що день то дужше. Було щось невідоме і зловіще в тих искорках, щось, що відбирало Целі апетит і морозило в ній усякий порив радості. Коли доктор промовив до неї часом, то почувала легку дрож на всім тілі, хоч доси нічогосінько такого між ними не зайшло, що надавало би хоч тїнь оправданя тій її боязни.

Натомісь старий пан Темницький говорив тепер іще більше, нїж уперед, і своє балакане майже виключно звертав до Целіни. Шпилькував еманципацию і еманципанток, хоч Целя ніколи не хотїла вдавати з себе еманципантку, вигрїбав старосьвітські анекдоти про старих паннів, жартував з женщин-урядників, почтмайстринь і т. и. Остаточно Целя почала звільна догадувати ся, що все те балакане не просте язикобите, але до чогось воно йде, має я-

372333
Дев. № 207
Наб. Франкознавства АДУ, в. Ст. Франко

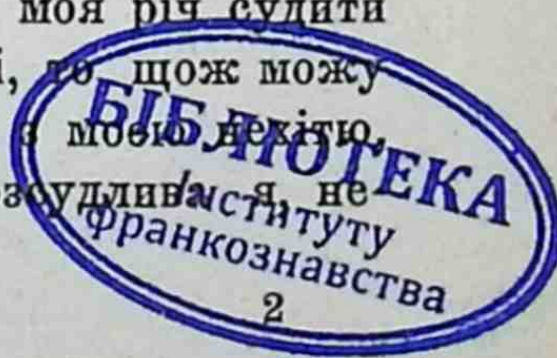
кусь укриту ціль — яку, сього не могла до-
гупати ся. Чула тільки, що по вислуханю
щілогодинного гуторія пана Темницького об-
хапує її якась утома, якесь обриджене до
світа і до життя, нехить до праці і думаня.
Тим то й не диво, що все те вкупі в короткім
часі муїло сприкрити їй спільні сніданя, обі-
ди і проходи з панством Темницькими.

— Ні, не піду більше! — гововила вона
тупаючи ногою в своїй сьвітличці, але завсїгди
в рішучій хвилі покидала її сила волі.

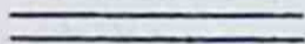
Була сама на сьвітї. Пан Темницький був
одиноким другом її покійного дідуся, який дав
їй його за опікуна. От і не диво, що її дитяча
душа до крайньої можности держала ся за ту
останню нитку, що бодай сяк-так вязала її те-
перішне з минулим. Покинути сю нитку, то
значило віддати ся безповоротно хвилям життя,
без провідника, без точки опори. Целя, хоч
молода ще, 18-літня дівчина, все таки знала
вже з власного сумного досьвіду і з неодного
прикладу, що пускати ся на ті хвилі, то не
жарт.

— Але все-ж таки вони добрі люди, —
вспокоювало її золоте її серце. — Нехай і так,
що у них є свої хиби, але не моя річ судити
їх. Зо мною вони чемні і добрі, то щож можу
їм закинути? Ні, ні, дурна я з моєю думкою,
з моєю гупою трівогою! Нерозсудлива я, не
вдячна, от що!

маніпулянтка.

І накартавши так свої власні нерви, вона знов ішла в товариство Темницьких, щоб із нього знов винести ту саму німу тривогу, те саме знеохоченє і зденервованє, що й уперед, тільки ще в більшій мірі.

III.

Е, що там! — сказала Целя потрясаючи головою і кидаючи ся то до вікна, то до зеркала, — дурна я, що собі такий чудесний ранок псую такими думками!

Глянула на годинник, — пів до осьмої. Ще що найменше година до сніданя. Взяла книжку і трібувала читати далі, але й се не йшло. Сонце зазірало до книжки, блиск сліпив її очі. Щоденне семигодинне примусове сидіння при поштовім бюрку було тяжкою панциною для її молодого організму, що домагався руху і свіжого повітря, і для її живого темпераменту. А тепер іще сидіти в покою, мов миш у норі! Ні, се справді гріх. Кинула книжку і рушила в подорож довкола своєї світлички, шукаючи очима, що би можна перенести, поставити на іншій місці, або привести в порядок. Але нічого такого не добачила.

В тій хвилі знов отворили ся двері її покою: ввійшла Осипова з карафкою свіжої во-

ди. Поставивши воду вона стала і з усміхом почала вдивлювати ся в Целю.

— А ви чого так на мене дивите ся, як на ворону? — кликнула Целя з жартовливим обуренєм.

— Бо маю рацію! — відказала Осипова всміхаючись і моргаючи загадково. — А впрочім коли иншим вільно на паннунцю так дивити ся, то чому-ж би й Осиповій не мало бути вільно?

— Яким иншим?

— Кождому, хто тільки хоче. Адже-ж паннунця що день сім годин сидить там, за решіткою, мов на виставі. Хто хоче, може прийти і обзирати паннунцю, скільки його воля, і паннунця не може йому сего заборонити.

Целя вся спалахнула румянцем.

— Фе, стидайте ся, Осипова! — скрикнула з невданою прикрістю в голосі. — І ви вже навчили ся від старого пана цвїкати мені в очи моєю службою! Що вам зивадила моя служба, що мене сверлуєте вичислюючи її неприємности? Чи думаете, що я сама їх не почуваю? Чи думаете, що мені се мило? Але що-ж маю робити? Адже-ж мушу якомсь жити! А ліпше їсти свій хліб, хоч гірко зароблений, ніж умирати з голоду, або...

Не докінчила. Сльози здавлювали її горло. Відвернула ся до шафи і почала в ній ду-

же пильно шукати чогось між понавішуваними сукнями.

— Але-ж прошу паннунці! — скрикнула стара, не на жарт перелякавши ся сего вибуху, — що се паннунці Бог дав! Я мала би насьміхати ся з паннунці за те, що паннунця в цісарській службі знаходить ся? Я, що від десяти літ віку сама поневіряю ся по службах у найріжнійших людей? Я мала би насьміхати ся з паннунці, я, що так паннунцю люблю, як рідна мати? Най паннунця дадуть спокій і поглянуть радше, що я для паннунці принесла!

— А що таке? — весело спитала Целя, забувши вже прикрість, якої дізнала перед хвилею.

Осипова видобула з за пазухи невеличку запечатану коверту, і не кажучи анї слова, з усьміхом і загадковим морганєм подала її Целіні. На коверті написане було тільки її імя і назва, та про те Целя знов запаленїла ся скинувши оком на адрес. Характер письма був їй відомий.

— А відки то Осипова дістала те письмо?

— А се, прошу паннунці, дав мені знайомий експреє. Хотїв іти до паннунці, але я йому кажу: дайте, я сама занесу!

Коли би Целя була пильнійше вдивила ся в лице старої жінки, то була би відразу до-

гадала ся, що Осипова збрехала. Але Целя вдивлювала ся в лист, що його держала в руці, очевидно вагуючи ся, що має з ним ізробити. Румянець на її лиці щез і воно поблідло, рожеві губи стисли ся і в очицях блисло щось ніби гнів, обуренє чи нетерплячка. Сказала вкінці холодно і з досадою :

— Моя Осипова, прошу вас, ніколи не робіть мені того на будуще. Ніяких листів ані посилок до мене не приймайте. Хто що має до мене, нехай сам приходить, уже я буду знати, що йому відповісти.

Се сказавш відвернула ся і відійшла до вікна. Осипова добру ще хвилю стояла на місці і хитала головою. Бідна жінка не знала, що властиво думати про свою паннунцю : чи одержанє листа було для неї приємне, чи неприємне, і о що властиво паннунці ходить.

— Ну, але прецінь лист узяла, не звернула мені! Се знак, що я ще нічого такого дуже злого не зробила, — проворкотїла сердешна бабуся і відійшла до кухні.

Але Целя стояла мовчки, одною рукою опираючись о раму вікна, а в другій держачи лист. Рука з листом тремтіла. В кінці рука піднесла ся і енергічно кинула лист на підлогу.

— Чого той дурень хоче від мене! — скрикнула з обуренєм. — Причепив ся мов павка, лазить за мною як тїнь, і ще мене ком-

промітує своїми дурацькими листами. От нещастє мое!

Груди її сильно хвилювали, очи блищали, гнів був справдішній. Але по хвилі Целя успокоїла ся, охолола з першої досади, підняла лист і розтяла коверту ножицями. Виняла з неї лист, записаний від початку до кінця дрібними, немов судорожно в різні боки повикривлюваними буквами, і раз зирнувши на ті букви, на перший знак викрику, який їй у тексті кинув ся в очи, вибухла голосним, срібlistим сьміхом.

— Що за дурень! — сказала весело. — Навіть гнівати ся на нього серйозно не можна, хиба тільки сьміяти ся. Ану, прочитаю сей лист замісто газети! Мусить бути забавний як і попередні.

І вигідно сївши на кріслі Целя розложила лист на столику і почала читати, від часу до часу перериваючи читанє своїми замітками, немов би розмовляла і передразнювала ся з його автором.

„Третій раз уже осьмілюю ся писати до Вас, шановна Панї, хоч на два перші листи не одержав ніякої відповіді“.

— І не одержиш і на сей! Не надій ся! — вперто мотнувши головою сказала Целя.

„По тяжкій боротьбі з собою я таки зважив ся ще раз наприкрити ся Вам. Важність

справи, для якої се чиню, нехай оправдає мою влізливість“.

— Важність справи? Що там за важна справа така? Ха, ха, ха! Очевидно та сама, що й у перших листах: Ви пані — ангел, Ви покорили моє серце, без Вас не можу жити, і так далі без кінця. Але-ж прошу шановного пана, се все мене нічогісінько не обходить. Я без вас можу жити. Я про вас і чути і не хочу. Ви повинні раз уже сего догадати ся з мого погляду, з кожної моєї мінни! Та ба, якже тут бажати, щоб той пан чого будь догадав ся! — додала в поганим виразом погорди на устах.

„Обдумавши поважно своє положене і зібравши про Вас, Пані, деякі потрібні відомости —“

— Чи бачите його! — скрикнула Целя, — він про мене відомости збирає! Він шпіюнить мою минувшину! Негідник!

— „я переконав ся, що зверхній вигляд не омилив мене, що полюбивши Вас від першого побаченя, я не змарнував свого чутя для особи негідної того чутя. Я певнісінький, що коли-б Ви, Пані, згодили ся бути моєю, ми могли-б устроїти своє спільне жите гармонійно і щасливо, о скільки щасте було би залежне від нас самих. Мої средства, хоч скромні, вистарчали би нам як резерва на чорну годину,

а тимчасом ми заробляли би на хліб чесною працею“.

— Чи бач його! Як то він усе собі уложив! Не такий дурний, як видає ся! — шепнула Целя, і хмарка задуми зависла на її чолі.

Вона вже знала з попередніх листів того оригінального конкурента, знала, що його средства, про які він згадував, се одержаний у спадку по батькови фільварочок з 30 моргами землі, положений десь недалеко Львова і випущений в аренду. Знала, що сам конкурент займає ся газетярством, і треба признати, що се власне була одна з головних причин її антипатії до нього. Вона так багато наслухала ся негідних історій про львівських газетярів, про їх цинізм, нічні п'ятки, галабурди і т. и., що дрож пробігала її на думку — стати ся жінкою такого поганця. А при тім виглядав той конкурент зовсім не особливо. Целя, сама молода, здорова і вродлива, любила всюди красоту і грацію. А він хоч ще молодий, ходив згорблений і немов розломаний, мав лице широке, вистаючі вилиці, вид якийсь заляканий і непевний, блукаючий вираз очий, ніс розплющений і руде волосє. До того додати одіж звичайно стареньку і немов би не на нього шиту — от і портрет автора тих любовних листів, тої „долі“, що трафляла ся панні Целіні.

— Се кандидат на Кульпарків! — мигнуло в душі у Целі, коли перший раз побачила його на поchtі, як подавав лист. Вліплені в неї з виразом зацікавлення і подиву сиві очі дивогляда справляли їй якийсь неспокій і разом побуджували до сьміху. Від того часу він почав частійше приходити на поchtу, впивати ся очима в кожний її рух і чатувати на вулиці, коли вона йшла на поchtу або вертала до дому. Але ніколи він не осьмілював ся промовити до неї. Ішов здалека, а як часом не міг обминути, щоб не зустрінути ся з нею лице в лице, то кланяв ся украдкою і втікав що духу, мов з яким краденим добром. По кількох місяцях таких німих зальотів написав до неї перший лист, несьмілий, надряпаний очевидно тремтячою рукою, незручний у стилізації, одним словом, сьмішний-пресьмішний. Целя багато мала з нього потіхи, і хоч не знала назви свого німого адоратора, все таки вгадала відразу, що він, а автор листа, підписаний „Семіон Стоколоса“ — се одна і та сама особа. І через думку їй не прийшло відповісти на той лист. Через місяць надійшов другий лист, довжезний, пристрасний і ще сьмішніший в огнистім виражуваню чутя. А отсей третій лист несподіваним способом був короткий і спокійний, так що Целя, яка ждала в ньому знов сяжнестих зітхань і сотнарових заклинань та діфірамбів на свою красоту, бу-

ла троха розчарована і задумала ся. Але задума та не трівала довго.

— Дурна ти, Целько! — скликнула вона сама до себе. — Все те нісенітниця, комедія! Коли він чесно думає, то чому не поступає так як чесні люди? Чому не прийде, не представить ся, не... Але що там, читаймо далі!

„Запитаєте, Пані, напевно, чому для висловлення Вам сего всього вибираю таку не зовсім пригідну дорогу, відповідну радше для труса, ніж для мужчини?“

— Чи бач його? — скликнула Целя з усміхом, — як угадав! І відвагу має назвати річ її іменем, навіть коли та річ дотикає його самого. Еге, відвагу має! — додала по хвили, — але знов тільки на папері! Ну, ну, що то він там далі пише?

„Я справді трус, не супроти небезпек і противностей життя, бо з тими я боров ся від дитинства і то досить щасливо, але супроти тих, кого люблю. Бою ся зробити їм найменшу прикрість, і через те нероз роблю її мимоволі, а се мучить і болить мене ще гірше, ніж їх самих. Чую, що бракує мені тої твердої підстави в поступуваню з людьми, яку дає товариське виховане і певність себе самого. Чую, що сама моя особа будить сьміх і жаль, і се відбирає мені всяку сьмілість, яку собі вирозумую. Тужно мені до людей, до приятни, любови, щастя — а чую, що здобути їх не можу

так, як здобувають тисячі інших. „Так що-ж, чи хочеш украсти їх із за угла?“ — питаєте Пані напевно.

— Чи сказив ся! — скликнула Целя з якимось переляком. — Точка в точку вгадав мою думку!

„Ні, дорога Пані (ага, „дорога!“ Вже знов починає! — шепнула Целя), я бажаю тільки вхопити одну ниточку, що веде до клубка, а потім ціле життя, всі свої сили присвятити на здобування того, що вищим щасливішою долею дарує без труду. Нині Ви, Пані, знаєте мене тільки з непочесної поверховости. То-ж не прошу нічого більше, як лиш одного: позвольте мені дати Вам ближше пізнати себе! Я не хотів би без Вашої волі чинити ніяких кроків у тім напрямі, щоб перед людьми, у котрих Ви живете, не наражувати Вас на насмішки, дотиньки та неприємности. Знаю впрочім тих людей, хоч і з далека, і можу Вам тільки одно сказати: стережіть ся Пані зарівно батька, як і сина!“

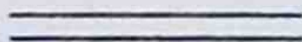
— Ого, ось уже й жало гадюки! — шепнула Целя, прикусуючи блідніючі уста.

„Та чого-ж я хочу? питаєте Пані. Одного тільки: позвольте мені зблизити ся до Вас, дати Вам ближше пізнати себе! Дайте мені знак, що не маєте супротив мене ніякої антипатії, що зближене мое не зробить Вам ніякої прикрости! Напишіть — — —“

— Дурень! — скликнула Целя, тупаючи ногою і не дочитуючи письма. — Бреше він! Не любить він мене, коли може писати такі дурниці. Позволь йому зближувати ся до мене! Хиба я йому бороню? Але ба, тут саме й єсть хитрість, підла засідка. Наробить яких дурниць, осьмішить мене, а тоді скаже: самі Ви дозволили мені! Ні, ні, не хочу й чути про нього! Дам йому до пізнання, щоб і на очи мені більше не показував ся. „Що не маєте супроти мене ніякої антипатії, що зближене моє не справить Вам ніякої прикрости!“ Ну, відки-ж я се маю знати? Тьфу! Се якась безкровна слизь, якась галярета, не мужчина! Ну, малась би я з-пишна, як би дала йому руку! Той би мене замучив своїми чулостями й підозріннями! Всі жили би з мене вимотав! Ні, волю вже лишити ся тим, чим є, ніж в'язати свою долю з таким непотрібом!

І Целя кинула лист нещасливого любовника на стіл, пройшла ся кілька разів по покою, щоб успокоїтись, а потім порвала лист разом з ковертою, подерла на дрібні шматочки і понесла до вікна, щоб викинути геть. Коли вихилила ся з вікна, то побачила, що на розі вулиці, насупротив вікна стояв автор листа з очима вліпленими в вікно. Поява Целі очевидно перепудила його, він кинув ся мов опечений і хотів утікати, але не міг відірвати очий від вікна. Сей вид видав ся Целі таким

комічним, що засьміяла ся на все горло. А потім сильним замахом руки викинула дрібні шматочки подертого листа. Посипались вони в низ, мов снігові платотки, крутячись і розлітаючи ся в різні боки. Кілька з них, покрутивши ся та погулявши на хвилях легенького вітру, впало на капелюх Семіона Стоколоси, який усе ще, з переполошеним видом, блідий і нїби прикований до камяного тротоару, стояв на розї вулиці.

IV.

Прошу паннунці на снідане! — сказала стара Осипова, підхилуючи двері сьвітлички. Целя стрепенула ся на її голос, але зараз же успокоїлась, потрясла головою, а озирнувши ся в зеркалі і поправивши червону аксамітну стьонжечку, якою зграбно перевязала поперек тімя своє коротке волосє, пішла до їдальні.

Панство Темницькі сиділи вже при столі, а властиво сиділи оба панове, а стара Темницька наливала каву, раз у раз порушуючи зівялими губами, немов вела якісь ненастанні розговори, чутні тільки для її глухих вух, з якимись невидними сусідами. Впрочім при столі старенька відзивала ся дуже рідко і сиділа вперши очи в якийсь один предмет, немов би не бачила нічого більше довкола. Целя дуже її жалувала, старала ся usługувати їй при столі, розмовляти з нею знаками. Але старень-

ка з разу чула себе якоюсь сконфуженою тими непривичними для неї об'явами чемности і співчуття. Від давна привикла вона до того, що її найблизші цілковито ігнорували її і вважали немов якимось бездушним предметом, то їй не диво, що з разу навіть з підозрінням почала було поглядати на Целю, думаючи, що молода дівчина хоче здобути собі її ласку для якихось своїх цілей. Але переконавши ся, що Целіна зовсім далека від яких будь своєкорисних замислів, старенька помалу привикла до оказуваних їй чемностей і приймала їх якось апатично, нічим не показуючи, що вони справляють їй приємність. Але їй ся апатія ні крихти не змінила поступування Целіни, тепло-го і сердечного, не ослабила її співчуття до нещасної старої жінки, при життю ще здеградо-ваної між старе дрантє.

— А, ось і вона, наша маніпулянтка! — скликнув весело старий Темницький. — Витаємо паню. Як же там пані спало ся? Що там гарненького снило ся?

Тимчасом доктор устав мовчки з крісла, наблизив ся до неї і буркнув:

— Добрий день пані!

Целя звичайно подавала йому руку, яку він стискав по товарицьки. Але сьогодні доктор уклонивши ся, прудко підніс її руку до уст і поцілував. Целя почула горячий дотик його уст і шарпнула руку як опарена, при

чим густий румянець залив її лице аж по вуха. А доктор, мов і зовсім нічого не бувало, спокійно обернув ся і сів на своїм місці.

Целя була до глибини збентежена, тож не сіла, але почала крутити ся коло пані Темницької, немов-би-то помагаючи їй щось при наливаню кави, а властиво стараючи ся заспокоїти свою неспокійну кров.

— Щож то панна еманципантка не ласкава навіть відповісти на привитане старого? — балакав далше жартовливим тоном пан Темницький. — А правда, правда, старий повинен знати, що молоді панночки, а ще до того ті з нового, вченого, самостійного покоління мають свої окремі правила, свій окремий спосіб життя, і волять завсїгди відповідати молодим паничам, ніж старим панищам.

— Алеж таточку! — Целя перенесла той інтимний титул на пана Темницького зі свого покійного дїдуся, — якаж із мене еманципантка!

— Ну, ну, ну, ніби-то ми старі вже такі дурні і нічого не розуміємо! Коротке волосечко, синенькі панчошечки, служба в канцелярії, самостійне житє... степ широкий, сьвіт отвертий... *alleinstehende junge Dame*, і там далі і там далі...

— А коли то таточко бачив у мене сині панчошки? — відповіла Целя, силкуючи ся повернути все в жарт, хоч із тону цілого сего

балаканя віяло на неї якоюсь душною і неприємною атмосферою.

— Ха, ха, ха! — сьміяв ся пан Темницький, коли тимчасом доктор похиливши ся над своєю філіжанкою, помалу, систематично пив каву. — Ха, ха, ха! Я певнісїнький, що панна Целя і тепер має на собі синї панчошки! Що, не вгадав? Ану, нехай панї нас переконає, що се неправда! Прошу!

— Ай, ай, ай, який же то таточко сьогодні дотепний! — сказала іронїчно Целя, киваючи головою і беручи ся до сніданя. Тимчасом пан Темницький уже скінчив свою каву, і обтерши собі уста і оперши ся ліктем о стіл, не зводив ока з Целї, стараючи ся підхопити кожний її рух, кожний позирк.

— Го, го, го! — балакав він невтомно, — панни савантки, обсервантки, манїпулянтки і еманципантки, нове покоління, рівноуправнене з мущинами, жите на власну руку, здобуване будущини, а якже, а якже! Хто би вас близше не знав, той би вас замісто сьвятих купив. Але нас, старих горобців, на се не зловите. Вже ми що знаємо, те знаємо. Знаємо, що жєнщина — все жєнщина. Не один дурник думає собі: а, се новий тип, се жєнщина самостїйна, майстриня своєї долї, жєне власною працею! А він і не знає, що тїй майстринї зовсїм чого иньшого хоче ся. Все мода, тай годї! Була мода на криноліни, потїм на пуфи, потїм на

капелюшки з пташками, потім на тюрнюри, — настала мода і на еманципацию, на рівноуправнене, здобуване будущини власною працею. А то все — зовсім одна і та сама праця: і криноліни, і пуфи, і тюрнюри, і еманципация! Все має тільки одну мету — здобувати серця мужчин, полювати на мужів, уловляти все-ленную з вусами!

- Але прецінь таточко не заперечить, — заговорила звільна Целя, якій се балакане відбирало всякий апетит, — але пан Темницький не дав їй скінчити.

— Заперечу, дитя моє, всему заперечу, бо знаю, яке то в сьвітї по людях ходить. Нехай тільки паннунця вислухає слів старого! Старий на вітер не говорить.

— Алеж татку, — озвав ся доктор знуджений також тим балаканєм, — що се татко обібрав собі за тему до розмови!

Нїби то татко коли будь говорив про инші теми!

— Тема, мій сину, така добра, як і всяка инша. Бо то бачиш, які сьгодні часи пішли? Часи вистав, плякатів, реклями. Хто має який товар, яку особливість, яку цінну річ — зараз її на показ дає, в газетах інсерує, по вулицях афішує, на всі чотири роги сьвіта витрублює і вибубнює. Що, хиба неправда?

Доктор і Целя слухали тої інтродукції мовчки, не знаючи, до чого вона йде.

— А видите, що старий не бреше! — сказав усміхаючися „таточко“. — Тож бо то й є, що не завадить часом послухати старого. Ну, а тепер прошу собі представити таку панночку, яку доля скривдила на маєтку. У неї здоровле, сяке-таке личко, брівки, очка, охота до життя і уживаня, радо би те бідацтво і між людей показати ся, а тут обставини на припоні держать, дома біднота та тіснота, до порядного товариства двері позамикані... Що робити? Те, що має ся цінного і гарного — личко, очка, брівки, волосечко, ручки (пан Темницький вичислявав се все з якимось особливим притиском, моргаючи то в сторону Целі, то в сторону доктора і прижмурюючи очи мов кіт на сонці) — все се можна показати народови хиба раз на тиждень, у церкві. Сього за мало! І ось таке бідне сотворіне подає ся на практикантку, телеграфістку, телефоністку — одним словом, дебудь на публичну службу, де би могло сидіти на видноці у всіх, ніби на виставі за склом. Хто хоче, може прийти і оглядати, може навіть попросити її встати і пройти ся. „Прощу пані, чи нема для мене листу *poste restante*?“ „На який адрес?“ „AZ4“. І наша еманципантка встає і йде до полиць з листами. А тут А — перша буква в азбуці, то й пере-скринок її стоїть у найвисшій полиці. Отже бідне сотворіне бере крісло, приставляє, і з цілою урядовою повагою, а разом з цілою ді-

вочою грацією вилазить на крісло, стає на пальчиках, і шукає, шукає, шукає в горішній полиці так довго, доки цікавий гість не оглянув докладно і ніжок і талійки і ручок і шийки і всього, о що йому ходило. „Ні, прошу пана, нема нічого!“ „Дякую пані і перепрашаю!“ А за хвилю другий так само питає, потім третій, четвертий, і так далі. Чи ж то не жите? На щастє маємо ще державу, що навіть платить за подібну комедію. А я сьвято переконаний, що коли-б отворено два рази стілько посад в такім роді і коли би не тільки не плачено за службу, але вимагано ще вступної такси, то і в такім разі від кандидаток не було би відбою.

— Чудесно нас пан відмалював, нема що казати! — скликнула Целя.

— А чи не правду говорю?

— Розуміє ся, що неправду! — з нервовим притиском відмовила Целя.

— Що? — скрикнув Темницький, — пані сьмієте казати, що неправду?

— А вжеж, що неправду! Аджеж пан на моім власнім прикладі міг би переконатися, що воно так не є. Аджеж пан сам признає, що мені зовсім не о те ходить, щоб афішувати ся, але щоб чесно заробити на кусник хліба.

— Ну, ну, панно Целіно, аджеж я не про вас говорив! — відказав старий, жартовливо прижмурюючи очи. — Аджеж ви у всім

виємок, у всім, у всім не подібні до иньших; Хо-о-оч — те „о“ тягнув він якимось співучим голосом, перехиливши при тім голову на лівий бік, як співаючий канарок, — коли би так прийшло ся признати сьвяту правду, то я сказав би, що й у вас воно не без закарлючки.

— Без якої закарлючки?

— Не думаю перед панею з усього толкувати ся, але що знаю, те знаю.

— Коли пан кйдає на мене підозріне, то повинен пан витолкувати ся, бо инакше мушу таке поступуванє назвати... назвати...

Духу не стало їй у грудях. В очах пекло щось ніби здавлювані сльози, що силоміць тисли ся бризнути. Але здержувала себе і заховувала спокійний вид, головно для того, бо чула влїплені в себе прошибаючі очи доктора.

— Прошу панї не називати ніяк, — сказав добродушно всьміхаючи ся пан Темницький. — Мене панї словами не заженете в вершу. Нехай панї радше скажуть нам, що то за паннич стирчав тут сььогодні на вулиці перед нашими вікнами і що то за шматочки поперу кинули йому панї на голову?

Він сказав се з такою певністю і з таким супокоем, що можна було думати, що знає далеко більше, ніж висловлює, і хапає тільки для прикладу перший ліпший факт, який йому наскочив на память.

Целя поблїдла при тих словах.

— Пане, — скрикнула встаючи з за стола, — таке питанє свідчить про низький спосіб мисленя.

— Алеж татку, як можете в подібний спосіб забувати ся! — поспішно докинув доктор, бачучи, що Целя поспішає до дверей.

Целя вийшла напруго, не оглядаючись, і впала лицем на подушку в своїй світличці. Збиралось їй на плач. Закид Темницького занадто був глупий і безпідставний, щоб мала ним справді образити ся. Боліли їй тільки цинічні шпиганя в загалі на жінок, що шукають власного зарібку, та рівночасно тішило її потроха й те, що доктор у тім питаню станув ніби по її стороні. Сама не знала, чому сей, хоч і дуже слабенький вираз співчутя справив їй якусь полехкість. Успокоївши ся троха встала і пішла на лекцію.

— Але татку, — сказав по відході Целі доктор, закурюючи папіроса, — справді не розумію, що маю думати...

— Про що?

— Доси' вважав я тата чоловіком, який ніколи не забуває про форми товариської чемности.

— Ну, ну, ну, пан син починає моралізувати батька! — скрикнув Темницький, живо кидаючи ся на кріслі. — Нехай тільки пан син поквне ту ролю, бо вона йому дуже не до лиця!

— Ні, татку, — сказав доктор з непохитним супокоем, — я справді не пізнаю вас. Тратите власть над собою. Починаєте бачити те, чого нема. Мені й не снило ся моралізувати, але бачить ся, що сама делікатність вимагає, аби татко поводив ся з нею прилично.

— А коли я маю в тім свою ціль, аби власне так із нею поводити ся?

— Свою ціль? — спробола повторив доктор. — А то яку?

— Се вже моя річ. Я прецінь тебе не питаю ся, яку ти маєш ціль услугуючи їй при обіді, потакуючи її словам, не зводячи з неї очий і цілуючи її руки.

— Яку... я... маю... ціль? Що се таткови снить ся? Якуж таку ціль можу мати?

— Се мене не обходить. Май собі яку хочеш, але позволь і мені мати свою. Впрочім хто знає — додав старий насмішливо прижмурюючи очі і колишучи ся в кріслі — чи остаточно наші стежки не зійдуть ся до купи? Хто знає, чи те, що ти називаєш браком чемности, не буде найліпшим твоїм союзником?

Доктор з зачудуванєм вліпив зір у батька. Починав пізнавати його з такого боку, якого доси й не догадував ся, з боку більш анімального ніж людського. Йовяльний усміх, що сьвітив ся на устах сего чоловіка, в його очах

приняв нараз якийсь поганий, цинічний відтінок, хоч подібний усміх на устах иньших людей не разив його зовсім. Але се був його батько! Вся та коротенька розмова зробила на нього дуже прикре вражінє, хоч і сам він не вмів собі докладно вияснити, що власне було в ній такого прикрого. Про те хотів звернути річ на иньшу тему.

— Але признасть татко, що той концепт з чоловіком, який буцім то стирчав під вікнами і з паперовими свистками киданими на нього був не дуже то щасливий.

— Концепт? Що се ти говориш! Аджеж се чистісїнька правда! Сам я се бачив і не від сьогодні бачу того зітхаючого Адонїса. Ха, ха, ха! Як би ти побачив, що се за Адонїс! Чистий орангутані. А наша панна еманципантка, бачить ся, зовсім таки до нього прихильна.

— Ну, що се татко говорить! — скрикнув доктор диву даючись.

— Говорю, що знаю. Обсервую його й її. Переписують ся, видають ся на вулиці, а може й ще дебудь. На певно не знаю, але маю підозрінє, маю певні вказівки і сліди... Одним словом, прошу пана доктора, не кожда тота весталька, що в довгій сукні ходить.

— Се стара річ, — сказав доктор, поборюючи своє збентеженє. — Але знов я не припускав...

— Доктор — і не припускав! — скрикнув пан Темницький. — Ха, ха, ха! Алеж пане докторе, припущене — се перший крок до правди! Чи як там ваша наука говорить, га?

Замість відповіді доктор подав батькови свою широку долоню. Оба ті чесні чоловічки порозуміли ся цілковито.

V.

Сонце пражило немилосерно. На південно-західнім краю небозводу висіла чорна як бовдур хмара так низько, що здавало ся, немов ліве крило її зачеплене було на золоченім вістрію на вершку ратушевої вежі, мов величезна пошарпана хоругов. У повітрі пахло вохкістю. По вулицях повзли бочки з водою скроплюючи куряву і торохкотіли фіякри. Обернені до сонця вікна камениць позаслонювані були рулетами. На бальконах недвижно стояли олеандри в деревляних шапליках. Нечисленні прохожі лїниво снували по тротоарах, тільки на невеличкім сквері в тїни дерев, довкола плюскотячого водограя бавила ся купа дітий під оком няньок.

Було три чверти на другу. Целя в лїтнім бронзовім пальто і в білім солом'янім капелюсі з широкими крисами і червоно-жовтою кокардою на наголовачі спішила на пошту. Хоч була слека, вона по привичці йшла прудко. Якесь

нервові роздразненіє видно було в її рухах. Лице її було похилене, уста стиснені і чоло раз за разом морщило ся від якихось понурих, невідступних думок.

Дійсно, по тій сцені, яка відбула ся між нею і Темницькими при сніданю, вона повзяла незломний намір не показувати ся більше в їх їдальні. Немов би вгадуючи ту постанову доктор Темницький, зустрівши її, коли повертала з лекції з першого поверха, ввійшов з нею до її сьвітлички (щож, аджеж сього не могла йому заборонити!) і почав перепрошувати її за батькову нечемність. Треба вибачити старому його балаканє. Старість не радість, чоловік з літами мимоволі гіркніє і бачить усе в темнійших колірах, особливо коли се діло нове, до якого він не привик і якого важности не розуміє. Рада не рада мусіла Целя признати йому правду, мусіла запевнити його, що не гніває ся; за те в заміну він запевнив, що батько вже більше не дозволить собі ні на що подібне в її присутности.

Опісля почав доктор розпитувати її про її жите, про подробиці служби, надії на будуще, проявляючи супокійне, але просте і щире заінтересованє. Розмовляли так з пів години, він сидячи на кріслі при великім столі, а вона край вікна. Двері, що від сьвітлички виходили до кухні, були відчинені, так що видно було, як снувала коло печи Осипова.

Целя, якій зразу стріча з доктором була неприємна, швидко почула себе побідженою і в спокоємній супокійним тоном його розмови, повільними і статочними рухами, щирістю далекою від усякої афектації і тим приязним добродушем, з яким він оправдував перед нею нетактовний поступок батька, або з яким усміхався слухаючи її мрії про майбутнє життя якої старі панна) поштмайстриня дець у самотнім домику в глухій провінціальному містечку.

Тепер могла йому ліпше придивитися. Не був зовсім такий суворий і страшний, яким їй видався в першій хвилині. В його очах не миготіли ті зловіщі іскорки, що так бентежили й мучили її досі. Був зовсім супокійний, простий, натуральний, а почуте власної сили і певності себе додавало йому в її очах якоїсь надзвичайної принади. Мимоволі насувалася їй думка:

— От як би то могли мандрувати мандрівку життя, опираючись на сильне рамя такого чоловіка!

Але се бажане далеке було від чутливого забарвлення, що могло би закаламутити супокійну течію їх розмови. Се був вивід чисто льогічний, теоретичний, який не зачіпав її серця і не бентежив крові. Вона знала, що то річ неможлива, і не робила собі ніяких ілюзій.

А прецінь обід, на який вона пішла до спільної їдальні на перекир своїй ранішній по-

станові, знов роздразнив і рознервував її в високій мірі. Правда, старий Темницький сям разом мовчав, а говорив тільки доктор. Розуміє ся також, що розмова мала зовсім иньший характер, ніж попередні, але власне для того вдарила її зовсім з иншого, несподіваного боку, і тим сильнійше вражіне зробила на неї.

Ні відсе ні відти розпочав доктор річ про свою наречену. Показав Целі пару її листів писаних по німецьки, відчитав навіть дещо з їх тексту і просив її поради. Бо то женщины на женщинах усе ліпше розуміють ся, ніж мужчины, а отсе листи по його думці вказують на цілковиту незгідність їх характерів, а у його нареченої на недостачу любови до нього і навіть недостачу простої делікатности, поверховий спосіб мисленя, егоїзм і иньші подібні злі прикмети. Бідна Целя пріла при тій розмові, бо тексту листів, писаних у значній часті віденським діялектом, не могла добре зрозуміти, а ті уривки, які зрозуміла, видались їй дуже банальними і нічого не значучими. Приглядала ся тільки характерови письма, але й він був невиразний, не то жіночий, не то мужеський. Тож очевидна річ, що ніякого свого суду про ті листи й їх авторку не могла висловити. Зрештою доктор не дуже й налягав на се. Бачило ся, що ті листи були для нього тільки притокою для висловленя перед Целіною своїх поглядів на любов і на родинне жите. Гармонія

характерів, темпераментів, симпатій, ось що головна річ. Про маєток йому байдуже, маєток він має в голові й руках. Волисть розірвати ті вузли, в які й так його майже без його волі вплутано. На ухо признав ся Целі, що його наречена молодша від нього тільки двома роками, а для панночки се вік дуже вже поважний. Впрочім разить його у його нареченої брак усякої думки про жите, його задачі й обовязки. Женщина, яка ні про що не думає крім строїв і розривок, яка не здужає стояти сама на власних ногах, жити в разї потреби власним промислом і власною працею, така женщина в наших часах і в родиннім житю не сповнить свого призначеня. Бо яке-ж вона вихованє зуміє дати своїм дітям? Яким способом зможе піддержати мужа в хвилях сумніву і знесиля? А маєток хоч би й найбільший нікого не забезпечить ані від сумнівів, гризот і знесиля, ані навіть від матеріяльної нужди.

Слова плили у доктора гладко, плавно, мов журкотячий потік, а кожде слово з дивним якимось нагоном влучало в груди бідної дівчини. Що се таке було в них, що так бентежило і трівожило її, але zarazом прошибало якоюсь радісною дрожю? Аджеж нічого тут не говорено під її адресом, а особа, що дала причину до тих звірювань, була їй зовсім чужа і незнайома!...

Правда, доктор висловляв ясно і докладно багато таких думок, до яких і вона сама дійшла дорогою досвіду і власної мізкової праці, але чому-ж то ті думки, висловлювані його устами, були в її очах такі нові, принадні й цінні, вилітали перед її розумовим зором мов яркі, огнисті ракети? Кілька разів доктор немов ненавмисно діткнув — що правда, дуже делікатно — таких річий, які частенько бували предметом її таємних мрій і тихих, майже несвідомих бажань, — і при кождім таким натяку Целя чула немов дотик павутини, чула, як якась електрична іскра пробігала по цілім її тілі.

Тим то й не диво, що через увесь час обіду під впливом тих докторських розмов і признань Целя сиділа мов причарована, раз паленіючи, то знов блідніючи, і тільки часом, з очевидним зусилем, для чемности здобувала ся на якесь слово. Їла мало, а за те випила кілька склянок води, толкуючи ся спекою. Говорючи, доктор не глядів на неї, як коли би знав, що вираз його очий чинить на неї пригнобляюче вражінє. Але власне те, що не дивив ся на неї, додавало його словам більше сили й судільности. Не вважаючи на незворушний спокій і суху на вид теоретичність докторського дискурсу Целя кілька разів вибухала сьміхом при його словах, а раз при якійсь зовсім загальній фразі почувала, що її очи почи-

нають підбігати слізми — і швидко відвернула ся в иньший бік.

— Тьфу, то якийсь чорт у людській подобі! — шепнула Целя стрепенувшись уся, коли вибігла на вулицю і почувла ся нарешті свобідною від магнетичного впливу тої розмови. Бігла швидко, прямуючи до пошти, хоч мала часу ще чверть години. Розбурхані хвилі чуття, бажань і ідей, що клекотіли в її нутрі, домагали ся живого фізичного руху для повернення рівноваги. Але ті розбурхані хвилі не чинили їй сим разом жадної прикрости — навпаки. Бачилось їй, що бродить посеред непрозорих туманів теплої і рожево забарвленої мли, серед якої треба було віддихати глибоко, повними грудьми, і що перебродивши її побачить зараз якісь нові, широкі і чудово прекрасні горизонти, про які тепер не має ще ніякого поняття.

Дорогою силкувала ся впорядкувати свої думки, зупинити їх на чімось одним, виразнім і близьким, і дивним способом вони зупинили ся на нареченій доктора Темницького. І то так якось мимоволі, немов би ся наречена сама виплила з посеред тої рожевої мли. Целя так і бачила її духовими очима — стару, погану Німкиню, з рудим волосем і вилинялими, глупими очима, суху і нестерпно горду на свої маєтки. Бачила, як вона своїми кістлявими руками обіймає доктора за шию, як впиває ся

в його уста своїми широкими, безкровними губами, чула навіть її голос, повний пересадних пестоців, а притім немилосерно пискливий: „Mein Liebeh!“ І Целі зробило ся чогось дуже жаль. Не жаль їй було спеціяльно доктора, бо що він для неї? Але жаль тої суми живих сил, розуму, супокою і щастя, що мусіла бути змарнована через се подружжє. І по що? в якій цілі? Що йому з її маєтку, якого він не потребує? І що власне винен йому рідний край, що для такого „щастя“ хоче його покинути? Ні, таке подружжє з боку доктора було би безумством, гріхом і сьвідомством про брак патріотизму!

Так роздумуючи Целя й не спостерегла ся, коли була вже близько поштового будинка. Аж на скрутї вулиці, що вела до пошти, вона машинально зупинила ся. Від швидкого ходу в грудях їй захопило, чоло покрило ся потом. Мусіла спочити, і мимоволі очі її зупинили ся на афішах, якими обліплений був наріжник каменниці. Сіра стїна, покрита ріжнобарвними шматами паперу, наклиюваними день у день, здираними безладно, виглядала як паяц. А прецінь кількож то глибоких драм скривали в собі нерозумні сорокати паперові лахмани! Кілько праці, сліз і гризоти невидимо плило по за ними! Ось довгий а вузкий, огнисто червоний пояс, здаєть ся, викрикає на все горло: „Горівка потанїла! Де? у Вільгельма Адама!“ А там

знов у кутку майже під ринвою скромно тупить ся надряпане на чвертці паперу невірною жіночою рукою: „Stancia kontem zagaz do wupaјencia“. І думка Целі, втомлена довгою мандрівкою в однім напрямі, зі свіжою силою летить кудись инде, на вбоге піддаше або в темні сутерени, де якась бідна прачка або послугачка щоденною важкою працею здобуває собі кусник чорного хліба, мусить числити ся з кожною латочкою, а тепер нараз за приходом горячої пори, коли панство починає роз'їжджати ся на ферії або до купелів, бачить недобори в своїм бюджеті і бажає надолужити болючу страту бодай жертвою з власного спокою і власної вигоди, винаняти половину своєї малої, тихої комірчини, і з дрожю непевности, з молитвою на устах чекає день по дневи, „кого їй пан Біг пришле“.

Але нараз думка Целі урвала ся, завмерла, мов знесилена морозом пташина паде серед лету. Її широко отворені очі недвижно зупинили ся на посмертнім афішу, що, бачилось, скакав перед нею своїми грубими, чорними літерами, яким тісно і невігідно було в широкій, чорній обвідці! На полуотворених устах Целіни завмер окрик здивованя і перестрашу.

„Ольга Невірська, ц. к. постова маніпулянтка, по короткій але тяжкій недузї вмерла сьогодні рано в двадцятій весні життя. Погріб відбуде ся 14. с. м. Безутішна в жалю мати

запрошує всіх кривних і знайомих на сей сумний обряд“.

Целя вже другий і третій раз перечитувала ті слова, що мов градові зерна падали в її серце, не вяжучи ся в ніяку живу цілість, у ніяке ясне почуте. Ольга Невірська, її найліпша приятелька, по короткій але тяжкій недузї... що се значить ся? Аджеж Ольга позавчора ще була в службі, здоровісінька, хоч сумна і задумана як звичайно! Коли Целя прийшла, щоб переняти від неї свою чергову службу, Ольга кинулась їй на шию і почала цілувати її, сьміючи ся голосно. А коли Целя запитала її, чого так тішить ся, відповіла, що дістала від дирекції відпустку і виїде на село на цілі дві неділі. „Ах, яка я... буду... щаслива! А ти, бідна Целінко, лишиш ся тут! Навідуй ся часом до моєї мами, добре?“ І сльози закрутили ся в її прегарних оченятах, і знов почала стискати і цілувати Целіну, аж пані Грозицька острим тоном упімнула їх обі, що тут урядове бюро а не пансіонат. То було ще позавчора в полудне — а сьогодні! Сьогодні Ольга вмерла!

— Боже коханий! Що се їй стало ся? Що се може значити? — скрикнула Целя, і немов не довіряючи власним очам усе ще вдивлювала ся в афіш. Але афіш не давав ніякої відповіді на її питання, і своєю мертвою,

трупячою фізіономією повторяв усе одно й те саме.

— „Безутішна в жалю мати“ — в нестямі повторяла Целя, все ще не можучи дійти до ладу зі своїми думками. -- Бідна мати! Що вона тепер почне!..

І в її уяві мов жива стала Ольжина мати, добродушна, надзвичайно рухлива і привітлива бабуся з приємними обрисами лиця, на яким заховали ся ще сліди колишньої краси, а довгий вік виписав сьвідоцтво працьовитого, для иньших присьвяченого життя, не закаламученого ніколи ніякими сумнівами, внутрішнім роздвоєнем анї гризотою сумлїня. Не вважаючи на зморщки і сиве волосє, лице тої бабусї завсїгди додавало Целї якоїсь відради, сьвіжости і сили, кїлько разів відвідуючи Ольгу мала нагоду пробути кїлька годин у її товаристві.

— Побігти-б до неї! Потїшити стареньку, розпитати, що таке стало ся! — мигнула думка в Целяній голові, і вона випростувась і піднесла чоло, як коли би почутє товариського і чисто людського обовязку від разу подвоїло її сили і зробило лад у її розбурханім нутрі.

В тій хвилі з ратуша залунав голос дзвона, що власне бив другу годину.

— Мій Боже! Не час уже! Служба проволоки не терпить! — в розпуці скрикнула Целя і поспішним кроком подала ся до почти,

боячись, щоб і так уже не зустріли її понурі погляди і закиди пунктуальної як машина панні Грозицької, яка певно вже добрих десять мінут сидить коло свого бюрока.

— От нещастя! — — повторяла Целя цілу дорогу. — Бідна, бідна Ольга! Нещасна мати! І що там таке стало ся? Аджеж Ольга була здорова, хоч останніми часами дуже якось помарніла. Боже мій, Боже, ось яке то воно наше життя!

І поспішним кроком ввійшла в браму поштового будинка, а потім звернула зараз на ліво до канцелярії, де надавано рекомендовані листи і відбирано листи *poste restante*. При сих останніх була її служба.

VI.

Тані Грозицька справді сиділа вже на своїм місці і з звичайним своїм понурим видом приймала рекомендовані листи. Була то жінка поверх 45 літ, з сивіючим уже волоссям, з подовгастим і жовтим мов пергамін лицем, з полинялими очима і тонкими безкровними губами. Була вдовою по якимсь збанкрутованим купці; зі свого скупенького поштового зарібку мусіла виховувати трое дрібних дітей. Тим то й не диво, що вгинала ся під тягаром гризоти і праці не стільки бюрової, скільки домашньої, і що той тягар вигасив у її серці всяку іскру веселости і радісного погляду на світ. Пунктуальна в сповнюваню своїх обовязків, які не вважаючи на всю свою ваготу були для неї майже одинокою дошкою ратунку по розтрощеню її житєвого корабля, була вона також не менше строгою і ригористичною супроти иньших. Працюючи під її холодним, чисто бю-

рократичним оком, чула Целя подвійно тягар і одвічальність своєї служби. Хоч пані Грозицька, не вважаючи на повних десять літ просиджених уже на тім кріслі при бюрі рекомендованих листів, не була ще нічим більше, як тільки також маніпулянткою і на жадну висшу рангу не мала надії, не хотючи рушати ся зі Львова на провінцію, то все таки силою свого старшого віку і давнійшої служби займала в бюрі певне начальне становище. Роблячи що до неї належало, вона про те знала і бачила все, що робили вніші в бюрі. Найменше занедбане товаришки, невиний жарт, троха голоснійший усміх або живійший рух — усе те стрічало її докірливий погляд або нагану. Була немов би сумліне бюро, холодна і нелицеприятна душа тої машини, що звільна і систематично висисала молодість, жвавність і свіжість працюючих у ній женщин.

Сьогодні однак пані Грозицька не вважаючи на свій звичайний понурий погляд не картала Целю за хвилеве опізнене, а навіть користаючи з того, що ніхто з листами не приходив до бюро, розпочала з Целею розмову, заким та всіла роздягнути ся з пальта і капелюха.

— А чули вже пані про нещасну Ольгу?

— Боже мій! — скрикнула Целя, — що се таке з нею стало ся? Власне тільки я побачила афіш на мурі, що вона вмерла.

— Так, значить, пані ще нічого більше не чули?

— Нічогісінько! Швидше-б я була надіяла ся грому з ясного неба.

— А я се вже давно знала, що тота дівчина недобре скінчить, — сказала пані Грозицька киваючи головою.

— Пані знали? Моя золота пані, що пані знали? — скрикнула Целя і не знати для чого тремтіла всім тілом.

— Прошу пані, їй зовсім що иньше в голові було, не служба. Все, що тільки зробила, треба було за нею переглядати і поправляти. Очевидно робила зовсім про що иньше думаючи. Покарав її Бог за мої нічні години, що я просиділа, контролюючи та поправляючи її помилки.

Мороз пройшов у Целі по за плечима при тих словах. Ся невмолима службистість навіть перед лицем смерти мала в собі щось нежіночого, навіть нелюдського, а про те була зовсім зрозумілою. Служба поштова більше може ніж яка будь иньша крім залізничої вимагав строкої пунктуальности і уваги, зверненої на кожду найменшу дрібницю, а при тім як найбільшого поспіху. Одно колісце, що обертає ся менше регулярно, менше докладно і повільнійше ніж иньші, псує гармонію цілої машини. Праця тут збірна, тож помилки одиниць стають ся помилками цілого бюро. Відси ко-

нечність ненастанної обопільної контролі, ненастанного уважного слідження не тільки за власною часткою роботи, але за всім тим, що загалом робить ся в бюрі.

Целя замовкла і сквапно почала роздягати ся, ховаючи пальто і капелюх у скарбовій шафі, умисно зладженій для дам. Відтак мовчки сіла при своїм бюрку, в настрою подвійно пригнобленім — раз несподіваною новиною про смерть приятельки, а по друге закидом пані Грозицької, киненим на її сьвіжу могилу. Бюрко завалене було цілою купбю листів *poste restante*, які Целя повинна була як найшвидше розсортувати — окремо звичайні, а окремо рекомендовані, а відтак упорядкувати поазбучно і поукладати в осібних перескринках шафи. Не менше також треба було вважати на окремі полицки постійних абонентів, які платять певну суму річно за те, щоб у поштовій експедиції мати окреме місце для листів і посилок, що надходять на їх адрес.

Отся робота, утяжлива і скомплікована задля формалістики і ріжних дрібниць, на які треба вважати, зовсім не така маловажна, як би се могло здавати ся. Сортуючи листи Целя пригадала собі факт із перших тижнів своєї бюрової служби. В поспіху і замішанині вона кинула була один лист *poste restante*, значений буквами А. Z., замісь до скринки А — в противний кут шафи, до скринки Z. Того самого

дня приходить якийсь молодий чоловік і питає про лист А. Z. Переглянувши всі листи в скринці А, Целя відповіла, що такого листу нема. На другий день приходить той самий молодий чоловік з лицем затривоженим і змученим і знов питає про лист під тимже адресом. Листу нема. Молодий чоловік став мов остовпілий коло решітки і не рушав ся з місця.

— Прошу пані ще раз придивити ся, — сказав він тремтячим але покірним голосом. — Такий лист повинен бути.

Целя ще раз переглянула скринку, листу А. Z. не було.

— Може приїде з найблизшою експедицією, — сказала на хибив трафив, хочачи позбути ся впертого.

— А коли-ж приходить найблизша експедиція? — запитав той.

— За годину.

— За годину? Добре, прийду за годину.

І відвернувши ся він стояв іще хвилю мов остовпілий шепчучи :

— То не може бути! То не може бути, щоб навіть не відписав! Ще годину перечекаю.

І вийшов, не перестаючи розмовляти з собою. Пунктуально за годину вернув. Лице його, худе і пожовкле, за сю годину майже позеленіло. Видно було, що сю годину він страшенно перемучив ся. Мовчки став коло деревляної решітки, вліпивши свої великі, невимовно

сумовиті очі в Целївине лице, немов би від неї чекав осуду, що мав рішити, чи жити йому чи не жити.

— Прошу пана, листу під адресом А. З. нема, — сказала Целя з урядовою повагою.

— Нема! — скрикнув молодий чоловік голосом повним розпуки. — Чи на правду нема?

— Щож то я буду пана ошукувати? — буркнула йому з досадою Целя.

— Нехай пані не гвівають ся, — сказав молодий чоловік благаючим голосом. — Я маю відомість, що лист мусить бути. А той лист для мене дуже важний. Лист той, прошу пані, рішає про цілу мою будучину, про мое життя... або смерть.

— Щож я на те пану пораджу, коли того листу нема!

Молодий чоловік поблід іще дужше і стояв на місці, міцно притиснувши чоло до деревляної решітки. В тій хвилі пані Грозицка не зважаючи на натовп праці встала зі свого крісла, підійшла до Целї і шепнула їй:

— А нехай но пані загляне до скринки З.

Целя видивила ся на неї напів з зачудуванєм, навів з відтінком закиду, але проте мовчки, з досадою вихопила всі листи зложені в скринці З. Перший, що впав їй у очі, був лист під адресом А. З., наданий у Підволочисках, так як казав молодий чоловік, значить, без найменшого сумніву той самий, про який

він так нетерпливо допитував ся. Целя поблідила і ледво чутним голосом сказала :

— Є лист для пана.

— Є? — скрикнув молодий чоловік коло решітки, і в тій хвилі впав на землю зомлілий, мов неживий.

Целя до смерти не забуде того довгого-довгого погляду, яким окинув її молодий чоловік, коли його оббризкали водою і він прийшовши до себе підняв ся на ноги, — не забуде й тих слів, які він прошептав своїми безкровними устами !

— Дякуйте, пані, Богу і отсій пані ! — прошептав він. — Ви могли сьогодні стати ся убійцею !

Який глибокий жаль, сердечний докір і разом яка радісна надія виражали ся в його очах, голосі й цілій подобі, коли він держачи в руці фатальний лист, усе ще нетвердим кроком виходив із бюро ! Целя, зворушена до глибини, визирнула за ним у вікно. Він ішов звільна, хиткими кроками, мов п'яний або приголомшений важким ударом, і все ще не осмілював ся розпечатати лист. В кінці щез на скрутї вулиці. Від того часу Целя ніколи вже більше не бачила його ані не могла довідати ся про зміст того листу. Та все таки була се перша і дуже досадна лекція терпливости і старанности в дрібницях, яку дала їй поштова служба.

Сьогодні мимоволі пригадалась їй ся пригода при сортуванню листів, а то головню під впливом закидів пані Грозицької против її помершої приятельки. Целя чула, що ті закиди по часті трапляють і її саму, і працювала з подвоєним завзятем, наморіщивши чоло так само, як і пані Грозицька. Кілька разів переривали їй роботу сторони, що зголошували ся за листами. Обслуговувала їх мовчки, поспішно і терпливо, і зараз же сідала знов коло свого бюрка.

Нараз під руки її попав ся лист адресований на її імя. Перервав він її монотонне занятє, здивував її моментально і видав ся їй чимось похожим на той камінець, який злослива рука вложить між зуби або в кляпу машини, щоб на хвилю загальмувати її рух або поцувати його правильність. Але коли другий раз уважнійше глянула на нього, переконала ся, що адрес писаний був рукою Стоколоси. Остала ся спокійною, майже зовсім байдужою. Відложила лист на бік, а сама кінчила сортуванє і розміщуванє листів по відповідним перескринкам великої експедиційної шафи.

Нараз пані Грозицька, користаючи з хвиливого браку публіки в бюрі, знов перервала мовчанку, не перестаючи одначе працювати, похилена над великою надавчою книгою.

— І уявіть собі, пані, данна Ольга отруїла ся!

— Що? Отруїла ся? — скрикнула Целя перелякана. — Що пані мовить? То не може бути!

— А прецінь правда. Оповідав мені офіціал Вимазаль, що живе тутже поруч із ними. Сьогодні досвіта, десь так коло четвертої години, почула мати в Ольжиній комірці якісь зойки і стогнання. Схопила ся з постелі, засвітила, прибігає до дочки, а дочка ве ся на ліжку з болю. Питає ся її: „Що тобі, Олечко?“ — „Нічого, мамо!“ — „А чогож кричиш? Може болять що у тебе?“ — „Ні, мамо“. — А тут аж зуби закусує, щоб не кричати, аж посинїла! А тут щось нею аж кидає судорожно, пальці мнуть і крутять подушку, піна з рота виступає... „Бій ся Бога, Олечко, — кричить мати, — що тобі таке? Може по лікаря післати?“ — „Ні, мамо, не треба, йдіть спати, се мене!“ Але мати вже її не слухала. Зараз розбудила пана Вимазалю, що живе тутже коло них, і послала його по доктора. Та поки сей знайшов лікаря, поки привів його на місце, минула добра година. Ратунок був уже за пізний, а поки минула ще одна година, Ольга сконала.

Целя слухала тих слів потрясена, приголомшена.

— Алеж бійте ся Бога, пані моя, — скрикнула вона, — чи на правду отроїла ся?

— Нема найменшого сумніву. Лікар пізнав се за першим оглядом. А тільки не міг дійти, що се за отрута; різні антідоти, які їй задавав, не помагали. Здає ся впрочім, що зажила отруту ще десь коло півночі і кілька годин мучила ся мовчки, щоб не збудити матери. Аж коли наслідки появили ся цілковито і ратунок був майже неможливий...

— Мій Боже! Мій Боже! — скрикувала Целя ломаючи руки. — Алеж то страшенно! Бідна Оля! Але щож могло похнути її до такого розпучного кроку?

— Лехкомисність, прошу пані — суворо і рішучо відповіла пані Грозицька.

Целя видивила ся на неї питаючим поглядом.

— Зараз по її смерті — говорила дальше пані Грозицька притишуючи троха голос — лікар сконстатував, що смерть узяла не одну жертву, але дві.

— О Боже! — скрикнула Целя.

— Так, так! А пан Вимазаль яко їх сусід від давна знав про зносини Ольги з якимось академіком, що мабуть мав з нею женити ся, але перед пів роком подав ся на судову службу до Боснії. Здає ся, що тут і треба шукати ключа до цілої сеї історії.

Целя сиділа мов нежива. Пробудило її з остовпіння аж питанє якоїсь панночки, ніби швачки, ніби панни склепової:

— Прошу пані, чи нема для мене листу під адресом „Кароліна Пташок“ ?

Целя машинально впайшла лист адресований мужеською, невірною рукою, подала його владуваній панночці і знов сіла, силкуючись упорядкувати свої думки. Але пані Грозицька не вистріляла ще всього засобу своїх набоїв.

— І представте собі, пані, зараз на донесенє лікаря прибула комісія судово-лікарська. Трупа взяли до трупарні, де сьогодні мусять його секціонувати, а суд зарядив слідство, відки і яку мала вона отруту. І щож показало ся? Бідачка властиво не хотіла відбрати собі життя. Хотіла тільки, знаєте пані — тут пані Грозицька підійшла до Целі і шепнула їй до вуха кілька слів, від яких лице Целі облило ся в першій хвилі ярким румянцем, а за хвилю поблідло як полотно — бо бояла ся стратити службу на почті і зашкодити иньшим жєнщинам, що остають у публичній службі. Ну, що ви на се скажете! Так дословнісінько вона й написала на карточці, коли мати десь на хвилю відвернула ся, на кілька минут перед приходом доктора. Щож робить? Вишукала собі десь якусь бабу з гір, яка обіцялась їй за кілька ринських зварити якогось зїля, що мало зарадити всьому лихови. Отже не знати, чи та баба кецького зїля наварила, чи може бідна Ольга зажила його більше ніж

було потрібно, досить, що замість затерти сліди своєї легкомишности, сама через неї наложила головою.

— Страшно! Страшно подумати! — шептала Целя, а її жива уява підхоплювала кожде слово Грозицької і перетворювала його на живі картини, страшенно виразні і плястичні. Вона бачила Ольгу, яка крім своїх прегарних очий зовсім не визначала ся вродою, на таємних сходинах з улюбленим; уявляла собі, як спонукана своїм горячим темпераментом і його пестощами та намовами вона хвилю тратить з очий границю, через яку обовязковий суспільний порядок не дозволяє переходити безкарно... Але найживіше, аж до почуття фізичного болю вона уявляла собі її муки, коли розбила ся надія на скору напругу зробленої похибки, коли улюблений зрадив її, а рівночасно звільна але з неохійною певністю заповідали ся наслідки хвилевого забуття. Тепер тільки почала Целя розуміти цілий душевний стан своєї приятельки в останніх часах, її вічну задуму і смуток тої невгомної вперед щебетушки, часті і наглі зміни в її гуморі, незрозумілу дразливість, безпричинові скоки від сьміху до сліз або напади дивної якої мрійности, якої у неї давніше не бувало. Сльози силоміць тисли ся до очий Целі і дусили її в горлі, коли нагадала, як часто Ольга, особливо в остатні дні, засївши з нею десь у кутику, шепотом, швидко,

з перериваним віддихом малювала перед нею щастє материнства, якого не зазнала і яке пристроювала в найчудовнійші квіти своєї уяви. „Ах Боже! — говорила вона, — мати таке маленьке-маленьке дитяточко, знати, що воно моє, могли його пестити і тулити до себе, — що за щастє! Неба не хочу, тільки один день такого щастя! Бачити, як воно манюсїньке тріпоче ся, як простягає до тебе пухкенькі, кругленькі рученята, як усьміхає ся рожевими усточками, як приляже до твоєї груди всім своїм дрібненьким єством — і чути, що воно твоє, частина тебе самої — ох, Целїнко! тільки день, тільки годину такого щастя, а потім я готова вмерти в найстрашнійших муках!“ І якаж страшенна мука, яке пекло мусїло клубити ся в душі тої нещасної, коли так чуючи і так думаючи, зважила ся підняти руку на ту живу істоту у власному лонї!

Целя схопила ся і почала живо ходити по бюрі, силувала ся прогнати від себе ті жахом проймаючі картини, що вгризали ся в її мозок і морозили кров у жилах. Але розгорячована уява не хотїла втишити ся, висновувала щораз нові картини, брала їх під мікроскоп і ставила перед очима Целї з невмолимою плястиккою. Цїла скаля могучих і болючих зворушень, від першого кроку вчиненого в цїли відшуканя фатальної баби аж до зажитя отрути, цїла та страшенна драма, повна внутрішньої

боротьби, унижень, трівог, розпуки і поривів безконечної чужості стала їй перед очима. А прецінь же та дівчина, яку формалістичні і бюрократичні душі назвуть упавшою і лехкодушною, в часі, коли йшла та страшенна боротьба в її нутрі, могла працювати в бюрі зі спокійним видом, могла чемно і терпливо обслуговувати публіку, вдавати з себе веселу посеред веселих товаришок і ані словом перед ніким на сьвітї не зрадити себе зі своєю мукою! Що більше, власне для того, щоб своїм упадком не скомпромітувати товаришок, вона відважила ся на злочин. Целя почула правдивий перестрах перед тихим героїством тої дівчини. Її похибка, яку вона хотіла направити злочином, ціле те фатальне колесо від першого зла, що тягне за собою слідувачі, поки не пожре всеї душі, всеї істоти людської — цілий той омут щез із перед очий Целї. В каламутних його хвилях вона бачила тільки одно — нещасну жертву, з серцем прободеним сімома мечами, бачила велику любов і ще більше терпіння, за яке прощають ся і найтяжші провини.

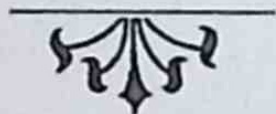
І ясно стали перед її очима всі моменти остатнього акту страшної драми. Все повинно було відбутися тихо-тихо, щоб ніхто, а особливо улюблена мати ні про що не знала. Під погрозою страхів на пів дійсних, а на пів фантастичних, роздутих уявою до велитенських

розмірів нещаслива дівчина випила приписану порцію відвару. Може бути, що сільська лікарка дала їй кілька порцій і казала пити в значніших відступах часу. Але коли в організмі почула перші наслідки відвару, коли перед її очима живо стала ціла велич, ціла люта неприродність сповненого злочину, коли подумала, що всі її надії на материнську розквіш в тій хвилі погибли безповоротно, а з ними разом погіб на віки й супокій її сумління і всяка можливість правдивої радості і щасливого життя — тоді нараз захмарився весь горизонт її ума, обхопила її бездонна пітьма і розпука, і в її припливі нещасна одним духом випила весь відвар, воліючи відразу скінчити все.

— Страшно! Страшно подумати! — шептала Целя спеченими устами. В голові їй мішалося. Чула якийсь нестерпний тягар на серці, що давив і дусив її. Аж сльози, які по хвили полилися рясно, принесли їй полекшу. На щасте була се година, коли до бюро найменше приходило публіки. Целя сіла в куточку за дверима і тихо плакала, час від часу тільки обтираючи сльози і виходячи зі своєї криївки, щоб обслужити нетерпливих гостей, що тупотіли ногами край решітки.

В сльозах розпливались острі стріли болю, лекшим робився тягар, що придавлював її груди. Почувала тільки велике милосердя для

всіх страждущих навіть задля власної провини, глибокий жаль над загальним горем людського життя. Постановила собі як найчастійше відвідувати і потішати горем прибиту Ольжину матір. І що найдивнійше, в її чистій дівочій уяві образ приятельки, уцавшої і зганьбленої, зовсім через те не змалів і не заплямив ся. Навпаки, Целя почувала для неї незвичайну ніжність і пошану, як для мучениці.

VII.

„**І** щож таке всі мої дрібні, дитинячі тер-
ція, знеохоти і розчарованя в порівнаню
до сеї страшної трагедії!“ — подумала Целя
обтираючи сльози і знов засідаючи до свого бюр-
ка, куди кликала її нова купа листів принесених
із головної поштової експедиції. Вона кинула
ся до праці, щоб заспокоїти себе по дізнаних
зворушеннях. Аж коли скінчила сю працю, ки-
нула оком на лист Стоколоси, що лежав тутже
під її рукою і доси не був розпечатаний. Сим
разом одначе її душа, потрясена до глибини,
далека була від усяких насьмішок і погорди.
Серце її повне було співчутя навіть для горя
того бідного, упослідженого (як їй здавало ся)
безумця. Розрізала коверту і почала читати.

„Ваша правда, пані, цілковита правда!
— писав їй Стоколоса. — Треба було аж ни-
нїшньої досадної науки, яку Ви, пані, дали
мені, може й без повзятого з гори наміру, щоб

отворити мені очі на цілу ненатуральність моїх відносин до Вас. Бо й справді, щож я можу осягнути своєю глупою влазливістю? Ви, пані, не любите мене, не хочете й знати про мене, і були на стільки щирі, що дали мені пізнати се зовсім недвозначно. Спасибі Вам за се! І Богу дякувати, що так воно стало ся. Тільки сьогодні, під впливом острого болю, а вглянув глибше в себе самого, в саму вдачу свого чуття, і пізнав, що ми не сотворені для себе, що колиб навіть Ви, пані, з такої чи иньшої причини згодили ся бути моєю, то се було би може для Вас і для мене найбільшим нещастем. Так, панно Целіно, любов моя справді така, що затроїла би Вам жите. Горяча, пристрасна і заздрісна любов чоловіка з великим засобом фантазії, горячої крові і самолюбства, чоловіка, якому доля в дотеперішнім життю поскупила ся на все, що можна назвати взаємністю і особистим щастем — така любов не знайшла би границь, швидко перемінилась би на шпіона, на скупаря, на тюремного сторожа і тирана. Дрожу на саму думку про ті конвенції, до яких вона моглаб мене завести, про ті безконечні ряди дурниць і нетактів, які я зміг би наробити з любови, про ті муки, які причинувало-б мені ненастанно те переконане, що Ви мене не любите, не можете любити, що гордуєте мною, що брідитесь мною... а з гори знаю, що такого переконаня Ви не могли-б

мені вибити з голови ніякими залевненнями, ніякими присягами. Мороз по мні пробігає на саму думку про ту пропасть, в яку я готов був кинути ся, коли-б один відрух Вашої руки не був зупинив мене в пору. Так спасибіж Вам, дорога пані, стократ спасибі за ту хвилину болю, яка заразом пробудила в мені моральне вство, повернула мене до свідомости свого обовязку!“

Целя читала той лист з чим раз більшим зачудуванем. Те, що вона подерла і викинула лист Стоколоси, видалось їй чимось таким далеким, таким чужим її теперішньому настроєви, немов би між тим фактом а теперішньою хвилею пройшли довгі роки. Для того то незрозумілою видалась їй з початку резигнація Стоколоси, і то як раз у хвилі, коли вона наслідком якоїсь дивної асоціації ідей готова була далеко прихильнійше слухати його слів, ніж доси.

Хвилю вона думала, що весь той вступ, се тільки викрут закоханого чоловіка, фраза вимірена на викликане ефекту. Для того поспішно обернула картку, щоби дочитати другу сторону, надіючи ся знайти там просьбу — відписати йому хоч би кілька слів, дозволити йому бачити ся з нею або щось иньше в тім роді. Тимчасом кінець листу був короткий і зовсім сухий.

„Від нині не буду вже Вам, пані, докучати своїм видом. Власне вертаю від нотарія,

де я підписав контракт продажі своєї реальності, про яку я так часто снів, що станеться гніздом мого щастя і тихим пристанищем по бурях життя. Нехай іде в чужі руки! А я ще сьогодні з полудня виїжджаю зі Львова і надіюся, що не швидко верну до нього“.

Підпис автора і нічого більше, анї слова, куди виїжджає. Ніякої просьби, ніякого бажання — нічогісінько.

— Ну, сей швидко надумався, і як видно, зовсім безповоротно, — прошептала Целя. — Я й не думала, щоб у нього знайшлося стільки сили волі.

І зітхнула. Хоч до Стоколоси було їй зовсім байдуже, то все таки в її серці на хвилю пробудилося гірке почуття жалю і розчарування, таке саме, яке проймало її колись, коли ще була малою дівчинкою і під доглядом коханої матері гуляла по луці, гоняючись за метеликами. І кілька разів один із тих летючих цвіточків був уже зовсім близько її рученят і вона з рознятими усточками і витріщеними, блискучими оченятами помаленьку підкрадалася до нього, аж поки нараз він сполоханий не фуркнув свавільними викрутасами високо в гору і не щез із її очей, то мала Целінка морщила брівки, ломала губки і з загнуваним личком кричала за ним: „Недобрий! Не потребу тебе!“ Але тепер часи змінилися і Целя

не думала гнївати ся на метелика, котрий улетїв у недосяглі простори.

— Щож, може воно лїпше так! Може справдї його правда, — думала вона вдивлюючи ся в судорожно покривлені і нерівні, але виразні лїтери письма Семїона Стоколоси.

Вона пригадала собі, що кінець кінцем і сама майже те саме думала сьогодні рано, що й він пише. Але о скількож глїбше, ширше гляділа вона тепер на се діло! Яким мїлким видавав ся їй її власний ранїшній суд! Якою софістичною і вимушеною резигнація Стоколоси!

— Ні, ні, ні! Неправда се, все неправда, що він пописав! — скрикнула Целя майже на голос, так що аж панї Грозницька обернулась і змірила її суворим, питаючим поглядом. — До такого переконання, як він отсе пише, він не міг дійти! — снувало ся дальше пасмо її думок, — а коли вмовив його в себе, то тільки по неволї, щоб замаскувати перед самим собою стид і своє упокоренє! „Я не повірив би ніколи, що ви мене любите“. Дурню, дурню! Одного погляду, одного стиску руки правдиво любячої жєнщини досить, щоб наповнити тебе тою вірою! „Я замучив би Вас своєю любовю“. — Целя всьміхнула ся напів жалїсно, напів визиваючо. — Ну, рада-б я бачити, як би ти доказав сеї штуки! „Любов моя перемїнилась би на тирана“... І се лише чоловік, який —

голову даю за се! — за крихітку оказаної йому любови почував би себе до обов'язку бути вдячним увесь свій вік! Бідний ідеаліст! Він не знає, що поки тираном є любов і нічого иньшого, поти тиранія та не може бути нещастем ані злом, і ніяка жінщина чиста, чесна, любяча і розумна такої тиранії ніколи не злякає ся!

Оттак думка її перечила ся з листом Стоколоси, зовсім не дбаючи про те, що ще сьогодні рано перечила ся і доказувала зовсім протилежно. Але швидко службові обов'язки перервали той хід думок, а коли по хвилі знов сіла і глянула на лист, то тільки шепнула:

— Щож, нехай і так буде! Конець, то й koniecь! Щасливої дороги, пане Стоколосо!

Відтак зложила лист, всунула його до коверти і сховала до кишені. Сього листа рвати і викидати за вікно не думала.

VIII.

То над мурами міста пройшла буря, коротка, на́прасна, лїтня. Загриміло кілька разів, густий, грубий дощ пролив ся протягом десяти мінут, а за пів години знов вияснило ся. Вулиці були скроплені, курява змита, повітре свіже і пахуче, о скільки на се позволяла Полтва з притоками. Целя в своїм бюрі майже не заважила сеї маленької революції в природі; в її душі кидались і бурхали далеко сильніші вражіння.

Аж над вечір відітхнула троха. Публіка в сю пору перестає вже купами приходити до бюра, часом тільки який запізнений гість загляне сюди. Целя стала коло отвореного вікна і віддихала холодним, бурею осьвіженим повітрем. Перед її очима проходили по обох тротуарах безконечні ряди пристроєних дам і мужчин, що уживали вечірнього проходу, торохтіли фіякери і повози, лунали окрики перекупців,

що продавали вчасні вишні і морелі, звільна і без перерви клекотіло містове житє.

І думка Целіни, змучена всім пережитим сьогодні, спочивала. В її голові настала тиша, одна з тих благословенних павз, які настають часами тільки в молодім, здоровім умі, що не стратив іще здібности відроджувати ся з власних жерел, а в хвилях утоми мов суха губка отворює тисячі порів і очок і всисає ними нові вражіння, всисає цілий безмір зовнішнього світа, краси природи і людського життя, щоб наситивши ся тим різнобарвним матеріалом розпочати відтак нову працю в спокійнішій темпі і з новою силою. На хвилю Целя забула про все, що пережила до недавна, була тільки губкою, що всисає нові вражіння, чула себе так як нині рано, тільки живою істотою, котра бачить, чує і почуває — нічим більше. Здавалось їй, що вона гнучка, хитка тростина, що стоїть по коліна в воді при березі бистрої ріки. Звільна хитає ся тростина, колисана легкою хвилею, стиха шелестить вторуючи своїм пострам, і задумано глядить на могутні байдаки, сухе галузе, диких птахів і людські трупи, що пливуть тутже поуз неї на каламутних хвилях. Куди пливуть і по що? Хто би там допитував! А хто знає, може в найблизшій хвилі один із тих пливучих величезних предметів, попхнутий яким будь випадковим штовшком, зачепить,

зімне, зломить і з корінєм вирве слабу, хитку тростину?...

— Добрий вечір, пані! — почув ся в тій хвилі при дверех бюра знайомий голос. Целя стрепенулась і відскочила від вікна. Край деревляної решітки насупротив її бюрка стояв доктор Темницький, похиливши свою могучу постать, щоб показати своє лице крізь решітку.

— А, добрий вечір пану! — відповіла Целя.

— Маю тут до пані два невеличкі справунки, — сказав доктор злегка кивнувши головою. — Поперед усього я хотів би надати отсей лист яко рекомендований. Адже се до пані?...

І не чекаючи на відповідь віткнув Целі лист у руку, хоч знав, що рекомендоване листів не до неї належить.

— Ні, прошу пана, — відповіла Целя, — се до пані Грозицької. — І віднесла його сама до сусідки. Що по дорозі, проходячи поуз лампи, зиркнула на адрес і прочитала „Amalie Schmidt, Wien, Ottakring, Haus Nr. 17, I. Stock, 10 Thür“, се прецінь була річ зовсім натуральна.

По хвилі лист був вписаний, Целя вручила докторови рецепіс і взяла від нього 15 кр. порто.

— Красенько пані дякую! — сказав доктор, ховаючи рецепіс.

— А який же другий ваш справунок?
— запитала Целя, думаючи, що доктор забув і забирає ся відходити.

— Завідомити паню, що наш сторож, який звичайно вечером провозжає вас до дому, нагло заслаб.

— Ой, а щож йому таке стало ся? — екрикнула Целя.

— Не знаю, що йому там, — байдужно відповів доктор. — Те тільки знаю, що сьогодні не може прийти, і коли пані позволите, то я сповню нині ролю *garde des dames* і проведу вас до дому.

— О, дуже пану дякую, — сказала Целя. — Тільки чи не ліпше було-б, як би пан доктор був оглянув того бідного сторожа?

— О, про сторожа не бійте ся! — сказав доктор сьміючись. — Уже його там добре оглянено, тай слабість його не така небезпечна. Бачите — додав з усьміхом і майже шепотом, нахилиючи ся ще низше — неборачисько закропив ся трохи понад міру, ну, і...

Доктор значучо махнув головою, щоб показати повну безвладність „закропленого“ сторожа.

— А ви пані довго ще мусите покутувати в сьому бюрі? — запитав по хвили з усьміхом.

— О, ні! Вже пів до девятої, — сказала Целя, поглядаючи на урядовий годинник, — а

о девятій наша служба кінчить ся. Будьте ласкаві, пане доктор, увійти сюди до нашої клітки і сісти на хвилинку. Маю ще троха роботи, але швидко буду готова.

Доктор охотно і без церемонії ввійшов за перегородку.

— Пан доктор Темницький! Пані Грозицька! — сказала Целя, познайомлюючи їх обоє. Пані Грозицька встала і поклонилася, з під лоба глянувши на Целю.

— Дуже мені приємно! — сказала своїм сухим голосом. — Батька вашого знала я колись... за ліпших часів. Бував навіть у нас. Ну, а тепер часи змінилися! — додала з сидуванням усміхом.

В тих словах клубилося так багато гіркоти, що доктор аж іздрігнувся, немов почув дотик кропиви.

— Батько мій мало куди виходить, а про дід пані добродійки часто згадує з великою симпатією, — збрехав доктор, щоб затерти неприємне враження слів пані Грозицької. Вона однак вже не слухала його комплімента, але відвернувшись знов засіла при своїм бюрку і заглибилася в свої папери та рецепіси.

Доктор присів край бюрка Целіни при лівім розі, звернений до неї профілем. Мовчав і розглядав мізерне, шабьоновно-урядове умебльоване тої клітки, поки Целя занята була

списуванем і порядкованем листів на сліду-
чий день.

— Що се за пані, до якої ви надали
лист? — сказала вона в кінці спокійно, не
піднимаючи голови від роботи.

— Моя наречена, — так само спокійно
сказав доктор.

— Так?

І знов замовкла, тільки перо звільна бі-
гало по папері.

— Написав я їй те — говорив далше
доктор тоном незломної постанови, — що ди-
ктувало мені сумління. Написав їй, що її не
люблю і не можу любити, а без любови же-
нити ся не думаю.

Целя перестала писати і підвела на ньо-
го очі.

— Що ви мовите?

— Правду. Жертва одної сторони в по-
дружю — се тільки глупота або трусливість
тої власне сторони, яка жертвує себе. А при
тім же та жертва все безцільна і безплідна.
Такої ролі в подружю я грати не хочу за всі
скарби світа. Се я й написав їй. Завтра від-
силаю їй перстїнь.

— Чи тільки не занадто поспішно по-
ступаєте? — з усміхом запитала Целя. —
Може ви справді любите панну Амалію Шмідт,
а тільки в віддаленю від неї на хвилю вам
видало ся, що не любите її?

— Ну, — сказав доктор усміхаючи ся на пів мелянхолійно, а на пів насьмішливо, і не зводячи очей з її постави — треба тільки раз бачити панну Амалію, раз поговорити з нею, щоб дійти до певности, що ніякий нерозважний поступок супроти неї неможливий.

— Чи так! — сказала Целя. — Ну, але остро-ж ви судите! Не дай Боже нікому підпасти під ваш суд, острійший від ваших скальпелів і лянцетів! Бідна Амалія!

— Не жалуйте її, пані! — сказав доктор. — Я певнісїнький, що й вона швидко потїшить ся по моїй стратї. А в тїм, прошу пані, чоловік раз живе, значить, перший його обовязок — уникати прикростей там, де їх може уникнути, бо прикрости, се мінус житевий, якого нам ніяка теорія і ніякий альтруїзм не в силі надолужити.

Целя тимчасом з цілим завзятем і з цілою натугою заглибила ся в свою роботу. Кінчила її без послїху, методично, як колиб ніякий доктор не істнував тут же поруч неї, і ніяка філософія егоїзму не була виголошувана з цілою рішучістю житевого досьвіду і непохибности.

ІХ.

В ударом девятої години — ані на хвилю скорійше — пані Грозицька встала зі свого крісла, посипала піском і замкнула свою книгу, поскладала на купки понумеровані вже на завтра рецесіси, осібно польські, а осібно руські, устала в порядку тягарки від листової ваги, поскладала пера, заткала каламар, одним словом, зробила на своїм бюрку взірцевий порядок, нарушуваний тільки множеством плям від чорнила на грубій бібулі, якою для оццандности прикрите було зелене сукно бюрка. Потім почала одягати ся.

Целя була вже вбрана і чекала на неї.

— Нехай панство на мене не ждуть, — сказала пані Грозицька. — Поки стара педантка вбере ся і з місця вирушить, панство будете вже на Маріяцкій площі. Впрочім наші дороги зараз від порога розходять ся, а я вже, Богу дякувати, в такім віці — додала

іронічно, похиляючи голову перед доктором, — що прохід вечером по вулиці не представляє для мене зовсім ніякої небезпеки.

— А, то добраніч пані!

— Добраніч панству!

Целя і доктор вийшли. Грозицька повела за ними повурим поглядом і прошептала:

— Наївна дівчина! Я певнісінька, що вона вірить сьому шарлятанови, а він їй плете сухого дуба. Та нехай собі вірить! Я її остерігати не буду. Побачимо, чи швидко вийде на таку саму стежку, як Ольга. Ой, мої молоденькі пані! Служба публична, то не ваша річ! У вас кров кипить, уста тремтять, очиці палають, а все се приналежності на службі зовсім непотрібні, а навіть дуже, дуже шкідливі!

І Грозицька сумно похитала головою.

— Ну, але час мені до дому, — сказала в кінці. — Боже мій, що то там діти роблять! Ой, служба, служба! Чую вже в костях її наслідки!

І стогнувши одягала ся звільна, поки не прийшов почтовий сторож, щоб позамикати віконниці, погасити сьвітло і замкнути бюрові двері.

А тимчасом Целя йдучи поруч доктора розповідала йому з живим почутем про смерть своєї товаришки і додала при кінці:

— Хотіла-б я відвідати її матір, потішити бідну старушку в такому тяжкому горю. Та щож,

завтра рано знов маю службу аж до друго години з полудня, годі вирвати ся.

— Служба, то неволя, — глибокомисно докинув доктр.

— Чи так пан доктор думає? — живо відказала Целя. — А мені, прошу пана, до не-давно зовсім так не здавало ся. Навпаки, те реґулярне, після годинника розмірене жите заспокоювало думки, чинило мене здоровійшою, поважнійшою, задоволеною. Прийду зі служби, з'їм обід, часом передрімаю ся троха, читаю. піду на лекцію — і так минає день за днем. І я щаслива, бо не вважаючи на ту ніби неволю, а властиво на ті тісно означені рами, в яких обертає ся моє жите, я чую себе неза-лежною, чую, що жию власною працею, що не впадаю нікому тягаром, не дбаю ні про чию ласку.

— Крім якоїсь там Грозицької, якогось там Вимазаля, Долежала і тим подібних бю-рових молів, — злбно докинув доктор.

— Ні, прошу пана, я й про їх ласку не дбаю, бо знаю, що коли сповню добре свій обо-в'язок, то ніхто мені нічого не зробить. Я від них не залежу, а що стараю ся жити з ними в згоді й гармонії, то вже така моя натура. Волю для сьвятого супокою не одно й при-терпіти, особливо коли ходить о дрібниці і о річи, в яких я сама не певна, чи моя правда.

Алеж се, прошу пана, звичайні недогоди людського життя, а не тільки нашої служби.

Говорячи се Целя впала в запал, оживила ся незвичайно; видно було, що слова плили їй з серця. Чи то сумерки, що залягали по вулицях, слабо тільки розсвічувані газовими лампами, чи свіже вечірне повітря, чи спокійний тон доктора додали їй такої сьмілості, — досить, що доктор ніколи ще не бачив її такою оживленою, як тепер. І ніколи ще вона не впала ся йому такою чаруючою, гарною, як у тій хвилі, хоч він тільки в неясних зарисах міг бачити її лице, що паленіло ніжним румянцем.

— Ви сказали, пані, що все се до недавна так було. Хибаж тепер що змінило ся?

— Як би се вам сказати?... Властиво докола мене ніщо не змінило ся, але я в собі чую якусь зміну. Від коли ваш таточко з зав'язтем гідним лїпшої справи почав мені день у день догризати тою службою і розсновувати та розмальовувати перед очима всі її недогоди, від тоді, признаю ся вам, зробилась я якась вразливійша на ті дрібні шпиганя, без яких тут, звісно, не обходить ся. Тягар моєї служби, якого я давнійше майже не чула, починає мов ярмо вгризати ся мені в шию. Маю часом хвилі знеохоти.

— А може се тільки хвилі розбудженої сьвідомості?

— Щож би се була за свідомість така важка та болюча?

— Свідомість схибленої ціли, змарнованого життя, страчених сил! — з глибокою рішучістю і понурим голосом сказав доктор.

Целя аж зупинила ся перепуджена.

— Що се пан говорить! — скрикнула. — Ну, пане доктор, — додала по хвилі, — таких зловіщих слів я від вас не надіяла ся.

— Щож, прошу пані, я лікар, і з лікарського становища не можу говорити інакше. Не належу зовсім до тих людей, що спротивляють ся правам жінщини до висшої освіти, до духової праці і до супірництва з мущинами на полі публичної діяльності. Навпаки, нехай жінщини вчать ся, нехай думають, пишуть, працюють! Так багато ще поля неуправленого, так великий ще обшир незвісного і нерозслідженого, що чим більше тут робітників, тим ліпше.

— Хто би се чув, той би вас приняв за горячого прихильника еманціпації жінщин, — жартуючи сказала Целя.

— І мав би повне право! — горячо скрикнув доктор. — Я справді її прихильник. Нехай жінщини еманціпують ся з усіх своїх слабостей, недостатків і пересудів, із темноти, чужоїдного життя і недумства. Тільки яко лікар я противлюсь одній еманціпації, і в тім пункті маю дуже сильного союзника — природу.

— Якій же то еманціпації ви противитесь?

— Еманціпації зі звязків сім'ї, подружжя, любови! — глибокомисно відповів доктор. — Те вічне наріканє на мужчин *en genéral*, те розбуджуванє штучної ненависти до цілого ву-сатого і бородатого роду, та пропаганда еман-ціпованого целібату і монастирства може в о-чах многих людей осьмішити цілу справу. В моїх очах, розумієть ся, се тільки сумне, хвилеве збоченє псіхофізіольогічне, на яке я не то що не гніваю ся, але гляджу як на пред-мет лікарської практики, шукаю його жерела і міркую над способами, як би його найліпше вилічити.

— Признаюсь пану докторови, — сказала серіозно Целя, — що хоч і сама я противлю ся такому розуміню становища жінки яко чо-гось зовсім відрубного і протилежного мужчи-нам, то все таки я не посьміла би ніколи ви-сьмівати анї осьмішувати тих жінок, що за-няли таке становище, анї навіть судити їх з та-кого лікарського становища, як ви. Бо прошу пана не забувати, що думка про права і су-спільну працю жінки зглядно ще нова і мало розповсюджена навіть між самими жінками, то й потребує горячих апостолів, пропагаторів і адептів, а через те саме мусить витворювати екстрєми, які власним прикладом силують ся дати свідощтво справедливости і силі того на-пряму. Екстрєми такі з суспільного погляду конечні, щоб отворити людям очи, аби ті лю-

ди, нападаючи на пересадні вискоки, привикли головний, основний напрям уважати чимось пожаданим, а далі й натуральним, таким, що само собою розуміє ся.

— Шкода, що пані не адвокат! — з усміхом сказав доктор, — так славно ви бороните справи, про яку самі кажете, що ви противні їй. І признаю ся вам, пані, що в цілій тій гарній обороні власне та заява була для мене найціннішою.

— Для чого? Чи ви сумнівали ся про се?

— Ну, міг сумнівати ся. Аджеж дотеперішне ваше житє, а особливо те добровільне зношенє поштової неволі не дуже то сильно свідчать про вашу охоту до родинного житя.

Целя з досадою махнула головою.

— Не надіялась я від пана, щоб і ви промовляли до мене в тім тоні. Добровільне зношенє неволі! Аджеж се з вашого боку гірка насмішка! Щож маю робити? Чи йти жебрати? Чи жити на ласці яких свояків? Колиж бо й свояків таких не маю! Чи в кінці...

Не докінчила. Були вже при ціли, в сїнях дому, де жили.

— Ні, прошу пані, — сказав доктор, коли обоє звернули ся до сходів, — нічого подібного я від вас не жадаю. Але в ще один вихід.

— Знаю, знаю, що скажете! — еликнула Целя. — Вийти замож. Се так, як колиб ви

вмираючочу з голоду сказали: один тільки ратунок для тебе — щодень реґулярно на обід їсти волову печеню. Дуже розумна рада, але вмираючий з голоду не має навіть кусника хліба.

— Ну, прошу пані, сим разом ваші аргументи дуже слабі. Аргументуєте пані порівнанем, яке хоч би навіть само в собі було більше натуральне, все таки шкитильгало би. Поперед усього маєте пані слабе понятє про мое лікарське знанє, коли думаєте, що я міг би чоловікови вмираючому з голоду дати таку раду. Волова печеня могла-б його ослаблений організм відразу вбити. Я пораджу йому бульон, а заразом кажу взяти його до шпиталю.

— Отже то власне, отсе то й єсть! — сказала Целя. — Таким шпиталем для незамужних і немаючих жінок мусить бути публична служба, хоч би найпідряднійша і найменше відповідна їх бажаням і здібностям. І я опинила ся в тім шпиталі, по просту для того, щоб не вмерти з голоду.

— Ну, — відповів доктор з солодким усміхом, — але крім шпиталю є ще й домашнє ліченє.

— Для тих, кого на се стане!

— А як би так наприклад ви, пані, знайшли засоби на таке домашнє ліченє?

— Я? Деж мені їх знайти? Хиба виграю сто тисяч на льотерії.

— Ну, се трудненько. Але коли-б так, візьмімо, засоби знайшли ся, чи прийняли-б ви їх, пані, чи може відкинули-б їх з якої фальшивої амбіції?

— З фальшивої амбіції? Сеї у мене чейже нема! Залежало би се від засобів і від жерела, з якого походять.

— Жерело як Бог приказав, а засоби, візьмімо так, скромні, але для домашнього лічення вповні відповідні.

— Признаю ся пану, — сказала Целя зупиняючи ся в сїнях перед дверима помешканя, — що зовсім не розумію, про яке лічене і про які засоби се ви говорите.

— Може воно й так, — з якоюсь двозначною міною сказав доктор. — Можемо про се поговорити иньшим разом. Ви, пані, прецінь прийдете до нас на вечерю?

— Або я знаю?

— Прийдіть! — сказав доктор сердечно. — Батька нема дома, а мені зовсім їсти не хоче ся самому. Тай так... поговоримо, коли вас се не буде нудити.

— Ну, то до побаченя! — сказала Целя і подавши йому руку пішла до своєї сьвітлички.

Х.

При вечері, помімо докторського запевнення був присутний старий Темницький. Доктор мовчав і старався навіть не глядіти на Целю. Старий Темницький був також якийсь понурий, а Целя, яка надармо ломала собі голову над тим, що властиво хотів сказати їй доктор, сама не мала охоти розпочинати розмову. Тож зараз по вечері відійшла до свого покою, толкуючи собі тим, що завтра рано мусять устати до служби.

Мусіла переходити через кухню, де на момент зупинила її Осипова, оповідаючи про сторожа, який упившися наговорив грубіяństw господареві камениці, а особливо старому Темницькому, про котрого на всю вулицю викрикував такі погані історії, що аж слухати гидко.

— Ну, але буде йому за те в поліції! —
додала стара.

— Як то, його взяли на поліцію?

— А вжеж! Пан Темницький знайомий зі старшим комісарем, побіг, пожалував ся, ну, і взяли нашого сторожа. Вже на його місце иньшого маємо.

— От як! — сказала Целя дивуючись.

— А чи не паннунця то загубили сей лист? — сказала Осипова добуваючи з за па-зухи помнятий, розпечатаний лист і даючи його Целїні. — Може знов яка дурниця, — додала вона, — і паннунця на мене розгнівають ся, але така вже моя доля, що все до паннунці з листами налажу.

Целя зирнула на лист і затремтіла.

— Відки Осипова має той лист?

— Та я знайшла його ось тут на сходах! Я гадала, чи не паннунця його випустили. Найно паннунця глянуть до середини, може там письмо иньше, не належне до сеї коверти. Письмо лежало осібно, се я сама його вложила до коверти.

Целя виняла письмо, зирнула в нього до лямпи — і зареготала ся голосним, сердечним реготом.

— Ха, ха, ха! Отсе так! Отсе гарно! Отсе цікаво! Ха, ха, ха! — реготала ся Целя складаючи письмо і ховаючи його знов до коверти. Регочучись вона вбігла до свого покою, але тут нараз її регіт урвав ся, уста зціпили ся, лице поблідло. Їй починало дещо прояснювати ся в голові, але якеж болюче було те

проясненє! Вона швидко почала ходити по покою, далі зупинила ся при вікні і притулила ся чолом до холодної шиби. В її уяві мигнув образ Стоколоси з переляканою фізіономією, блискучими очима, згорблений і невродливий, але з горячим і щирим серцем. Хвильку він немов вдивлював ся їй у лице, а потім лице його поволокло ся невимовним сумом і звільна розплило ся в сірій імлі. Целя махнула рукою.

— Що мені з того! Був мені чужим і лишть ся мені чужим. Се не жадна страта.

Важче звеніли струни її душі на згадку про Ольгу. Фантазія Целі, що всяку думку зараз пристроювала в плястичні картини, в одній хвилі розвернула перед нею широкий, запилений і погано вимощений шлях. Се жіноча публична служба. Тим шляхом іде нечисленна жмінка жінок, молодих і старших, веселих і понурих, повних надії і повних зневіря. Здасть ся, що всі вони йдуть у суміш, рівним, розміреним кроком, але прецінь приглянувши ся ближше тій громадці видно неначе три купки, три стежки на шляху.

Стежкою на право йде купка жінок, у яких у серцях горе життя, розчарованя і службовий ригор висушили відмолоджуюче жерело чутя і людської самодіяльности. Се жінки бюрократки, які непохитно пильнують своїх обовязків у житю, але жінки з дуже затісненим круговидом житєвих інтересів, симпатій

і антипатій. Се людські істоти, симпатичні з многих поглядів, гідні співчуття також з многих поглядів, але дуже зредуковані, упрощені, зведені, так сказати, до спільного знаменника. Курява дороги насіла на них густою верствою, вгризла ся в їх шкіру і вигризла з неї всякий колір, усякий полиск сьвіжости.

Другою стежкою на ліву йдуть істоти як раз противні тамтим, живі, палкі і повні бажання жити, повні запалу до праці, повні посвячення і співчуття, але власне для того наражені на найтяжші покуси, на найбільші небезпеки, похибки і помилки. В тій групі нема одностайности й уніформи; тут кожде лице — справді відмінна фізіономія, тут повно руху та контрастів, лунає сьміх і глухо стогне розпука, а здовж шляху, яким пройшла ся громадка, від часу до часу лишає ся якийсь недовідомий останок: то труп, то калюжа крови.

А третій шлях — середній. Іде ним дуже мішана, найчисленніша компанія. Єсть тут жінки загартовані досьвідом, які з тяжкої життявої боротьби вднесли все таки чутливе серце і непорочну душу; єсть молоді панночки, яких щасливий темперамент хоронить від екстраваганцій, а молодість від рутини, натури гармонійні, з живим чутем і бажанєм діяльности, але кермовані більше розумом, ніж чутем. Боротьби і внутрішніх роздвоєнь і тут не хибне, не хибне блудів і помилок, бо деж їх хибує

в ділах людських? Але скарб найдорожший, людськість, гідність і індивідуальність людська в тій громадці хоронить ся сьвято, переносить ся як найціннійше наслідє все наперед, до далекої, красшої будущини.

Лехке стуканє до дверей перервало її мрії.

— Чи можу вийти? — запитав у дверях доктор. — Чую, що пані ще ходите по покою, не спите, то й подумав собі..,

— Прошу, прошу, ходіть близше! — сказала Целя.

— Я тільки на хвилечку. Тато по вечери забрав ся до свого касина, а я не привик так вчасно йти спати. Але колиб я мав пані перешкодити...

— Ні, пане доктор, не чую ся сонною, — сказала Целя. — Прошу, сїдайте.

Доктор сїв, і підчас коли Целя не переставала ходити по покою, він не зводив із неї очий.

— Дивна річ, — почав говорити по хвиливі мовчанці. — Дивлячи ся на вас, пані, так і здаєть ся мені, що читаю ваші думки як з книжки.

— Се вам так здаєть ся, — відмовила Целя з усьміхом.

— Ну, о що заклад, що знаю, про що ви думали в тій хвилі!

— Добре, о що заклад?

— О... о... знаєте пані, як виграю, то тоді скажу свою ціну, а як програю, то ви подікуєте.

— Моглоб вас багато коштувати те, що я подікую.

— Все одно. Але я також буду вимагати не аби якої річі.

— Я спокійна, пристаю. Ну, говоріть, про що я думала.

— Про одного панича, що зве ся Семіон Стоколоса.

Доктор сказав ті слова звільна, з притиском, вперши прошибаючий погляд у Целине лице. Вона стояла насупротив нього. Слова доктора, бачилось, не зробили на неї ніякого вражіння.

— Я знала, що ви в той бік стрілите, хоч і не надіяла таких слів. Ви програли, пане доктор. Я думала про долю жінок у публичній службі.

— Слово честі?

— Слово честі!

— Прошу диктувати своє вигране.

— Мусить пан доктор як на сповіди визнати мені три правди, — на пів гумористично, а на пів з якимось нервовим неспокоєм сказала Целя. — Поперед усього, відки пан доктор знає Семіона Стоколосу і на якій підставі судить, що я могла думати про нього?

— О, на се питанє дуже лехка відповідь. Пана Стоколосу знаю ще з гімназії. Власне сьогодні, коли ви пані вийшли до служби, я побачив його крізь вікно, як ішов вулицею. Випадково побачив його і мій тато і показав мені на нього, як на того молодого чоловіка, з котрим... котрого... про котрого він згадував при обіді.

Кров ударила Целі до голови.

— І ви зараз увірили, що я маю з ним якісь близші зносини! — скрикнула вона. — Фе, пане доктор, стидайте ся!

— Щож, хиба в тім було би що злого? Пан Стоколоса чоловік здібний і симпатичний не вважаючи на свою... комічну поверховність.

— І не вважаючи на се мені до нього зовсім байдуже.

— А преціньже ви, пані, кореспондуєте з ним.

— Помиляєте ся, пане. Я одержала від нього пару листів, се правда, але на жадний не дала йому відповіди.

— Ну, так! Візьмім так, писаної відповіди ви йому не дали, але устну.

— Пане доктор! — скрикнула Целя прикрим, болючим голосом.

— Алеж прошу пані, аджеж і се не було би ніяким злочинном.

— Але колиб було фактом, то я би з тим не крила ся.

— Га, то перепрашаю! Нехай пані перейдуть до другого пункту, коли ласка.

— Ні, пане, дарую вам другий пункт, — сказала Целя з досадою.

— Ов, пані вже й гніваються на мене, — сказав доктор. — Може кажете йти геть?

— Але сидіть, сидіть! Хто вам сказав, що я гніваюся? — поспішно сказала Целя.

— Ну, спасибі за дозвіл! А що до другого пункту, то я можу пані відповісти на нього і без питання. Пані хотіли знати ближші подробиці про панну Амалію Шмідт. І овшім!

Целя глянула на нього з зачудуванням, вкінці засьміялася голосно.

— Сим разом угадали. Але пам'ятайте говорити правду!

— Щож, — сказав спокійно доктор, — не маю причини скривати правди. Панна Амалія Шмідт, се, як я вже пані говорив, дочка протомедика віденського головного шпиталю, має 28 літ і єсть спадкоємницею півмільйонної фортуни. А що я з її батьком у великій приятни, то сей старався делікатно наклонити мене, щоб я став його зятем. Ну, нічого гріхатіти, чоловік не сьвятий, полакомився не стільки на маєток, скільки на кар'єру, яку мені обіцявав др Шмідт, і заручився з панною. Але сьогодні, як пані бачили, я відписав їй „слово твердо“ і розірвав ті заручини.

— І се правда? — запитала Целя пильно дивлячи ся докторови в лице.

— До слова правда!

— Слово чести?

— Слово чести! — без запинки сказав доктор.

— Ну, добре. А щож властиво склонило вас до того розриву?

— Що мене склонило? Гм! — сказав доктор удаючи заклопотаного. — Позвольте пані, що на разі лишимо се питане на боці, бо воно і так не належить до теми другого пункту — панни Шмідт.

— Так, так! — сьміючи ся сказала Целя, — Трактуймо річ парламентарно! Переходимо до третього пункту. Який властиво був змісл вашої вечірньої розмови? Може воно не тактовно, що я так просто питаю, але, пане доктор, ви програли заклад, так уже, значить, не прогнівайте ся!

— Властивий змісл моєї розмови? Гм, гм! — І доктор сим разом справді з заклопотанем порушив ся в кріслі. — Се діло досить делікатне, і я не знаю, в якій би формі вам сказати його.

— Не дбайте про форму! Форма, се зрадник. Нехай річ сама за себе говорить, — поважно і навіть якось строго сказала Целя.

— Властивий змісл моєї розмови, прошу пані, такий, що я... — ті слова доктор цідив

звільна, чим раз помалійше, аж вкінці шептом, нахилиючи ся на кріслі, додав: люблю вас!

І сказавши се схопив ся, кинув ся до Целї, щоб обняти її в свої могучі рамена. Целя зблідла, але енергічним рухом рук зупинила його.

— Ні, пане, — сказала, — не забувайте ся! Сидіть. Я ще маю вас де про що спитати. Кажете, що мене любите. Щож, велика честь для мене. Очевидно скажете також, що для мене ви покинули панну Амалїю Шмідт, правда?

— Ну, а як би й так?

— Також велика честь і велика жертва для мене, о, велика! — з якимось нервовим притиском сказала Целя. — А тепер скажіть, чого ви жадаєте від мене за ту честь і за ту жертву?

— Дивно ви, панї, висловлюєте ся, — сказав доктор. — Анї за ту честь, анї за ту жертву, анї за свою любов я не жадаю і не можу жадати від вас нічого. Я можу тільки бажати...

— Ну, так чогож бажаєте?

— Щоб... щоб... ви хоч трошка полюбили мене.

— І по що вам моєї любови?

— Ах, панї! Як ви можете так питати ся? Ваша любов була би для мене найбільшим скарбом, новим житєм, була би...

— Пане доктор! — строго перебила його Целя. — Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не до лиця. Кілько разів ви говорили про себе, що ви чоловік практичний. То говоріть же по своєму, практично.

Доктор видивив ся на Целю, яка стояла перед ним усе ще бліда, з затисненими устами і з виразом якогось сконцентрованого напруження і рішучости. Він окинув її бистро питаючим зором, у котрім на момент мигнуло щось як злобна насмішка і певність побіди, і сказав :

— Ну, пані, троха ви мене розчаровуєте. Я не думав, що в таких річах ви такі практичні.

— А щож ви думали? — відмовила Целя. — Що зловите мене на самі слова, котрим я маю причину не вірити?

— Маєте причину? — здивував ся доктор. — Прошу, яка се причина?

— Се вже моя річ! — відповіла Целя. — Як прийде на мене черга говорити, то я скажу її, не бійте ся. А тепер говоріть ви. Тільки остерігаю вас, говоріть щиро!

— Хибаж я доси не говорив щиро? — з міною ображеної невинности сказав доктор.

— До річи, пане доктор, до річи! Чого вам треба від мене?

Доктор поблід на се питанє. Хвилию вагував ся.

— Щож, пані, — сказав він, — се було би моїм нагорячішим бажанєм, найвисшим ідеалом, але тут заходять деякі перешкоди, котрі треба би вперед усунути. Не думайте, що такою перешкодою я вважаю вашу бідність. Про

се мені байдуже! Правда, на початок практики, на устроєнє здалось би дещо фондів, ну, але в тім уже моя голова, не вам сим журити ся. Важнійшою перешкодою єсть...

Доктор на хвилю зацукав ся.

— Що таке? — спитала Целя.

— Ваша постова служба, ось що! — сказав доктор і відітхнув, мов би звалив якийсь важкий камінь із грудвй.

Целя гляділа на нього з німим зачудуванєм.

— Так, пані! — свобіднійше вже і навіть з якимось жаром говорив доктор. — Анї мій батько анї я не пристаємо на те, щоб моя наречена з поштового бюро йшла під вінець. Жінка, се для мене щось таке сьвяте, ніжне, недосягле, що я навіть у думці не можу без обуреня бачити її там, на публичній виставі, на тім ринку, де безстидність і брутална сила штовхають ся в боротьбі за шматок хліба. Представляти собі вас, пані, серед тої юрби, се для мене таке болюче, таке понижаюче!...

Целя стояла бліда, холодна, непорушна. Тільки її груди хвилювали раптовно і швидко, сьвідчачи про глибоке внутрішнє зворушенє.

— То щож маю зробити? — спитала вона ледви чутно.

— Покинути почту як найшвидше, хоч завтра!

— І кудиж відтак подіти ся? Аджеж тут... у вас... на вашій ласці бути не можу, не будучи ще вашою.

— Ну, на ласці! Яких ви слів уживаєте! Для того, кого люблю, всяка ласка, всяка жертва єсть тільки обовязком. Правда, тут вам бути ніяково, але на се єсть рада. У мене є стара тітка в Станіславові, відвезу вас до неї, пробудете там, поки тут усе буде готове до шлюбу. Ну, що, згода?

І доктор з усміхом знов простер рамена, щоб узяти її в свої обійми.

— Ще ні, — холодно сказала Целя. — Тепер моя черга сказати слово. Не буду говорити довго. Прошу вас, пане доктор, прочитайте мені на голос отсей лист і поясніть його зміст!

І вона подала йому письмо, яке перед тим дала їй Осипова.

Доктор зірвав ся з крісла мов опечений, кинувши оком на грубі каракулі та курячі лаби, якими надряпане було його імя на коверті.

— Відки ви взяли се письмо? — сказав він різко.

— Не бійте ся, пане доктор, я його не вкрала, — холодно відповіла Целя. — Осипова знайшла його на сходах і думаючи, що воно моє, подала його мені. Лист був осібно від коверти, і поглянувши на лист, я побачила рахунки за пране, за мите підлоги, за чищене

чобіт, а під ними рідпис: „Amalia Schmidt, Ihr altes Stubenmadl“. Аж тоді я глянула на коверту і побачила, що письмо се адресоване до вас. Прошу, пане доктор, звертаю вам сей цінний документ.

Доктор стояв, як то кажуть, ні в п'ять, ні в дев'ять, а далі з силуваним усміхом почав звільна:

— Ну, панно Целіно, і щож з того виходить?

— Нічого, — сказала Целя, — окрім хиба того, що ви словом чести запевнили, що ваша байка з панною Амалією правдива. Значить, тепер я знаю, яка ваша честь!

— Алеж се жарт, невинний жарт!

— Такий самий невинний, як той, котрий ви хотіли зробити зі мною! О, тепер я зрозуміла вас! Тепер знаю, що вам завадила моя служба! Знаю, до якої тітки ви хотіли завезти мене! Знаю, в яким значіноу ви хотіли зробити мене своєю! Боже мій, Боже! — додала вибухаючи голосним плачем, — і що я вам завинила, що ви так насміхаєтеся надімною? Що ви як ті вовки від першої хвилі тільки над тим і міркуєте, щоб пожерти мене, втоптати в болото, зогидити у власних очах!

І заливаючи ся горячими слізмами, в знесилу впала лицем до подушки. Тяжке хлипане потрясало всім її тілом. Доктора давно

вже не було в покою, а замість нього стара Осипова мов мати нахилилася ся над плачучою дівчиною.

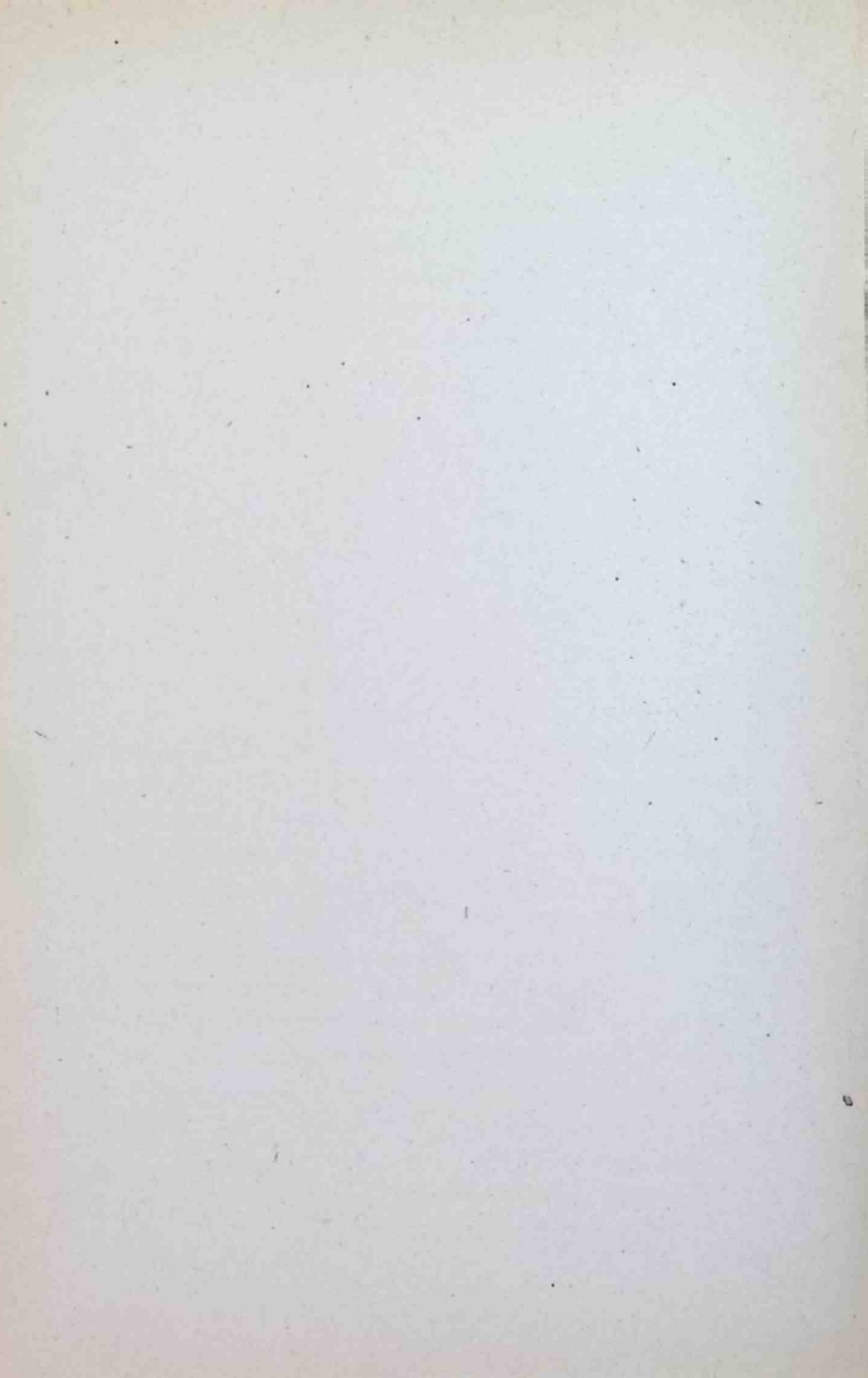
Пізно Целя заспокоїла ся і довго не могла заснути. Життя видалось їй таким тяжким, небезпечним і зрадливим, як тому, хто заблудив ся в лісі повнім гадюк, вовків і отруйного сопуху.

Другого дня через Окипову вимовила Темницьким помешкане. А з полудня, по урядових годинах на почті поспішила до старої Невірської. Нещасна жінка, що, бачилось, виплакала вже всі сльози над трупом Ольги, прийняла Целю як перший промінь сьвітла по темній ночі. Її слова, повні горячої, сердечної любови для помершої, повні чистого, дівочого співчуття навіть для її похибки і для її великого терпіня старенька пила мов оживляючу росу. А коли вкінці Целя розповіла їй свою пригоду з доктором Темницьким, бабуся міцно-міцно обняла її і зрошуючи слізми її молоде чоло сказала :

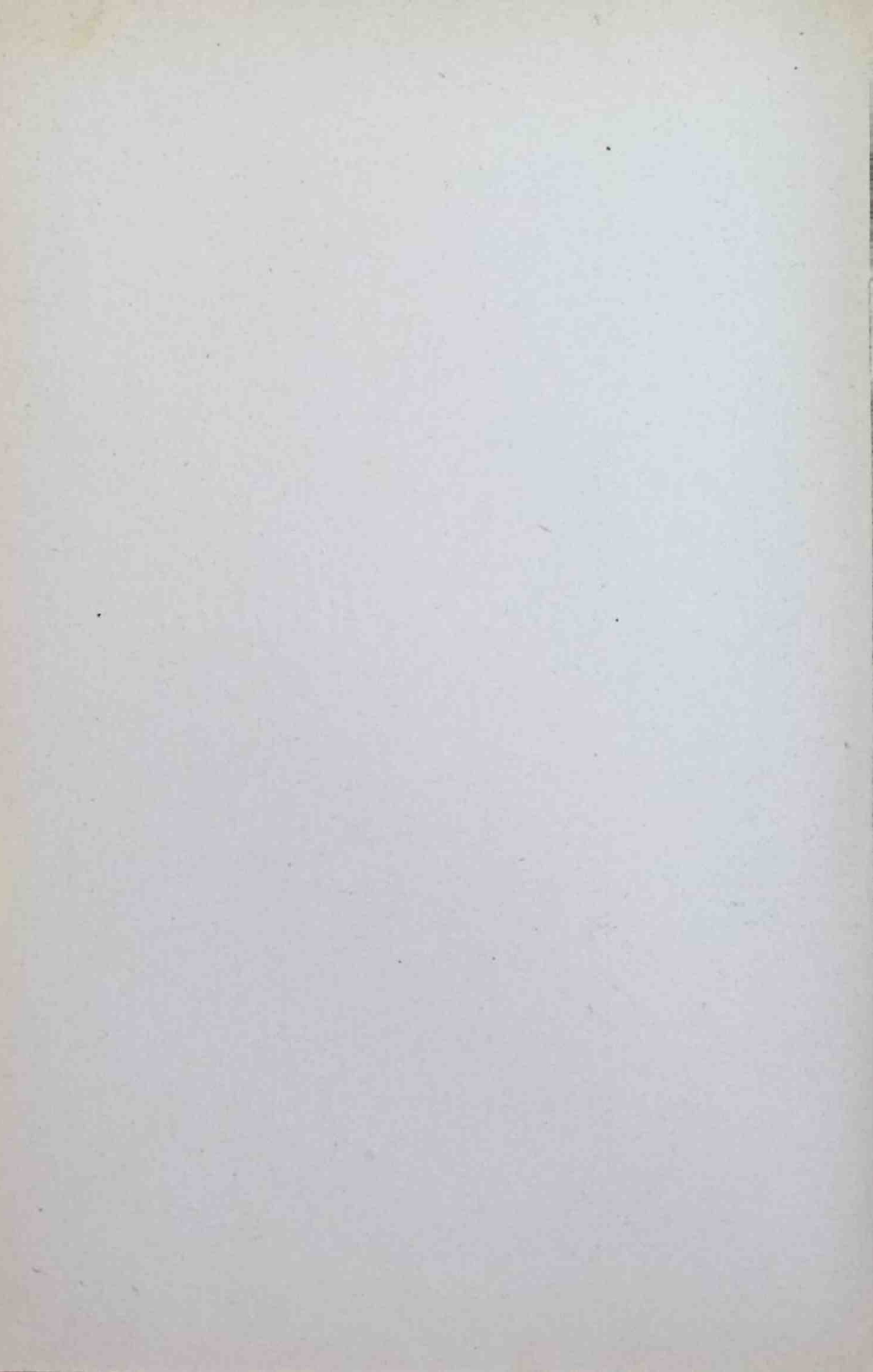
— Моє дитятко золоте, бідне! Ходи до мене! Займи те місце, яке так нагло опорожнила люта смерть. Будь мені за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тих, котрі пасуть на нашу погибіль, нехай Бог судить як сам хоче!

Целя цілувала бабуся в зівялі руки, обливаючи їх слізми.

Львів, у червні 1888 р.

ЛЕСИШИНА ЧЕЛЯДЬ.

I.

Тречудовий літній поранок. У холоднім, легенькім вітрі ледви-ледви леліє ся широкий лан жита. Жито мов золото. Колосе наче праники, аж похилило ся під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стебелинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листем повійки, полетиці, осету та иньшого буряну, що стелить ся сподом. Денеде виднієть ся з посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє чаруюче око блавату або квітка куколю, або дівоче, паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацьвіркотали сверщци на всілякі лади, забреніли великі польові мухи, затріпотали ся барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильнійше, подув теплом зі сторони тіса і зачав стрясати срібну росу з трав і цвєтів.

У селі підняв ся гамір, закипіло житєм. Вигін запестрів ся від худоби, яку гнали на

пашу. За худобою йшли заспані та немиті па-
стухи. Декотрі лишень, які вспіли вже й по-
снідати, співали весело, гойкали та вилускува-
ли батогами, женучи свій товар.

З хат закурив ся дим. Господинї топлять
зарана, щоб вчасно зварити обід; молодших
виправляють в поле.

Лиш у старої Лесихи не курить ся зо
стріхи. Хоча там їх три: стара, донька Гор-
пина і молода невістка Анна, але вони таки
ніколи рано не топлять, усе в вечір. Вечером
спечуть та зварять, що там треба, — а весь
день божистий не дбають. Запопадні господинї,
хоть куди!

Газдівство у старої Лесихи несогірше. Ха-
та хоть стара, та ще добра; будиночки нові,
просторі і опрятні, худібка красна, що Госпо-
ди, гладке кожде мов слимак. Пасіка також
по смерті небіщика Леся не пішла нїворотом.
Лесиха приняла старого діда жебручого Зару-
бу в хату, обшила, обхамрала, — тай уже ста-
рий літом і пасіки пильнує, і коло хати най-
меншої крихіточки допантрує.

Лесиха була й справді жінка дуже го-
сподарна та запопадлива. Сукриста дуже та
тверда. Бувало як на що завізьме ся, то хоть
рака лазь, усе поставить на своїм. Хоть волосє
в неї і сивіло, то лице її було червоне і здо-
рове, як цвикльовий бурак. Облесного й мас-
ного язика в неї не було. За те говорила все

уривчасто і якось мов сердито. Жарту або якогось иньшого радого та щирого слова не чув від неї ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти своїм острим язиком. Правда, — кажуть — не з добра вона така й стала. Небіщик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибивав кілком за косу до лави, та бив... З горя вона тоді нераз і напивала ся, і той звичай лишив ся у неї ще й до тепер, хоч ніколи п'янство не довело її до того, щоб розтренькувала та прошастувала гірко запрацьоване добро. Коли пила, то пила сама. В її хаті ані в селі ніхто від неї ніколи й не понюхав порції горівки. Стара Лесиха була дуже тверда і скупа.

Гнат Лесишин довго не міг оженити ся. Ні одна дівка в селі не хотіла йти за нього. Не знати, чи то тому, що був такий злий та забіяка, чи тому, що такий поганий. Волосе червоне, оча маленькі, хитрі як у якого Татарина, сам великий, голова як макітра, а губи мов подушки, такі повіддувані. Ну, не про те річ, — най його там божа Мати судить! — але досить на тім, що нікотра дівка не хотіла йти за нього. Ще — не знати як і чому — плели щось люди, що Гнат не зовсім має чисті пальці, нераз там крізь них і дещо чуже прослизне ся. Не знаю як де, а в нашім селі вже нема гіршої ганьби, як коли кого обне-

суть що він злодійкуватий. І ніби то не злодій, нічого кримінального за ним не водить ся, а злодійкуватий. Як то кажуть, „має неруш у руках“. Чи в ночі пару снопів із поля, чи в день деяку дрібницю з чужого пустого обійстя потягне, тай то чи бачив хто, чи не бачив, досить, що вже як піде така слава про чоловіка, то ніяк він не змиє її з себе. Таке було і з Гнатом Лесишиним, тому то не міг він довго оженити ся. Нікотра не хотіла йти за нього тай годі.

Але вкінці трафила ся таки одна — Анна Тимишина. Пішла вона за Гната, та на своє горе. Бідна сирота, без вітця, без матери, тільки й віна внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі, та двоє рук робучих, та терпливе, послухне і покірливе серце. Ой зазналаж вона долі за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилити ся до землі вродлива голова! Звичайне — гризота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землі, не позбавлять веселости?...

І от вам уся Лесишина челядь. Ага, був ще у Лесихи хлопчина наймит, Василь, що пас худобу. Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в ліс, галайкоче та галайкоче, і не вгавав на волосок. В одній хвилі і коломийки задробить, і думки затягне, і ве-

сільної, і з псавтирі та гласів церковних. Не був він письменний, усе те переймав зі слуху, і аби вам одну співанку вмів скінчити. Голоси та співанки плели ся в його голові в якімось дикім неладі і мотали ся, мов ключе сїна в буйнім вітрі. Вони не цікавили, а тільки заглушували його. Він співаючи не тямив о сьвітї анї о собі. Худоба брила нїворотом. А як хто иньший співав, то він не любив слухати. Сказано, якнїсь тумановатїй. З чого йому таке пішло, Бог знає. Може також з нужди та бійки. Ой, бо то й натерпів ся він усїлякого лиха, відколи померли його родичі на холеру. Вони, кажуть, були богатенькі і пестили дуже свого Васильчика. Смерть забрала їх нагло одного дня, — Васильчик перейшов у чужі руки, а чужі руки, звісно, не гладять! Били його, бо був розпещений, упертий, лїнивий. Вигнали з нього ті хиби, та заголомшили молоду голову, затоптали остатню іскорку дитинячої свободи і живости. Маєток зслиз у чужих руках, мов сніг у воді, а Василя дали на службу до старої Лесихи. А тут, звісно, він попав ся ще в твердшу школу. Тут його допікали не стілько бійкою, скілько голодом та тою ненастанною гризнею, якою Лесиха вмїла з'їдати чужу душу як іржа зелїзо. А Василь мов і не чув. Шоки в хаті, серед людей, то мовчить, ходить як туман, а скоро тільки

вирве ся на самоту, в ліс, на толоку, то спі-
ває-співає, а властиво галайкоче без тям,
людям на сьміх, а собі мабуць на полекшу,
а бодай на забутє, на опяніне та безтямність.

II.

Лесиха, сказано, запопадна, перша йде зажинати з донькою і невісткою.

— Най-но, чи наш Галай і нині пустить худобу в царину, чи буде тямити вчорашні синці? — заговорила якось ніби жартуючи, з осьміхом Лесиха, йдучи передом та поблискуючи новим серпом під пахою.

— Ба, а чомуж би не пустив? Як зачне вигалайкувати, то й про сьвіт забуде, не то про худобу! — відмовила Горпина. Її гарне, молоде лице сьвітило ся здоровим румянцем супроти сходячого сонця. Вона одна була ще найщасливійша на всю хату. Мати любила її, хоть правду сказавши, нераз і Горпині доводило ся коштувати гіркої від матери або від брата.

— Ой, так, приголомшили бідного хлопця, як кота загорілого, та тепер добивають! — шепнула ніби сама до себе Анна. В серці бідної сироти найскорше збудило ся пожалуване над таким же круглим, нещасним сиротою.

— Ага, свій усе зі своїм рука! — відри-
зала їй гнівно Лесиха. Вона зачула тихі слова
невістки.

— Сирота, а писок як ворота! — кричала
дальше. — Не бій ся, моя кіточко, і ти би вар-
та з ним на одну гилю! Зійшли ся обое, тай
зараз одно над другим і жалуєть ся. Ей, божа
би вам Мати не дала просьвітлої години, що
ви мою працю дармо марнуєте, мій хліб дар-
мо жрете, а все лельом-поблельом поводите ся.

— Ну, мамо, вже знов зачинаєте? —
огризнула ся Горпина. — Тай як вам не со-
ром таке говорити? Та ви би, здаєть ся, й ка-
мінь із місця рушили своїм язиком, щоб не ле-
жав дармо та не забирав місця, не то живу
людину. Та хйба ми не робимо, дармо
хліб їмо?

— Ой, роби-те! — протягаючи слова пе-
редразнила Лесиха. — Так робите, як той, у кого
глиняні руки і капустяна голова. Як би не гу-
кати на вас, не думати за вас, то було би
з вашої роботи стілько потїхи, як із торічного
снігу.

Лесиха замовкла. Задихалась. Ніхто біль-
ше не обзивав ся.

Прийшли на місце. Анна вибрала місце
на межі, де склала полуденок. Лесишина ни-
вка була шість загонів за-широка. Три їх за
день могли її набезпечно впорати.

Лесиха тут уже порядкує.

— Ти непотрібе, — відізвала ся прудко до невістки, — ставай онтут! (Показала найширший загін). Ти (до доньки) сюди, — а я на прилуду!

Поставали.

— Господи помагай! -- сказала Лесиха і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопок і відставила його на бік. То первачок, він на урожай значить.

— Ану, до роботи! — промовила знов. І три жіночі голови схилили ся до землі, рум'яніючи. В руках заблискотіли серпи, захрустіли тверді стебла жита, підтинані блискучим, зубчастим зелізом. Жменя за жменею паде на землю. Гарним, протяглим луком перемикають женці нажатую жмінку понад головою за себе і кладуть на стерні. Час від часу одна випрямить ся, вимкне жмінку жита, стрясе з пашнистого буряну, розділить на двоє, скрутить перевесло і простре його на сьвіжій, пахучій стерні. Сверщки, жуки і всяка комашня утікає поперед серпами. Часами й злякана сіра миш висмикне ся зі своєї нори, перебіжить по під ноги женчисі, тай знов повзне в ямку.

Рано, за холоду, з росою добре жати. Хруп-хруп, хруп-хруп... Льш тільки всього й чути, та шелест складаного в снопи жита.

Але поволи-поволи сьвіже, польове повітре, широка самота і тишина поля, одностай-

ність роботи спонукують духа. щоб виявив себе. Розмова не легко тут завяже ся, — стара Лесиха все її якомсь прикро перерве. От одно що, так се пісня.

І поволи-поволи із загальної тишини і одностайного хрупання стебел вирізує ся чудовий, срібний, зразу тихенький, мов несмілий голосок. Се Горпинин голос. Стара жне, не зважає на те. Горпина стає смілійша, голос міцніє, із серця нехотя лле ся тужна пісенька:

Туди лози хилили ся, куди їм похило ;
Туди очи дивили ся, куди серцю мило.

— Гей, ти неліпо якась ! — крикнула Лесиха до невістки, — чи вже лишаєш ся? Вже тобі руки покулило, чи що ?

Анна, слабовита й так, не змагала на найширшім загоні йти по-рівно з иньшими. Вона лишила ся була вже майже о півтора снопа з заду.

— Щож бо ви, мамо, мене нині вчепили ся, як оса? — відрекла вона зібравши ся якомсь на відвагу, але не підводячи голови. — Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно вам виварачати!

Се розлютило Лесиху.

— О, дивіть мені на неї! Яке сміле та угурне. Ще й своє рило ставить напротив мене! Ей, небого моя! Коби мені борзо вечір,

прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!

Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї:

— Дай спокій, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнім разом!

Анна замовкла. Горпина зачала її все піджинати, майже пів загона собі забирала. Була то щира душа, не в маму вдала ся, та часом лише говорила під її лад, бо знала сукристу материну натуру. Знов стало тихо, лише стебла хрупотять та час від часу серп бренькне о камінець.

Горпина десь з перегодом затигла другу пісню. Зібрало ся Анні на тугу й жалощі, і вона також силкувала ся вилити їх піснею. Вона несміло та рівно і переливно затигла:

Зайшло сонїнько за віконїнько,
Як промінное коло;
Вийди миленька, вийди серденько,
Промов до мене слово!
Радабим вийти, радабим вийти,
До тебе говорити, —
Та лежить нелюб по правій руці,
Бою ся 'го збудити!

Лесиха слухала пісню затиснувши зуби. Кілька разів з під лоба суворо поглянула на

невістку. Анна не бачила того, жала далі і співала. З її тусклого ока скотила ся навіть груба сльоза і впала на серп. Знак, що й серце її співало туж пісню, не лиш уста.

— От що їй на голові! Господиня моя зателепана! Які співаночки виводить! — перебила гнівno Лесиха.

— Дайте бо ви, мамо, Анні спокій! — в серцем відрізала Горпина. — Що вас за говорінка напала? Ні говорити, ні плакати, ні сьміяти ся не даєте, ще й співати бороните! Яка мара далі витримає у вас?

— Но, но, розтріскотала ся, сороко куцохвоста! — скрикнула мати. — Волиш жати та тихо бути! Не бій ся, знаю я, де у тебе раки зимують! Лиш мені не мовчи, то й ти будеш знати, по чому локоть борщу!

Знов одностайно і понуро йшла робота. Стара хвиля від хвилі покрикувала на невістку, то на доньку, мов оконом. Уже сонце геть-геть підійшло. Жито клало ся на поміть та встелювало широкі заґони. Вже наші три женчихи пополуднували і не спочиваючи взяли ся знов за діло. Сонце жарило, з лиць котив ся піт. Сверцки цьвіркали голосно та проникливо. Здавало ся, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов

острий кремінний пісок. Окрім сверцків усе затихло, все поховало ся в тїнь перед палючим соняшним промінєм. Лиш люди, пани сотворїня, мучать ся тоді, коли спочиває природа.

III.

— **Л**есихо, Лесихо! — чути голос якогось косаря з під ліса.

Лесиха встала, приложила руку над чоло і вперла очи в далечінь.

— Чи не видите, онде три ваші корови в вівсі? — кричав голос дальше.

Із ліса долітало галайкане і верескливий спів Василя:

Ой там на горбочку
Сидів дідько в черепочку,
А ми його не пізнали..

Гей (оте „гей“ тягло ся безконечно довго)
мати-ж моя, мати, Пусти мене погуляти...

Го о-о-а-усподи, воззвах тобі, услиши мя!..

— Ах, чортів накоренок! Уже знов зма-
лював! Бодайже ти з себе печінки викричав!
Василю — гей! Василю — гей! Дідьча би то-

бі мати в печені всадила ся! Ту-у-мане вісім-нацятій — на! А не видиш, що корови в шкоді — га? А, повилазили би тобі тоті сліпаки, та би тобі повилазили!

— Господи помило-о-ой! — ішов відгук із ліса. Те „лой“ тягло ся знов дуже довго і згубило ся вкінці десь у далекім, темнім лісі.

— Галаю — на, Галаю! — закричав знов косар з під ліса. — А не виженеш ти собі корови з царини? Вигнало би тебе, як Бачинську гору, га!

— Ой туду, ду, ду, ду, ду, ду, за волами я йду! — репетував Галай з ліса.

Косар мабуть стратив терпливість, ухпив косу на плече та побіг сам виганяти корови з вівса. Вігнав їх у ліс і щез за ними в темряві зелені. Лиш незадовго чуто було крик і ревіт Василя.

— А то, то, то! — приговорювала Лесиха, знов схиляючи ся до жнива. — Най з нього там і третю шкіру здійме, слова йому не скажу! Най паптрує худоби, а не галайкоче!

Вечеріло. Сонце пишно закотило ся за сині гори. Мряка зачала налягати на луки і клубити ся чим раз ширше сивими туманами. З під неї, мов дитина з під теплої перини, обізвали ся деркачі. Перепелиці запітціліткали з жита. Вітер повіяв від мочарів теплом та за-

пахом сирого лепеху і татарського зіля. Любо якось та легко ставало на серці.

Наші женчихи дожали нивки, поставали, повипростовували крижі та відсапували.

— Ладний деньок буде завтра, — промовила Лесиха якось ласкавійше, як звичайно. — Богу дякувати, що ми тут нині впорали ся. Завтра треба буде ячмінь на Базарищи схопити.

— Ладна ніч буде нині! — прешептала Горпина, легко почервоніла і зітхнула.

Анна всьміхнула ся до неї, та якось сумно, мов крізь сльози. Вона одна знала про тайну Горпининою дівочого серденька, про її любов до вродливого, чорнобрового парубка Митра Грома.

— Ну, чого стоїте! Анно! хопти узбирати, коровам до припусту! Ти, дівко, бігай, телята напій! Ну, борше!

Анна зараз метнула ся мовчки, раднійше, як звичайно. Чаруюча сила лежить в однім однісінькім ласкавійшім слові! Горпина підбігцем і приспівуючи поквалила ся до дому, а стара Лесиха, положивши серп на голову вістрем до хустки і завдавши собі на плече сніп первак гордо помела за нею. Остатня прийшла до дому Анна двигаючи на плечах велику верету сьвіжого, пахучого та цьвітистого буряну. Корови чекали вже на неї, а по-

бачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати з радости і стовпили ся разом коло сїняних дверей, чекаючи, аж прийде черга на кожду йти до сїний, перекусити смачного зїля і віддати в чистий скопець свій цілоденний запас молока.

IV.

Вже геть-геть смеркло ся. У Лесихи затоплено в печі і огонь палає ярким, червоним сьвітлом. Анна з Горпиною порають ся, варять що треба на завтра. Дід Заруба голосно говорить молитви сидячи на припечку, а Василь, наслухавши ся сварки Лесихи і відібравши зо два бухнаки межі плечі, поліз на піч і заснув не чекаючи вечері.

Під вікнами почули ся тяжкі мужицькі кроки і бреньк коси, а троха згодом увійшов Гнат у хату, кинув старий солом'яний капелюх на лаву і сів кінець стола.

— Ти на, Галаю! Бики поприпинані?

— Поприпинані, поприпинані, — відповіла Анна миючи миски і заходячи ся коло вечері.

— А ти газдине, де твої серпи лежать?

— Або деж? Адже в сїнях над одвірком! Деж би мали?..

— Ага! Аби я був троха не діздрів, був би собі ногу на вік віченний просадив! Під самим порогом!

— То певне коти...

— Ой, небого моя! Лиш ти не пантруй моєї праці, як ока в голові! Не маєш свого що розмітувати! Не принесла ти мені тут ніякого віна!

Анна замовкла. Її дуже прикро вколало те слово. На щож ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна! Такі гадки тисли ся їй до голови, але сьмілости не було у неї кинути й собіж ними Гнатови в очи.

— Ну, спати! — комендерує Лесиха. — Ти непотрібе огонь у печи погаси, грань позамітай у закутець, чуєш? Горшки у піч, най крупы на завтра доварять ся. Горпино, води ще нема! Рушай по воду, а хутко!

Анна почала порати ся, а Горпина вибігла до сїний. Тут лише злопотїла коновцями тай коромислом, рипнула дверми, а з обори чутно лиш було веселу пісеньку:

Кобим була така красна, як та зоря ясна.
Сьвітлабим миленькому, ніколи не згасла!

— О, які їй по голові сверщки цьвіркочуть! — відізвав ся сердито Гнат, роздягаючись. — Мамо, не висилайте її ніколи вечером за водою!

— Або чому?

— Та хіба не знаєте? Той довгоносий Громик, он із за дороги, щось дуже до неї...

— Що? — верескнула Лесиха. — Тото засмаркане сьміє підлазити до моєї доньки? Таже я йому волосє обмикаю на його капусятній голові! Я йому піду до матери, най його собі держить, коли не хоче, щоб йому яка кавза стала ся!

Гнат ляг уже на постіль. Лесиха довго ще сапала та ходила по хаті.

— Ей, най но я його зловлю в свої руки! Буде він мати ся! Підсвинок якийсь ходить! Адже як його пірву за лабу, а за другу приступлю, то його розідру.

— Угу, а вам що таке, мамо? — зачала уговорювати Анна. Вона доси мовчала на тоту бесіду, кінчила прятати. — Що вам такого припало? От, слухаєте, що Гнат плете! Та най скаже, чи видів коли своїми очима, аби Громик зачіпав Горпину?

— О, який мені тут із неї адукат! — відкрикнув на постели Гнат. — А не підеш ти спати, ти, робітнице моя неплачена!...

Лесиха роздягла ся і лягла на запічок, де Анна постелила вже була для неї мягку перину і два заголовки. На печи хропів уже голосно дід Заруба, та час від часу галайкав крізь сон Василь.

— Діду, а оберніть ся на другий бік! Не хропіть так, піч завалить ся! — крикнула Лесиха штуркаючи діда в бік.

— Бог заплать! Ручечкам роботящим і ножечкам приходящим і головам вислухащим, — зачав Заруба крізь сон свою звичайну молитву, але зараз-же обернув ся на другий бік і втих. По хвилі заснула й Лесиха.

Тихо стало в хаті. Місяць несьміло, блідо проглядає крізь мутні шибки. Анна ще не лягала спати. Вона сперла голову о вікно а лікті о варцаби і довго стояла тяжко задумавшись. Над чим вона думала? Бог знає. Може переходили поперед її очима її літа молоді, невеселі, сирітські. Може пригадувала ся її серцю яка перша, щаслива, безталанна любов, бо в очах закрутили ся дві сльози, а з уст ледво чутно полила си сумна думка:

Шуміли верби в Поповій Дебри,
Тай лозовое прутя;
Люблю тя, дівча, люблю, серденько,
Про людий не візьму тя.
Не так про людий, не так про людий,
Отець мати не велить...
Мене за тобов, мене за тобов
Само серденько болить!

— Жінко, ти каланнице моя неприторонпа! Що ти, вибрала ся миши ловити, чи що? Чому спати не йдеш? — обізвав ся Гнат.

Анна схаменула ся, обтерла сльози і клякла до молитви.

Молила ся довго, горячо, простими, сердечними словами.

З надвору долітало іржане коний, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то деркане деркачів у траві. Загавкала собака і затихла. Заклекотів запізнений бузько на сусідовій хаті. А на вигоні прощала ся Горпина зі своїм любком.

— Горпино, серце, зажди ще хвилечку! Ми ще й не наговорили ся.

— Ні, Митрику, нема коли, мама будуть сварити. Ти знаєш, які вони! Добраніч тобі! А завтра...

Не докінчила, хопила коновці з водою і побігла до хати.

— Еге, завтра, — шептав за нею Митро. — Хто знає, яке те завтра буде.

Довго поглядав з вигона на Лесишину хату, а далі й задумав ся.

— Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть її стара Лесиха за мене? — подумав він. Серце йому стисло ся, коли погадав про свою бідність.

— Треба робити, заробляти що сили, а чи що з того вийде?... Таке то наше гречане...

Зітхнув важко, витяг сопівку з за пазухи, заграв, затилікав, та так дрібно та тужно, не-

мов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастє.

— Гірка моя доле! — прошептав Митро і повернув у свій вигін до бідної, вербами обсадженої хатини, де жила його стара мати. З між густих зелених верб чути було по хвилі парубоцький голос, що виводив пісню:

Ой ще кури не піли,
Кажуть люде: день білий!
Ой вийди, вийди, хороша дівчино,
Поговори зо мною!

Лолін у червні 1876.

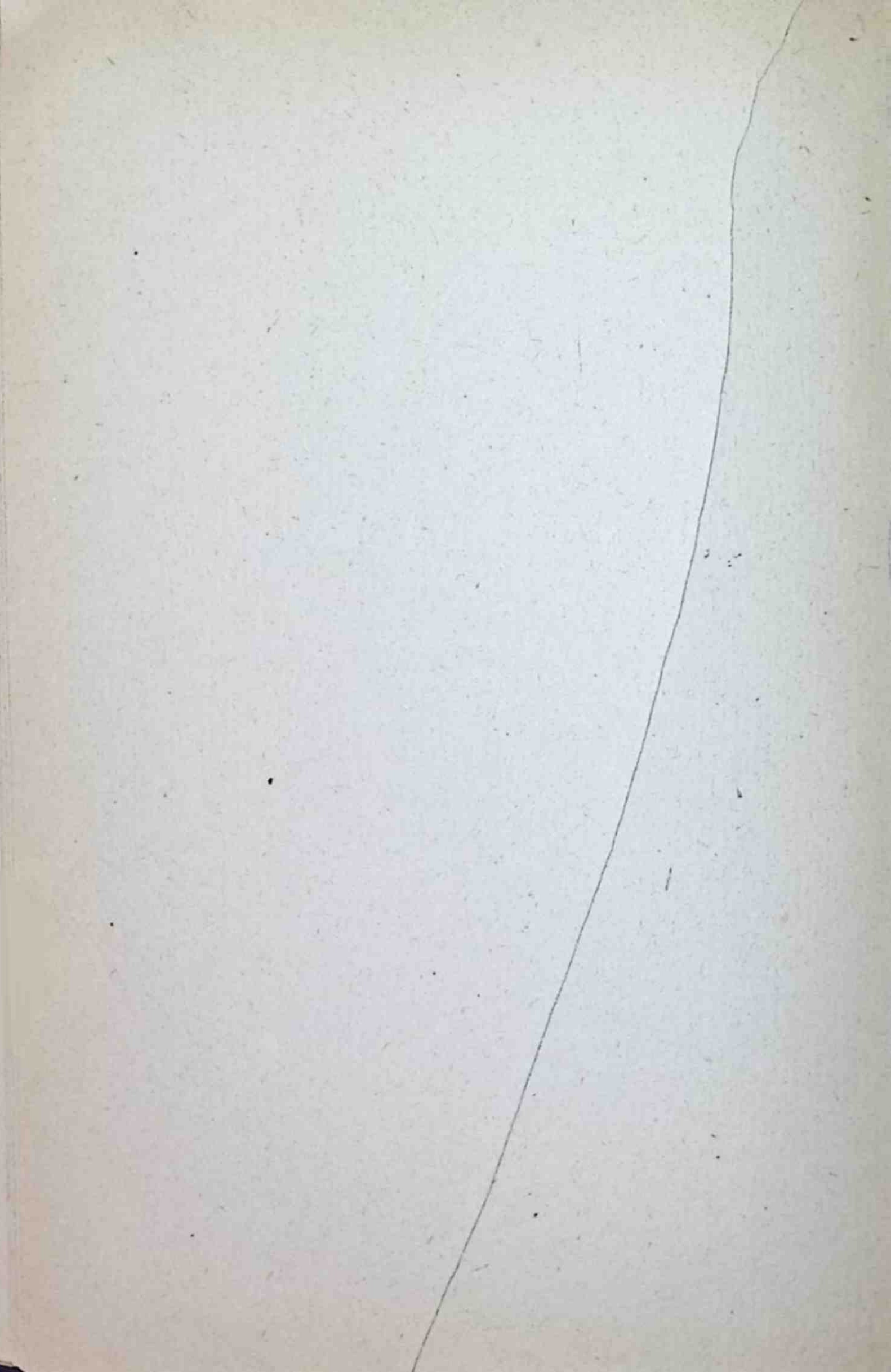

Між добрими людьми.

Оповіданє.

I.

Що ви так дивите ся на мої руки? Ну, годі вам, покиньте! Не гарні вони, ще з мозолями. Панове у дівчат таких рук не люблять. Ви не думайте, що я на легким хлібу виросла і так собі, з легким серцем на легкий хліб пустила ся! Ну, цур його з серцем! Не хочу про нього говорити — і не питаєте! І згадувати не хочу.

А про давнїйше жите що вам розказувати? Се така нецікава і звичайна історія, яких тисячі можете побачити.

Мій батько був економ у одного пана на Поділю. Добре йому вело ся. Маму свою не багато й памятаю. Тільки й згадую, як мене пестила й цілувала і називала румяним яблочком. Певно не думала й не снила ніколи, куди її яблочко покотить ся.

Дали мене до школи до Тернополя. Не довго я там і вчила ся. Я була дуже гарна з лиця і мама дуже мене любила, то й намовила тата, щоб мене відібрав зі школи вже по третім році.

— На що нашій Ромці школи, — казала вона — по що їй собі голову морочити? З її красою їй не прийдець ся довго дома засиджувати ся. Швидко її візьмуть від мене, то нехай хоч надивлю ся, як вона, моя квіточка, росте та красою наливає ся.

Вернула я до дому, і також рада була. На селі так гарно. В дворі також панночки були, ми бавили ся разом, на фортепяні грали, гуляли по величезнім двірським саду, мій тато возив нас по ставу на човні.

Не довго трівала радість. Мама вмерла на запаленє легких, тато дуже чогось засумував ся, почав пити і плакати по ночах, а далі одного рана знайшла я його на ліжку неживого, з переріганим горлом, у калюжі крови. Я зомліла на його вид, плакала і вбивала ся, не можучи зрозуміти, що йому стало ся. Говорили з разу, що він убив себе з туги по мамі, але я тому не вірила. Я вже мала дванацять літ і знала, що він мамі не любив, що часто в своїй спальні вони сварили ся, що мама нишком плакала і все повторяла:

— Ну, що той поганець робить! Що він робить! Він мене в гріб вжене! Власну дитину заріже.

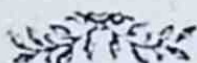
Я тоді не розуміла сього і потім не могла додумати ся, що воно значило. Я тільки неясно догадувала ся, що й мама мабуть через те померла. Я мучила ся думками, що воно могло значити, але не могла дійти до нічого. Тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирав мене гарно, купував мені все, чого я хотіла, що страшні мамині слова „власну дитину заріже“ не могли мені і в голові помістити ся, видавали ся якоюсь дикою клеветою.

Аж по батьковій смерті все відразу мені відкрило ся.

Ще не встигли вмити і нарядити тіла, коли до хати ввійшов дідич, управляючий і ще кілька офіціялістів ураз із комісарем від староства і жандармами. Почали відмикати всі шуфляди, перетрясати всі сховки і закутки. Що там знайшли — не знаю, бо я весь час стояла коло трупа, тисла ся до нього, мов у нього шукала охорони — не плакала, а тільки тремтіла й хлипала як дитина. Тільки потому я чула, як шептали довкола: „Злодій, злодій, обкрадав панську касу, держав любовницю в селі!“

Я й не дослухувала всього. Я так любила тата!...

Приходив дідич іще раз, коли труп лежав уже наряджений, але й не поглянув на нього, а тільки прикликав мене, взяв за підборідє, поглянув на моє заплакане лице, погладив по голові, дав дуката, а по похороні казав мене з дрібною моїх манатків спакувати, посадити на фіру і відвезти до Тернополя, до вуйка, брата небіжки мамі. Решту, що було в домі, дідич задержав для себе як відшкодованє за те, що тато покрав.

II.

Вуйко був бідний магістратський урядник і мав пять дочок — найстарша мала вже 28 літ, а наймолодша 15. Усі на порі, всі замуж хочуть, а тут ніхто ані руш до них не навертає ся. Бідні були дівчата. Без шкіл і науки, без маєтку, без ніякого ремесла окрім того нужденного шиття, тай ще без уроди, якісь косоокі, з великими губами, низенькі як полумацьки. А претенсії були — всеж таки вони діти урядника, а їх мати була шляхтянка, з обивательського дому. З простою робітницею стоваришувати ся, се були би вважали страшенною ганьбою. Принести зо студні води або з поблизького склепу хліба — де там, нехай Бог боронить! Пять таких дівок, а ще служницю держали! А тут біда в хаті, батькова пенсія скупа. Ну, що я вам буду розповідати, яке там жите було в тій хаті. Прокоштувала я його цілі чотири роки, і знаєте... Може бути, що те, що я тепер роблю — і великий гріх.

Але я думаю, що за те пекло, яке я вибула там у вуйка через ті роки, всі мої гріхи будуть прощені. Я свою кару ще перед гріхом відпокутувала.

Скоро тільки я ввійшла в хату, так зараз і почула, що починає ся для мене нове життя. Мої кузинки обступили мене, стискають, цілують, гладять по під бороду... „Ромця! Ромця! Ай-ай, як вона виросла, яка гарна!“ Обзирають мене на всі боки, як якого звіря. І ховай Боже, погостили, кілька день водили на спацири, до знайомих, і так, по місті. Все зо мною делікатно, лагідно. „Ромцю, а подай те!“ „Ромцю, а принеси се!“

Що кількох днях, побачивши, яка страшена пустота в їх життю, вічні тільки розмови про паничів, котрі не хотіли приходити, про сукні, а як та убрана, а як ся, — я почула якесь обридженє. Тих людей, про котрих вони говорили, я не знала, а дома, ще при мамі, тай потому по її смерті, я привикла до праці — я вела ціле татове господарство. То й тут я рвала ся до роботи. А їм тільки того й треба було. Зараз від першого служницю відправили, і я, на пів добровільно, а на пів за їх просьбами, якось так незначно стала на її місце.

— Пощо нам служниці? Правда, Ромцю? Ми й самі дамо собі раду! Студня близько, склеп близько, ну, а коло кухні та коло балії нам також не першина!

Я згожувала ся, бо воно було правда, і тільки дивувала ся троха, чого вони мене за кожним словом так цілують і стискають, як коли б я кожній із них по дукатови подарувала.

— Правда, Ромцю, ми все будемо разом робити, будемо собі помагати, як сестри! Тиж наша сестричка, правда?...

І почало ся таке, що я стала у них за служницю. Я була ще слабосила, підліток, але й не числила ся зі своєю силою, двигала воду, прала що тижня їх білизну, чистила чоботи вуйкови і паннам, варила їсти. Ніби то значило ся, що й вони мені помагають, але така то була їх поміч! Як білизна випрана і висушена, то візьмуть і попрасують. Як іти рано на торг до міста, то котра будь іде зо мною: я несу кошик і закуплене (нераз приходило ся нести на плечех), а вона платить і всьміхає ся. „Ромцю, зроби се!“ „Ромцю, зроби те!“ „Ромцю збігай туди!“ „Занеси лист на пошту!“ „Купи татови тютюну!“ Оттак від рана до пізної ночі. І все делікатно, ласкаво. Що правда, коли ми йшли по ринку, то я мусіла держати ся з заду, як служниця. Ба, далі почало ся троха і з иньшого тону.

— Ромка, якжеж ти помалу ходиш!

— Ромка, як ти довго сидиш при тій студни! А тут посуда не мита!

— Ромка, як ти довго чешеш ся! Що се ти так довго гуздравш ся, а наші сукні не вичищені лежать!

А у мене волосє було густе, роскішне, і справді треба було попрацювати над ним щодень, аби довести його до ладу. Бачу, що ніколи мені панькати ся з моїми пишними косами, взяла тай пообтинала їх. Як радували ся з сього мої делікатні кузинки, то й сказати вам не можу!

— Ай, Ромця! Якаж вона ладна! Що за милий хлопчик! Йй Богу, хлопчик!

І знов цілованє, гладженє по під бороду, стисканє... Я знаю, що се з доброго серця, але троха мені вже за богато було. Та що діяти — не було куди обернути ся, чую себе здоровою, бачу, що й вони мною задоволені і що дня вираховують, кільки то видатків тепер ошаджує ся: і на платі для служниці (бо мені нічого не платили), і на живності і на дровах. Бачите, служниця на торг усе ходила сама, і аж тоді, як пішла від нас і панна стала ходити зо мною, показало ся, що що дня ошукувала їх на яких 20 або 30 кр., тай ще й пліхшу живність купувала. Ну, і топлячи в кухні, коли панни туди не заглядали, спалювала далеко більше дров, видаткувала більше омасти, ніж я. Ну, а справляти на мене нічого не потребували, у мене було досить гардероби своєї і по мамі, було й дещо гроший за продану та-

тову гардеробу, котру я відїжджаючи від пана спакувала разом до своєї. Ті гроші я берегла про чорну годину, не показувала ся з ними дома і не говорила про них паннам, міркуючи, що не потрібно наражувати їх на покусу, а себе на неприємність.

Особливо припав мені до серця вуйко. Дуже добрий був чоловік, сивий уже, згорблений і тихий такий, що ніколи дома його не було чути. Верне з канцелярії — аби йому обід подали, і ніколи було не скаже: се зле зварене, сього не люблю, як би мені того або того!... Ні, жадних гримасів! З'їсть, ще й дочок утишує, щоб не гримасували, а дякували Богу й за те, що є. А потому, чи зима чи літо, сяде собі на кріслі, закурить люльку, і читає газету, доки не задрімає. Дочки в сусіднім покою скачуть, гуркочуть, хихикають та регочуть ся, а далі зберуть ся та цілою юрбою йдуть на spacer, а йому се байдуже. Так як той мельник привик до туркотаня пштя.

Нераз, коли дочки повиходять, а тільки я сама лишу ся, кручу ся по кухні або спрятую в покоях, він було стане і довго дивить ся на мою роботу, пожалує мене:

— Бідна Ромцю, дитино моя золота! Чим я тобі відплачу ся за твою щирість, за твою невсипущу працю?

Я мовчу, тільки очи на нього витріщу — дурну з себе вдаю, бо й що йому маю сказати?

А він підійде, поцілує мене в чоло, а в самого аж сльози на очах.

— Віджив я при тобі, дитино моя! — каже. — І тілом і духом віджив. Давнійша служниця обкрадала нас, годувала всякою поганю. Дочки сварили ся з нею день у день, але ані одна й рукою не рушила, щоб зарадити злomu. А при тобі й на них якийсь стид найшов, хоч що будь часом роблять. Господи мій, і що з ними буде, на кого вони надіють ся?

Видно було, що дуже турбував са своїми дочками, але не мав відваги сказати їм у очи ані слова, бояв ся їх цокотаня. Тільки передомною душою своєю розводив, бо знав, що я все прийму і паннам нічого не скажу.

— Бог тобі заплатить, дитино моя, — повторяв він по кожній такій мові. — Бог тобі заплатить за все твоє добре серце, бо я, бідний, немічний чоловік, ніколи не зможу сього зробити!

III.

Минав рік за роком. Я підростала і моє положене між незамужними кузинками ставало ся чим раз гірше. Помимо ненастанної праці я була здорова, крепка і весела. Не подобало ся їм те, що я була красша від них усіх. Коли було йдемо на ринок за закупном, то хоч я одіта в брудну, пошарпану одіж, хоч панни навмисне не дають мені перед тим умити ся ані розчесати ся, то все таки прохожі панничі не дивлять ся на панну, а обертають очі за мною.

— Ромка, куди ти дивиш ся! — Фукає на мене панна, коли я зустрінусь очима з поглядом якого молодого чоловіка. А сама, небійсь, аж благає очима у того самого паннча: до мене! до мене! Та що, коли в її очах, як казали, задрість тліє, як іскра в попелі, а в моїх веселість живвим полум'ям горить. Се мені так їх власний батько говорив.

На жадний прохід мене не то з собою не брали, а й самої не пускали.

— Не можна! — говорили між собою. — Вона наша своячка, сирота, ми за неї відповідаємо. А їй уже з очий видно, яка дорога її чекає, коли їй дати волю!

І при тім ззирали ся одна по другій і всьміхали ся так якось погано, що я вся паленіла зо стыду аж до глїбини душі, хоч і не знала, куди вони гнуть і що саме чекає мене.

Таким способом із слуги я перемінила ся в невільницю. Зо мною вже не робили собі ніяких церемоній. „Ромка, як ти сьмієш говорити з нами, як з рівними?“ „Ромка, марш до кухні!“ „Розтовстіла на нашім хлібу і ще хоче з себе панну вдавати!“ — от такі слова я тільки й чула від них. Почали попрікати мене і батьком злодієм, ба, почали й поштуркувати по куткам. Побачили, що я їм за богато, хоч я їла тільки те, що після їх обїду лишало ся. Постановили не давати мені того, а купували для мене осїбно картофлі, круп ячмінних або гречаних і казали варити се для себе в окремім горщику.

Від якогось часу завели такий звичай, що по четвергам просили до себе когось на гербату. Просили звичайно молодих паничів, студентів з висших клас, урядників, військових. Я в такім разі не сьміла показувати ся з кухні, панни самі usługували, щоб показати, які

то вони господині. Я нераз було забю ся в темний куток кухні, поплачу троха, а далі плюну і слухаю до півночи, що вони там гомонять у покою. Панни мої цокочуть, сьміють ся голосно; батька їх не чути ніколи, він хоч про око також сидів при гостях, але я знала, що старий забивши ся в куток на своїм кріслі з поручами дримає десь з люлькою в зубах.

Важко мені стане, коли послухаю того веселого гомону там в освітленім покою, коли уявлю собі всьміхнені лица і блискучі очі паничів, і подумаю, що й я не гірша від них, а мушу оттут бовваніти в темній, брудній кухні. Але далі думаю: щож мають робити бідні дівчата, ті мої кузинки! Вони боять ся, щоб я у них якого жениха не відбила. Бідність наша робить нас злими й завидющими, а не зле серце.

IV.

Одного такого четверга вже гості були зібрані, панни при них, я сама була в кухні, поралась. Звичайно коли гості приходили, панни стрічали їх у кухні і старалися так заступати, щоб жаден із них не міг мені придивитися. Ще й штуркне мене одна або друга і оберне лицем до кута. Так і думали ті гості, що у них якась стара служниця. А тепер сталося так, що коли вони там сиділи та пили чай, увійшов ще один гість, молодий офіцер, гарний такий, привітний. Перший раз побачив мене — і здивувався.

— А, кухарочка! — сказав весело, — нова кухарочка!

Тай хотів ущипнути мене за підборіддя.

— Перепрашаю, — сказала я, чуючи раптом, що в моїм нутрі щось бунтуєся, — ані кухарочка, ані нова. Я тут уже три роки!

— Ов, а я анї разу не бачив! — сказав він знімаючи плащ.

— А щож, буду для пана на виставі стояти? — відповіла я і прийнялась за свою роботу.

— Ну, ну, — каже він шептом і знов хоче погладити мене, — тільки не фиркай ся! Так ти кажеш, що вже три роки тут служиш?

— Не служу! — відповіла я різко, — я тут у свого вуйка.

Немов холодною водою облили його ті слова. Став витріщивши широко очі і нічого більше не говорив, тільки по лиці якась тїнь пробїгла: видно, вдумував ся в мов положене. В тій хвилі отворили ся двері від покою, вбігла старша панна з тацою, і також остовпіла побачивши офіцера.

— А, пан ляйтнант! — скрикнула вона, не знаючи, чи радувати ся його приходови, чи гнївати ся на мене. — То так пан додержує слова? Чи то тепер у вас сема година?

— Даруйте панї, — сказав офіцер кланяючись, — мусїв патролі розводити, то й запізнив ся.

І вони пішли до покою.

Не знаю, для чого я була дуже люта на нього, аж сльози крутили ся у мене на очах, хоч рівночасно в душі я мусїла-б була признати ся, що він менї сподобав ся. В його лиці

видно було доброту і лагідність, а його зачудуване, коли почув, що я кузинка паннів, також свідчило на його користь.

Попрятавши я сіла знов у своїм кутику і прислухувала ся гомонові гостей. Серце мое било ся якось незвичайно і я старала ся ловити вухом і розпізнавати його голос. Говорив просто, без звичайного у многих офіцерів силуваного різкого тону. Говорив коротко і мало. І се також мені подобало ся.

На другий день перший раз панни накинули ся на мене з лайкою. „Ти опудало, ти непотрібе, як ти сміла йому показувати ся на очі!“ Я заплакала і сказала, що я цьому не винна, що прийшов несподівано і сам перший заговорив до мене. Що зачіпав мене так, як молоді паничі звичайно зачіпають служниць, се я стидалась і бояла ся казати їм. Змякли панни, почали мене цілувати, купили мені хустку за 5 ринських і просили, щоб я все, скоро зійдуть ся гості, гасила світло в кухні і сиділа в потемках. З усього я порозуміла, що той офіцер і їм дуже сподобав ся. Але якийже був їх сум, коли на другий четвер він не вважаючи на запросини не явив ся. Тисячні здогади, кваси і гримаси, навіть на мене почали було гримати, коли в тім прийшов від нього лист. Звиняв ся тим, що був комендерований на патруль.

За кілька день, коли я ранісінько пішла по воду, чую, що хтось із заду кладе мені руку на плечі. Оглянула ся — він.

— Добрийдень вам, панно Ромуальдо!
(Відкись і ім'я моє довідав ся!)

— Добрий день пану, — кажу і затремтіла чогось.

Почав іти поруч зо мною, хоч я несла коновки в обох руках. На вулиці було ще пусто. Мовчав добру хвилю і приглядався мені в поранковім півсумерку.

— Бідне дитя, — сказав вкінці. — Знають, вуйко не став для вас батьком.

— Мій вуйко добрий чоловік, — сказала я, не підводячи до нього очей.

— Знаю, знаю, — сказав з легким усміхом у голосі.

Знов помовчав, Ми вже були близько студні, при котрій стояли дві-три служниці.

— Ви ходите часом на пошту? — спитав він раптом, немов прокинувшись із якоїсь задуми.

— Вуйко посилав за газетою.

— Там на ваше ім'я є лист *poste restante*. Ви вмієте читати?

— Ну, якжеж би не вміла?

— І не забудете? *poste restante*, саме ім'я, без прізвища. Прочитайте його! Подумайте над тим, що вам пишу. Я не маю нагоди говорити з вами, то задумав написати вам. Прощайте!

І не дожидаючи ся моєї відповіді він швидко пішов.

У мене мов камінь у груді заляг замісь серця. Лист до мене! Від нього! І чого йому від мене треба? Чейже нічого злого? Виглядає як чоловік поважний, котрий знає, що робить. А зла ніякого я йому не зробила, то за щож він мав би мені злом платити?

Тяжко мені було укрити своє зворушене перед паннами. Весь ранок я була мов сама не своя, все дожидала ся десятої години, коли звичайно мене посилено на пошту по газету для вуйка. Закотурмавши голову хусткою я побігла на пошту і протиснула ся до дерев'яних крат, із за котрих експедиторка видавала листи *poste restante*.

— Прошу пані, чи нема там листу „Ромуальда“? — сказала я таким непевним і дрожачим голосом, що кількох панів, які також стояли перед кратками, ззирнули ся до мене з насмішливими, як мені бачило ся, поглядами.

Експедиторка почала перебирати листи в шафці.

— А відки се має бути лист? — спитала вона.

— Місцевий, — ладви вищептала я закриваючи лице хусткою.

В тій хвилі в моїх руках опинив ся невеличкий подовгастиї лист. Я стиснула його

і вся затрусилася, немов узяла в руку жменю приску. Вибігши з канцелярії, я стала при вікні таки там, у коридорі поштового будинку, аби прочитати той лист. Я знала, що дома не буду мати змоги прочитати його украдкой. Дрожачою рукою я розірвала коверту і виняла аркушк білого листового паперу. Письмо було гарне, читке, але літери кілька хвиль немов скакали, немов палахкотіли у мене перед очима. Далі я заспокоїла ся трохи і прочитала ось що :

„В тих днях виїжджаю до Перемишля і не буду більше в домі вашого вуйка. Не хочу навіть бути там — для чого, зараз доміркуєте ся. Я побачив ваше нещасне положенє і з вуйком вашим говорив про вас. Колиб я сказав, що люблю вас, то ви мали би право не увірити мені, бо як же можна полюбити когось, не знаючи його близше? Для того не буду говорити вам про любов, а тільки скажу ось що. Я бідний офіцер, з простого роду. Бурлацьке житє остогидло мені, хоче ся закоштувати хоч троха тепла родинного гнізда. Родини власної у мене нема, женити ся без кавції не можна, такої дівчини, котра б зложила за мене кавцію і при тім була мені до вподоби, я певно не знайду, а продавати себе за кавцію в мужі такій, котрої я не можу любити — також не хочу. А тимчасом моя місячна плата хоч сяк-так вистарчає на удер-

жане родини. Щож маю робити? Правні дороги для мене замкнені, сама устава пхає мене на неправні. Я знаю вас як чесну дівчину і не повинен би користати з вашого сумного положеня. Але я знаю, що те положене безвихідне і для того думаю, що ліпше вам буде статись мою, хоч нешлюбною дружиною, ніж вічною служницею своїх кузинок. Будемо жити разом, будемо обходити ся тим, що маємо, а коли дослужу ся висшої ранги, то виступлю зі служби і тоді поберемо ся. Не буду таїти перед вами, що се не легка і не швидка річ. Але може трафити ся війна, я можу в ній відзначити ся, і тоді діло піде красше. Міркуйте як знаєте. Скажу вам тільки про себе дещо. Я чоловік простий, тихий, виріс у бідности, привик до скромного життя і праці, і коли правда те, що я чув про вас, то мені здає ся, що люблю вас. Коли зважитесь іти зо мною, то будьте в суботу вечером з усіми своїми пакунками на двірци залізницї. Я добуду вам білет. На всякий спосіб у суботу вечером буду ждати на двірци. Коли не прибудете — ваша воля, я певно вам того не візьму за зле. А коли прибудете, то до побаченя!”

Як бачите, я добре вивчила на память той лист. Він і доси є у мене — одинока памятка мого щастя. Читаючи його я чула, що вся обливаю ся румянцем, то знов блідну. Мене кинуло в дрож по прочитаню і я не знала,

що з собою робити, куди сховати папір, куди йти і що думати. Мені пригадало ся, як колись мама цілувала й пестила мене і вишукувала для мене що найкрасших і найбогатших женихів, а пізнійше, коли я почала підростати, все остерігала мене перед військовими. Мені пригадали ся зачуті часом розмови кузинок про офіцерів, про їх неморальне життя, про дівчат, котрих вони удержують а по якімось часі прогоняють і віддають на ганьбу, і мені страшно стало того листа, який я сховала на груди під корсеткою. Так і бачилось мені, що там заворушила ся холодна гадюка. Але опісля погадала я про своє нужденне і безвихідне положенє, про те, що й самі мої кузинки не багато-б надумували ся, коли-б перший ліпший офіцер предложив їм те, що мені, — далі стало мені перед очима гарне, всьміхнене лице мого офіцера, його мягкий голос, привітливі рухи, а особливо його очи ясні, глибокі та щирі, і я вже тоді почула, що не устою ся против сеї першої в моїм життю покуси, що піду туди, куди мене кличе надія хоч недовгого і дорого оплаченого щастя.

До суботи було ще три дни, але в тих трьох днях я майже нічого не думала про свою будущину. Я прожила ті три дни в якійсь ненастанній горячці, в якійсь нетямі, в страхі й надії ураз. А в суботу вечером, коли мої кузинки з батьком вийшли на прохід, я пере-

брала ся в що мала найліпше і зібравши свої річи в невеличкий пакунок пішла на дворець залізної дороги, не оглядаючись, не кажучи нікому ані слова, і тільки вже з Перемишля написала вуйкови лист, подякувала йому за хліб, за сіль, і сказала, що я пішла до нового обовязку.

V.

Та що я буду нудити вас довгим оповіданєм! Офіцер мій був дуже добрий чоловік. За того півтора року, що ми жили разом, я не чула від нього злого слова. Після тяжкої школи, яку я пройшла у вуйка, він був для мене як сонічне сьвітло й тепло. Приголубив мене, звільнив від тяжкої праці, дав віддихнути свободнійше, говорив зо мною як з рівною, любив мене як сестру. За кілька неділь я віджила, прийшла до себе. Вийду бувало на місто — люди на мене оглядають ся, а нераз чую, що й шепчуть паничі: „Що за гарна панночка!“ Офіцер посправляв мені убранє, і видно, що любив мене, бо вишукував тисячні нагоди, щоб зробити мені приємність; приносив дарунки, книжки, цьвіти.

Одно тільки стало ся не так, як я думала; ми не жили разом. Йому велено з причин службових жити в касарні, — ну, а я не

могла там бути з ним разом. Винайшов мені квартиру — один покоїк гарний, мебльований; стравувалась я у сусідки, жінки якогось ремесника, а він приходив до мене в вільні від служби часи, звичайно на ніч. Ми пили разом чай і розмовляли до півночі. Він оповідав мені про своє жите, про свою службу й її труднощі, про те, що діє ся в світі. Я сиділа, очий з нього не зводячи, і бачилось, була-б його слухала всю ніч. Цілий день сидиш сама, читаєш, пишеш, у вікно глядиш, то й рада живому голосови людському. А він так гарно вмів оповідати!...

— Ромцю, ну розкажиж ти що про себе, — каже він бувало.

Я чула, що люблю його і в мині родило ся бажане удержати при собі його любов, тож я не давала ніколи просити себе. Мені хотіло ся показати йому, що я не така дурна та неосвічена гуска. Я розповідала найменші дрібниці зі свого життя з тим горячим бажанем, щоб зайняти його, і нерас він слухав, слухав, тай почне цілувати мене, пригорне до себе тай каже:

— Бідна дитино! Чи те з тебе могло бути, як би доля була тобі всьміхнула ся!

Коли з часом вичерпалось усе, що я знала про своє жите, я розказувала йому те, що читала і передумала в день. І се також займало його.

— Нудно тобі, моє серденько, — говорить він бувало, — та що вже діяти. Такі ми обое бідні зійшли ся. Ти думаєш, мені не лле ся нераз вухам моя служба? Потерпімо, Ромцю, ще пару літ, чей то якось інакше буде.

— Милый мій, — кажу йому на те, — хибаж я перед тобою жалую ся на нудоту? Мені не нудно. Я все собі знайду роботу, то чого мені нудити ся! А коли подумаю, з якого пекла ти мене вирвав і яка я тепер щаслива, то нераз приходить мені в голову: Господи, чи не за много се щастя для мене? Знаєш, я від малку привикла боятися щастя і все думаю, що за кожде щастє прийде ся відпокутувати, як за яку тяжку провину. Принаймні мені доси все так трафляло ся.

В часі жнив йому прийшлося іти на маневри, і ми мусіли розстати ся на пару неділь. Позаплачував він за мене все і прощаючи ся не казав нічого, як тільки: „Не забудь за мене, Ромцю! Я тебе люблю!“ Вірив мені, що я не зраджу його, хоч і не знав ще, що у мене був плід його любови. Я від кількох днів спостерегла се і не хотіла йому нічого казати, але тільки тепер почула в повні, як дуже я люблю його. На його слова я розплакалась і повисла на його шиї, цілувала його уста і очи, не можучи нічого промовити, як тільки:

— Милый мій!... Любий!... Золотий!...

Скучно було по його від'їзді. Духота в місті, порошок. Вийду було за місто, над Сян, сяду на березі десь у такім закутку, щоб мене ніхто не бачив, тай цілими годинами дивлюсь на воду.

Ой сяду я на шпилечок —

Та рине вода, рине...

Ой і не дайте мене за нелюба,

Та нехай він загине!

Сі слова і мелодія так і снують ся мені по голові, коли під моїми ногами мерехтить та ховзаєть ся хвиля за хвилею, без кінця і спочинку. І думаєть ся мені бувало: Що се таке — вода? Для чого вона мусить усе бігти? Відки її там у горах стілько набирає ся? Нераз мене так і манило щось кинути ся в її таємничу, кришталеву глибину. Підімною звільна плавали грубі, червонопері клені, увивали ся срібні уклії, лїниво в глибині дрімали товсті коропи, та вигрівала ся на самім бережку пажирлива щука, простягши ся непорушно мов поліно, і я думала, що там у воді і житє і порядки мусять бути далеко лїпші, сумирнійші, нїж у нас. А інколи задивлю ся було на хвилі, і мені бачить ся, що й ціле житє наше, з усїм його горем, з усїми радощами й надїями — не що інше, як ось така хвиля. Одна блискуча,

друга мутна. Одна шумить і клекоче, друга тихо ледви чутно сковзне по поверхні і пропаде безслідно. Чи ж не таке саме й жите наше? І хотілось би мені не раз кинути ся в ті кришталеві хвилі, пірнути в них і розплисти ся. І то не з біди, бо я тоді не бідувала. Від'їжжаючи він лишив мені дещо грошей, заплатив за хату і страву, а якіж крім сього мої видатки? І про будуще я не думала. Я чула за собою опору — його, і бачила тільки одну ціль перед собою, щоб удержати при собі його любов, осолодити його жите. І коли часом мені хотіло ся пірнути в отих чистих хвилях, то тільки з якогось неясного почуття, що там було-б мені якоесь дуже спокійно і любо, що я плила б кудись вічно без власної волі і думки, гойдалась на хвилях і не потребувала-б ані думати ані дбати ні про що.

Але ось минув місяць, скінчили ся маневри, він повернув утомлений, запилений, обшарпаний, але здоров і веселий. Прийшло ся мені добре попрацювати, щоб привести до ладу його білизну і убранє, але праця та була для мене правдивою розкішю. Він одержав кількоденний урльоп для спочинку і весь час просиджував у мене. Ми ненастанно розмовляли, оповідали собі про своє жите в розлуці. Він розказував, що бачив цісаря і що цісар навіть похвалив його за мудре виконанє якогось маневру. Ми радувались обов, бо цісарська по-

хвала багато значить і при авансі. Кілька разів ми ходили обоє на прохід, звичайно над Сян, на мое улюблене місце в лозах. Він справив собі вудку і ловив рибу, але звичайно не міг нічого зловити. Та все таки ті дні були може найщасливіші в моїм життю. Сидимо отак обоє поруч, глядимо на поплавок і не говоримо нічого, а тільки чуємо близькість одно одного і знаємо, що одно за одно готове віддати все.

Ну, ну, не сьмійте ся! Бувають такі хвили в життю кожного чоловіка. Не конче тільки в книжках мусимо читати про них.

VI.

— **Г**лухай Ромцю! Мені дуже пити хоче ся!
— І мені також — сказала я.

Ми вертали власне з проходу на Сян. Він уже від кількох неділь повернув до служби, але коли тільки мав вільний пополудень, приходив до мене, я ждала його вже одіта і ми йшли на Сян.

— Знаєш що, зайдімо сюди до реставрації на пиво.

Мені чогось ніяково стало при тих словах.

— А може-б ліпше піти до дому і казати принести пива? — сказала я.

— Е, що то за пиво буде! Тут ліпше! Ходи лишень! Чи боїш ся?

Я нічого не відповіла, хоч справді бояла ся не знати чого. Ми сіли при столі. Він замовив пиво. По хвилі підійшов до нас офіцер, його знайомий, проговорив до нього кілька слів, салютував і пішов. Ще ми не допили

пива, коли прийшов інший офіцер, присів коло нас, побалакав з ним і якимось дивно впер очі в мене, при чім я завважила, що мій Олесь змішав ся. Офіцер устав, салютував і пішов. І ми також пішли. Олесь був якийсь сквашений, мов сам не свій.

— Милый мій! — кажу до нього, — тобі неприємно було, що той офіцер так уперто вдивляв ся в мене?

— Дурень! — буркнув Олесь крізь зуби.

— Ні, любий, не говори сього, — сказала я. — Самі ми винні, що пішли до реставрації, де всякому вільно вдивляти ся в мене.

— Як би ти була моя шлюбна жінка, то ніхто-б не посьмів. А так... А й так він, дурень, повинен мати на стільки делікатности!..

Я чула, що в його груди кипіло і варило ся, що гнів здавлював йому горло, і аж тепер пізнала, як сильно він полюбив мене.

— Милый мій, — кажу йому, коли ми прийшли до дому. — Заспокій ся! Забудь про се! Я тобі скажу щось веселійшого!

— Що таке? — понуро промовив він.

Мене холодом обляли ті слова і той тон і той погляд, яким він змірив мене, і я рада-б була взяти назад своє слово і лишити? признане на ліпшу хвилю, але годі було. Я обняла його за шию, нахилила до себе його голову і шепнула йому до уха ті слова, котрі мене саму

нераз наповняли якоюсь невимовною радістю і втіхою.

Його вони зовсім не врадували. Якась нехіть і тривога, щось навіть немов обриджене проблиснули в його очах. Страшенно заболів мене той погляд. Але і недобрый вираз його і біль у моїм нутрі тревали тільки хвилину.

Він прояснів, обняв мене, почав цілувати і розпитувати, як, що, коли. І мені було любо звірити ся перед ним з тайною, про котру я доси нікому ані слова не сказала. І який він був милий, коли по якімось часі почав говорити про різні прибори, потрібні для ожидаемого гостя, і то так поважно, немов би той гість мав прибути завтра. І як сердечно ми обое сьміяли ся, коли я сказала йому, що такі прибори я вже вільними хвилями поприлагоджувала, такі й такі знайомости поробила, значить, йому тут нічим турбувати ся.

Чудесно провели ми той вечір. Випили бутельчину вина за здоровле будущего, жартували, навіть на спів зложили ся голосами. Але я почула, що від того часу з ним зайшла якась зміна. Часто бував понурій, мов згризеній. Нераз серед розмови уривав на півслові, немов туманів або шукав розблуканих думок. А про своє жите в касарні, про свої відносини до иньших офіцерів ніколи ані слова. Навіть просив мене, щоб його ніколи не питати про те. З того я доміркувала ся, що мусів мати

якісь неприємности, і мучила ся тою думкою, що може се все ізза мене.

І так між нами звільна почала залягати темна хмарка. Кожде з нас мало якусь гризоту, котрою бояло ся чи не хотіло поділити ся з другим. Одно тільки вязало нас — думка про будуще дитя. Ми розмовляли про нього як про щось, що вже єсть, бігає, гомонить і сьміє ся, любували ся ним, турбували ся, щоб де не вдарило ся, не впало, не перестудило ся, обговорювали, що треба буде змінити квартиру, прийняти служницю, міркували, кільки се буде коштувати. І з усього того я бачила одно, що він мене любить, і почувала ще більшу вдячність і любов для нього.

Надійшла зима, і він знов почав рідше бувати у мене. Служба зупиняла його. Нераз бувало так, що й цілий тиждень не міг явити ся. Я познайомила ся з кількома сусідками — жінками ремісників та зарібників, бо до „пань“ урядничок та професорок бояла ся підходити, чуючи, що моглиб мене відіпхнути. А серед тих темних і бідних жінок я знайшла більше щирости і поради. Я стрібувала навіть через них перепитувати за деякою роботою, щоб заробити що будь на удержане своє і своєї дитини. Я вміла шити і брала шите до дому. Далі через одну служницю, що usługувала у одного професора, мені трафив ся добрий заробок — переписувати на чисто якусь книжку,

що той професор сам написав. Я пишу гарно і швидко, і присівши твердо до роботи, за два місяці заробила щось пятьдесят ринських. Олесьови я нічого не казала про свої заробітки; боялась, щоб він не прогнівав ся. Довідався одначе по якімось часі, мабуть від того самого професора, взяв мене на екзамен і розвідавши все, нічого не сказав, тільки поцілував у очі і опісля якось сумно замислившись прошептав: „Бідне дитя!“

В маї нарешті я родила. Дитя було гарне як ангел, але мені було не весело гляючи на нього. Аж тепер я почала думати над своєю будущею і будущею своєї донечки. Що з неї буде? Чи те саме, що з мене? І я, що доси нераз Богу дякувала за своє щасте, раптом почувала якусь невимовну тривогу. Боже мій! І щож таки я на правду? Удержанка і більше нічого! Чи щиро чи не щиро говорить Олесь про свій будущий аванс, про намір одружити ся зо мною, а все таки тепер справа через се не зміняє ся. Тепер я зрозуміла милосерні погляди, таємні зітхання та похитування головою моїх сусідок, бідних зарібницьких жінок, зрозуміла ті уривані слова, коли річ зайшла про Олесь, ті шептання, коли в хату ввійшла яка нова сусідка, ті тисячні дрібниці, котрі хоч і не були призначені на те, щоб мене шпигати і ранили (ті жінки дуже добре розуміли моє положенє, бо більша

часть із них і самі перейшли через нього в своїй молодости), та все таки дуже боліли і смутили мене.

Олесьови я нічого не говорила про свої муки, бо і по що? Коли він мене любить — думалось мені, — то певно й сам так само мучить ся, а коли ні, то не варто. А він справді мучив ся. Маленьку нашу цілував і милував як мати, не як батько, і часом я бачила, що коли дивив ся на неї сплячу, то слъози наvertsали ся у нього на очи. І що мені було йому говорити? Оставало ся тільки ждати і бути терпливою.

VII.

Но трьох місяцях наша дівчинка вмерла. Олесь зачав рідше бувати в мене. Літні марші, далі маневри, далі знов якась служба — цілими тижнями, а далі й по довше не бував у мене. Наші стрічі були холодні і короткі. Здавало ся, що зі смертю дитини улетіло наше щастє і те тепло, котре давнійше проймає нас обоє, коли ми були з собою. По маневрах він захорував і пролежав більше місяця. Написав мені, щоб я сиділа дома і не важила ся приходити до нього. Що я витерпіла за той час!...

Аж на третім тижні я дізнала ся, що він мав побдинок із за мене. Ті офіцери, що тоді підходили до нас у реставрації, здибавши ся з ним підчас маневрів (вони були львівські) почали розпитувати його про ту даму, що сиділа з ним, і чому він їм її не представив, і при тім сказали про мене щось такого, що

Олесь визвав їх обох на побдинок. Отже одного він ранив, а другий ранив його, і то досить небезпечно. Се я дізнала ся від одного жовніра з його компанії, котрого просто зачепила з вікна.

Я не могла довше витримати, побігла до нього. З тяжкою бідою я ввмогла, що мене до нього допустили. Він лежав на постели, блідий як крейда, помарнілий. Куля попала йому в груди і тільки дивним випадком не положила його на місці трупом.

Ридаючи я припала до нього, цілувала його ноги і руки. І він розплакав ся.

— Ну, чого ти! Чого ти! — повторяв.
— Тут тобі не можна бути. Іди до дому, я тобі напишу.

Довго я не хотіла вступити ся, аж коли прийшов доктор і сказав мені, що він буде здоров, але тепер ще потрібно йому спокою, я пішла.

Він не писав мені, але по кількох тижнях сам прийшов. З якою нетерплячкою, з яким неспокоєм я ждала його! Якими чудовими фарбами малювала собі першу стрічу з ним по тій страшній пробі, як твердо божила ся, що все, все жите своє, працю і всі помисли віддам для нього! А коли прийшов і глянув на мене і мовчки сів на крісло — я відразу почувала, що між нами все скінчене, що нам треба

розстати ся, що те, що дальше буде, то буде тільки довше чи коротше прощанє.

Прощанє вийшло коротке. Він сказав менї зараз, що його аванс пропав тепер на довгий час і що його за кару перенесено до Араду — пильнувати військової тюрми, і що він за тиждень мусить вибирати ся в дорогу.

Я вислухала його слів, як холодний стовп. Він почав потїшати мене, говорив, що ніколи не забуде про мене, що буде писати менї, — але я знала, що й він сам потребує потїхи. Відїжджаючи він дав менї троха грошей на жите і пару листів до своїх знайомих і радив пошукати собі якого обовязку.

Я спродала дещо зі своєї гардероби і на разї не потребувала журити ся житєм, могла в крайнім разї переждати пару неділь, поки би щось добре трафило ся. Але обовязок трафив ся зараз, у того самого професора, котрому я переписувала книжку. Професор був добрий чоловік, але жінка його почала ревнувати мене до мужа і по двох місяцях, серед зими, я мусїла уступити зі служби.

Я кинула ся до иньших Олесьових знайомих, до котрих мала листи, але назнала стїльки прикростей і сорому, що плюнула на все. Всї вони знали мою історію, всї ззирали ся на мене, як на звіря, послали мене одні до других, щоб усї побачили ту „лайдачку, що звела і знищила такого доброго і здібного чо-

ловіка". Ті слова сказав мені при кінці один старий ротмістр, до котрого мене також по-слано за обовязком.

Після сього я вже дальше не ходила, а поїхала до Львова. Тут я зупинила ся в однім жидівськїм готелї і почала знов шукати яко-гось обовязку. Але обовязку не було, гроший не стало, пару день я бігала як одурїла, цілий день опісля сидїла в отупіню в своїм покоїку, поки до мене не підійшов кельнер і не сказав мені кількох слів. Я останками крови вся по-червонїла ся від тих слів, скочила мов на гра-ни, але кельнер не вступав ся, я не втекла, не могла втекти нікуди від своєї долї...

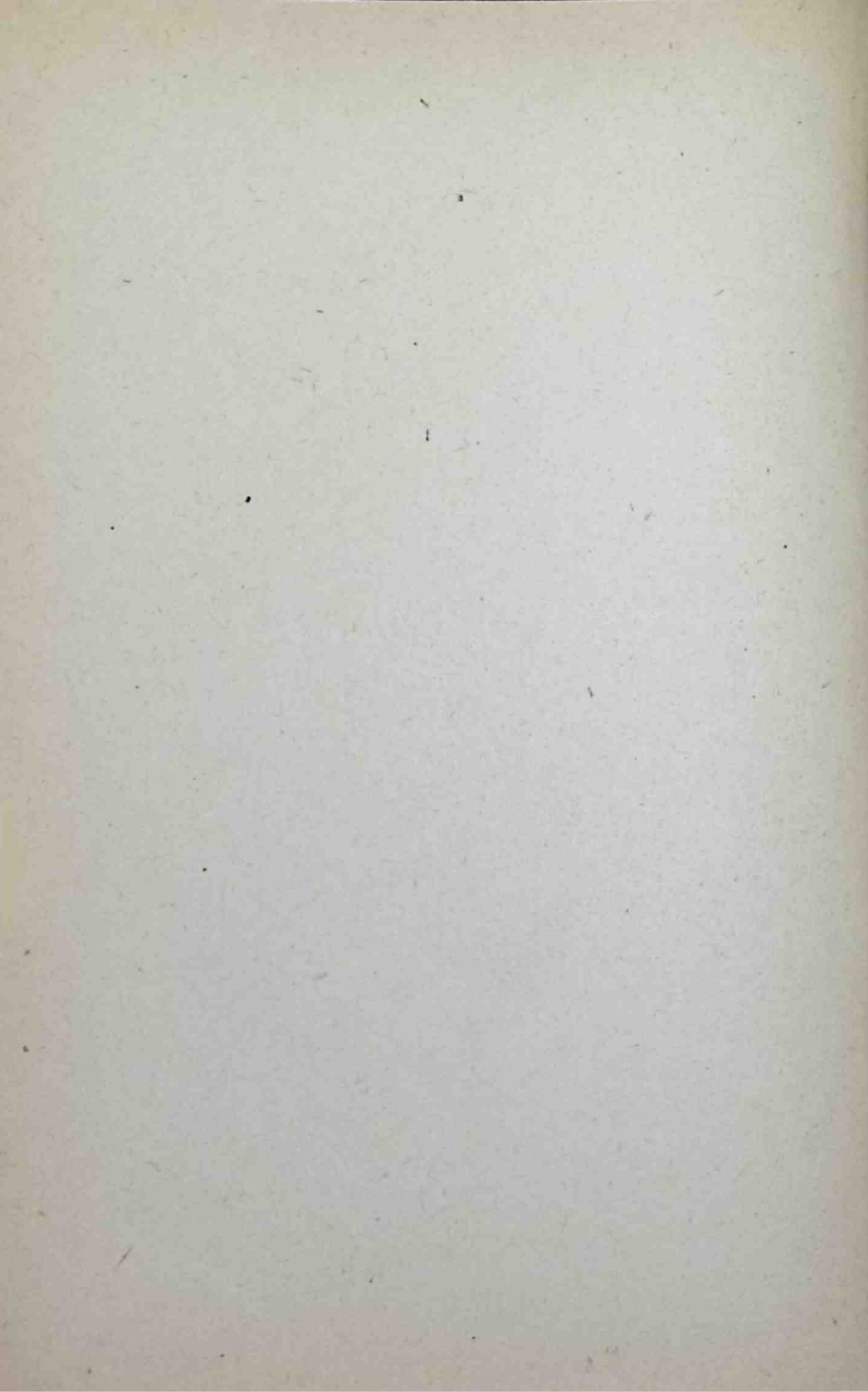
Я нераз бачила, як галузка відірвана від дерева плине по водї, доки не попаде в кру-тїж. І тут ще з разу пливе вона спокійно, опи-сує далекі круги; але чим далї, тим круги вузші, рух її швидший, поки течія не змеле нею і не кине в спінене гирло, де вона й про-падає. Чи винна гилька, чи винна вода, що так воно дїє ся?...

Львів, 20. марта до 9. цвїтня 1890.

ЧИ ВДУРІЛА?

Сцена.

(Бідно, але з деякою претензією на ліпший смак умебльований готелевий покій. Ліжко, софа оббита червоним плюшем, стіл з цвітучими хризантемами в вазонику. З боку столик закинений фотографіями та мальованими картками. Одинокє вікно заслонене червоною фіранкою, крізь яку просвічує сонце, кидаючи на ліжко червону квадратову пляму. В куті біля дверей умивальник, насупротив нього великий куфер застелений барвистим коциком. Над столиком на стіні зеркало. Кілька крісел, на однім із них жіночі сукні покинені безладно, на другім мужеське пальто, елегантна паличка і циліндер.

ЮЛІЯН, молодий, вродливий панич, власне кінчить туалету перед зеркалом, розчісує щіткою на голові рідке волосє і розкішні баки, підкручує вуси.

КАМІЛЯ, вродлива брунетка, лежить на ліжку накрита ковдрою, скуливши ся, немов змерзла, і слїдить очима його рухи.

З надвору долїтає ненастанний туркіт везів і гомін вуличного руху, троха пізнійше гук дзвонів.)

Каміля.

Вже одягаєш ся, блондинику?

Юліян.

(Не обертаючи ся до неї, перед зеркалом.) Так.

Мавіпулянтка.

Каміля.

Хочеш іти геть?

Юліян.

А вжеж. Хиба не пора?

Каміля.

А хиба пора? Ще дуже рано. Думаю, що ще нема шестої.

Юліян.

Ну, шеста в червні, то вже зовсім не рано. Ади, по тім сьвітлі на твоїм ліжку можна пізнати, як високо вже сонце.

Каміля. (Здрігнула ся.)

Яке дивне сьвітло! Як кровава пляма.

Юліян.

Се від фіранки.

Каміля. (Відкидає ковдру і встає з ліжка.)

(На ній лише довга, біла сорочка.) Душно! Сядь іще. Не відходи.

Юліян.

По що сідати? Треба йти. І так забарив ся. Там десь мої турбують ся, що мене цілу ніч дома не було.

Каміля. (Надягає на себе спідницю й кафтаник, весело.)

Га, га, га! Певно дадуть знати на поліцію, що десь дитина заблукала ся. Хто би знайшов...

Юліян.

Ти в дуже веселім настрою, а я ні.

Каміля.

Ось сядь лишень (тягне його до себе на софу), побалакаємо... може я й тобі піддам веселого гумору.

Юліян. (Легенько опирає ся.)

Ні, пусти мене. Справді мушу йти.

Каміля.

Алеж хлопче! Шеста година в ранці! Куди ти підеш? Ще всі брами позамикані. Ще всі порядні люди сплять! Ну, обійми мене! Поцілуй мене! (Обіймає його.) Так як учора. Яж твоя жіночка, правда?

Юліян.

Вчора була.

Каміля.

А сьогодні вже ні?

Юліян.

Що добре, того не треба за богато. За тиждень знов будеш.

Каміля. (Відвертає ся.)

Ти недобрый! Не любиш мене! Серджу ся на тебе.

Юліян.

От і бач. Найліпше, я піду собі, а за пару день ти пересердиш ся і знов усе буде добре.

Каміля.

Он як! Буде добре? А може не буде? Може я не захочу?

Юліян.

То як схочеш. Не захочеш ти, то захоче друга, третя, котра будь. Хиба мало вас таких? (Надягає сурдут.)

Каміля.

(Зіскакує як ужалена.) Нас... таких! Ах, правда... Ха, ха, ха!... Твоя правда. Я не маю права не хотіти. Я мушу хотіти... І знов буде добре. (Наближає ся до нього, тихійше.) Слухай, Юльку, та не вже ти так таки зовсім, ані крихітки, ані дрібочки не любиш мене?

Юліян. (Протирає хусткою цвікера, спокійно дивить ся на неї.)

Слухай, Каміля. Не розумію тебе. Чого тобі треба від мене? Се ти вже не перший раз заговорюєш із сеї бочки. Знаєш добре, хто ти. Знаєш, що я твій гість. Прийду, зроблю що треба, заплачу що належить ся і піду. Коли приходжу, люблю тебе як голодний теплу страву аб чарку горілки. А коли голодний на-

ситить ся і напєть ся, то яке йому діло до тих котлетів чи клюсок? Заплатив і йде собі геть.

Каміля. (Хапає його за руки і силкує ся заглянути йому в очі.)

Господи, який ти розумний! І де ви такі розумні паничі берете ся! Котлетка, чарка горілки — і дівчина, се зовсім усе одно. Ся смакує так, та так, а онта он як. Посмакував, а до решти йому байдуже. А може та жива котлетка має серце? Може в тій чарці — жива кров? Може у неї є якийсь чутє, якісь бажаня, якісь... ха, ха, ха!... якісь ідеали?..

Юліян. (Злегка вириває свої руки з її рук, байдужно.)

Па, кіцію! (Цілує її в уста.) До побаченя. Ти зачинаєш уже зовсім пусте балакати. Я не маю часу слухати твоїх витребеньків.

Каміля. (Обхоплює його руками за шию.)

Юлечку! Любий мій! Не йди ще! Хибаж ти не бачиш, як я тебе люблю? Дуже, дуже люблю! Хиба не бачиш, що я без тебе жити не можу?

Юліян.

Ха, ха, ха!

Каміля.

Не сьмій ся, соколе мій! Хиба се сьмішно?

Юліян.

Ха, ха, ха! А вжеж сьмішно.

Каміля.

Чого сьмішно?

Юліян.

Хибаж не сьмішно? Так як коли би чоловік по шию в воді стояв і кричав: Пити! пити! Гину зо спраги!

Каміля.

Не в воді, а в калюжі! В калюжі, соколе мій, у багні. І спрага мучить мене... за крапельною чистої води... чистої любови... за крапельною надії на якийсь вихід із сього життя. Юлечку, любий мій! Не відвертай ся! Порадь мені! Вирви мене з сеї калюжі. Або хоч покажи мені дорогу... зроби надію... одурь мене надією хоч на день... хоч на хвилю! (Пригортає ся до нього,) Ти не знаєш, яке тяжке, яке страшне мое жите! Не знаєш, які думки нераз напосідають... Ні, я не буду оповідати тобі... Я знаю, в тебе серце м'ягке, добре. Юлечку, зглянь ся на мене!..

Юліян. (Схрещує руки на грудях і глядить на неї з гори.)

Знаєш, Каміля, з ріжних роль, у яких я бачив тебе, ся найменше вдатна і найменше тобі до лица. Ліпше покинь грати сю комедію. Бувай здорова! (Хоче йти.)

Каміля. (Забігає йому дорогу, хапає його за руку.)

Ні, стій! Зажди ще хвилину. Яж мала тобі щось сказати... щось дуже важне... дуже цікаве...

Юліян. (Сердито.)

Ну, що таке? Кажі скоро.

Каміля.

Скоро? Чому скоро? Чого квапити ся? Ходи сюди! Сядь. (Садовить його на крісло). Дай сюди капелюх і палицю. (Бере і кладе на бік.) Так. А тепер слухай!

(З далека чути голос дзвонів).

Каміля.

Га! Чуєш? Дзвонять.

Юліян. (Байдужно.)

Тай що з того? Дзвонять на утреню, бо сьогодні неділя.

Каміля.

Неділя? А котрого сьогодні маємо? (Біжить до стінного календаря.) О, я ще від четверга не заглядала до календаря. То сьогодні неділя? А так, учора була субота. (Віддира картку за карткою.) Господи!

Юліян.

А там що таке?

Каміля.

Сьвятої Аґати.

Юліян.

Ну, тай що з того?

Каміля. (Тягне його за руку до календаря.)

Ади!

Юліян.

Червоно підкреслене. Ну, тай що з того?

Каміля.

А знаєш чому?

Юліян.

Можуть бути сотні причин.

Каміля.

Одна! одна! Се роковини смерти моєї матери. Сьогодні рік, як раз рік! (Кидає ся йому на груди і ридає). Юлечку! Серце моє! Я не переживу сьогоднішнього дня!

Юліян. (Відсторонює її.)

Ну, справді, з тобою сьогодні щось не тее... Кожда дрібниця дразнить тебе. Найліпше я піду собі, а ти заспокій ся.

Каміля. (З тривогою держить його за руку.)

Нї, нї, нї! Не покидай мене! Тепер у тій хвилині не покидай!

Юліян.

Алеж я мушу йти! Там десь моя мама турбує ся... жде мене...

Каміля. (Видивила ся на нього витріщивши очи.)

Твоя... мама? Хиба у тебе є... тут... мама?

Юліян.

А вжеж.

Каміля.

А ти казав мені...

Юліян.

Е, що я тобі казав! Чи одно каже ся при таких оказіях! Хто би там усьому вірив. От і ти скільки всякої всячини набалакаєш, а про те...

Каміля.

Думаєш, що брешу?

Юліян.

Розумієть ся, що брешеш. Твоє ремесло на брехні фундоване.

Каміля. (Хапаєть ся за груди.)

Господи! (Перемагає себе) Ну, так, твоя правда... Звісно, иноді збрешеш... не можна без того. Лише перед одним, соколе мій, перед одним доси я не збрехала ані словом, ані помислом.

Юліян.

Перед ким?

Каміля.

Перед тобою.

Юліян. (Іронічно кланяється)

Mille merci, mademoiselle!

Каміля.

Не кпи! не сьмійся! Я правду говорю. Ох, як би ти знав, яку наболілу правду! Але ні, я не про се хотіла. Слухай! (Бере його за руку.) Любий мій! Сьогодні роковини смерті моєї матери. Сьогодні рік я ще була чиста, нетикана — як кажуть: чесна. Брехня! Хиба я сьогодні нечесна? Ні, сьогодні я нещаслива, втоптана в болото, погорджена, спроституована, але в душі, в сумліню я чесна — слухай, Юльку, я чесна так само або й ще більше, як була торік, при смертній постелі моєї мами.

Юліян.

Щож, се дуже гарно. Хоч сама собі скажи комплімент, коли ніхто иньший не каже.

Каміля. (Не вважаючи на сі слова.)

Сьогодні, коли ти тут, зі мною, ти, якого я одного полюбила з усеї тої юрби... моїх гостей... слухай, Юльку! Сьогодні... при тобі... на пам'ять моєї бід-

ної матусі я хочу бути ще раз, раз у життю такою чистою, тихою, доброю, побожною, як була під її крильми. Ах, любий, ти не знаєш, яка вона була гарна, добра, сердечна, яка чесна не тою фальшивою чеснотою, що дбає про зверхній блиск... (Уриває, забуваєть ся, нараз скрикає.) Мамочко моя! Невже ти бачиш, до чого дійшла твоя єдина, улюблена дитина! (Затулює лице руками і тихо плаче. По хвилі.) Та ні, дарма! Що стало ся, вже не відстане ся. (Знов хапає його за руки і довго, пильно вдивлює ся в його лице.) Який ти гарний! Який ти добрий! Юлечку, жите мое! Глянь на мене так ласкаво, так м'якко, як ти се вмієш... Отак за серце хапаючи тим любим поглядом. Будь добрий зі мною сьогодні... хоч на годиночку. Я сьогодні в двоє, ні, сто раз нещасливійша, як що дня. Чую себе на новою бідною, опущеною, самотною сиротою, якою почула себе вперве, коли з нашого дому винесли мою бідну маму і зараз потім маїстрацькі урядники позамикали і запечатали всі покої, а мене прогнали в сьвіт без милосердя. Той самий глухий жах переходить мою душу, як тоді. Юлечку мій! (Тулить ся до нього.) Полюби мене хоч крихітку! Зглянь ся надомною! Захисти мене!

Юліян.

Чого властиво хочеш від мене?

Каміля. (З близька вдивлює ся пильно йому в очи, шептом.)

Знаєш... ожени ся зі мною.

Юліян. (Відшпихає її.)

Чи ти вдуріла?

Каміля.

Ну, не хмур ся! Ну, не сердь ся! Хиба я що злого сказала? Глянь на мене! Хиба я не гарна? не молода? не здорова? І люблю тебе! Юлечку! Клянусь тобі, не знайдеш ніколи другої, щоб так любила тебе. І вдячна тобі буду до смерти... молити ся буду до тебе... бо ти будеш моїм спасителем... Ну, слухай! Що тобі шкодить?

Юліян. (Зриває ся з крісла.)

Ні, ти справді одуріла сьогодні! Не вже ти справді думаєш, що я міг би...? Я, доктор прав, що мушу дбати про опінію загалу, і я міг би женити ся з такою...

Каміля.

Алеж слухай... Не зараз... І властиво чомуж би ні? Ти маючий, не потребуєш ніякої ласки, можеш жити де захочеш... А в тім... дай мені найменший промінчик надії, і я покину се жите... візьми мене за служницю до своєї мами, побачиш, яка я буду добра.

Юліян.

Усе те дурниці, дитино. Фантазії. Ти добра на тім місці, яке займаєш, а на иньшій то ще хто знає, як би було. Бувай здорова.

Каміля. (Забігає йому дорогу.)

Ні, ні, ні! Не йди ще! Не відходи такий сердитий! Боже мій! Як я маю просити тебе? Як маю говорити до тебе? Яж бажалаб усе своє серце виложити перед тобою — отак як на тарілці...

Юліян.

Не апетитний кавалок!

Каміля.

І все не те! Все не те говорить ся, що хотілось би! Слухай, Юлечку, там дзвони вигравають. Ранішнє богослуженє йде. А я хотіла би сьогодні бути такою чистою, невинною, як була перед роком, хотілаб чути себе знов між людьми людиною. Хотілаб чути при своїм боці когось, хто мене любить, хто мене шанує, хто готов захистити мене. Юлечку! Нічого не хочу від тебе! Забудь усе, що я перед хвилиною говорила тобі! Відкиж я приходжу до того, щоб завязувати тобі вік, затроювати тобі жите своєю минувшиною?... Ні, ні, се у мене горячка... Лиш одного, одного прошу в тебе. Подожди хвилинку! Ось я зараз уберу ся... Ще маю тут на дні куфра своє жалібне убра-

не... Те саме, в яким проводила свою матусю на кладовище. Ось подожди, я зараз!.. (Хоче відімкнути куфер).

Юліян.

Не розумію. По що та маскарада?

Каміля.

Лише подожди! Не втечеш? Я за хвилиночку! (Відмикає куфер, перекидає в ньому все і викидає чорну сукню і інші частини жалібної туалети.) Ось бачиш! Я зараз уберу ся! (Сквапно починає одягати ся.)

Юліян.

Але по що? Що се має значити?

Каміля. (Перед зеркалом.)

Зараз! Ось заразїсінько. Се дрібниця... Для тебе дрібниця. Надію ся, що сього не відмовиш мені. Адже ти добрий, любий мій хлопчик. Любиш Камілю, правда? Не відмовиш, не відмовиш!

Юліян.

Але що таке?

Каміля. (Стає перед ним уся в чорному, з густим вельюном спущеним на лице.)

Ади! Правда, прилично? Ніхто не пізнає мене. Не можу скомпромітувати тебе. Правда? Ну, подай мені руку. Отак. (Бере його руку і вкладає за свою.) А тепер ходімо.

Юліян.

Куди?

Каміля.

Проведеш мене отак до костела. Я помолю ся, а ти постоїш, підождеш на мене і проведеш мене знов потім назад до дому. Сеж недалечко.

Юліян.

До костела? Найлюднійшою площею? В неділю? Ну, се ти пусте видумала!

Каміля.

Не хочеш?

Юліян.

Не хочу і не можу.

Каміля.

Алеж се недалечко! Ніхто мене не пізнає.

Юліян.

Але мене пізнають. Почнуть питати: що се за дама?

Каміля.

І що з того? Хиба тобі велика річ сказати: наречена, або сестра мого приятеля, або хто? Хиба тобі першина брехати?

Юліян.

Не хочу.

Каміля.

Юлечку! Прошу тебе! Така мала дрібниця. А мені буде на цілий рік, на ціле жите пам'ятка... І хоч хвилинка ілюзії, що я ще чиста, непогорджена, рівноправна між людьми... Що хтось не соромить ся прилюдно йти зо мною по вулиці, стояти обік мене в костелі... Юлечку, для тебе се нічого, а для мене — ціле жите... цілий змисл життя! Не відмов мені сього!

Юліян. (Витягає свою руку з її руки.)

Ні, сього не буде. Там у костелі тепер моя мама, мої сестри. Мав ся-б я з пишна, як би вони побачили мене під руку з чужою дамою.

Каміля.

Та брешеш, брешеш! У тебе тут нема ані мами, ані сестер! Ну, скажи, признай ся, чому не хочеш зробити мені сеї маленької прислуги?

Юліян.

Бо не хочу! Просто не хочу задля тебе компромітувати ся. Не хочу задля тебе брехати. Не хочу йти з тобою по вулиці ані стояти біля тебе в церкві, тай по всьому.

Каміля.

Але сеж така дрібниця! Що за компромітація! Пів годинки часу! А для мене —

Боже, як би ти знав, яке добродійство ти зробиш для мене!

Юліян.

Слухай, дівчино! Ти зовсім одуріла. Чого ти чіпаєш ся мене з такими глупими ідеями? Раз тобі сказано, що нічого з того не буде, то й годі! Бувай здорова! (Відвертає ся.)

Каміля. (Стає в дверех, відкидає на бік вельон.)

Ах, так ось який ти! Навіть такої дрібниці не хочеш зробити для мене! Такого мізерного знаку, що вважаєш мене людиною, а не лише кусником живого мяса! О, тепер я розумію тебе. Ти без серця! Ти самолюб! Іди! Не хочу більше бачити тебе! (Відкидає його руку.)

Юліян.

(Розлючений.) Малпо! Як ти сьмієш! На тобі за се! (Бе її в лице.) Щоб знала, з ким говориш! (Відходить.)

Каміля. (Обома руками хапаєть ся за вдарене лице. Хвилю стоїть німа, мов приголомшена, потім скрикує нервово.)

Мамочко моя! Мамочко! Бачиш, до чого я дійшла в роковини твоєї смерти! (Запирає в собі дух і надслухує при дверех.) Пішов! Пішов!... Ні, не можу, не можу довше! (Заломлює руки і бігає по покою.) Мамочко! Поглянь на свою доню! Візьми мене дя себе! (Знов надслухує при дверех.) Пішов! І не вернув ся... не вернетъ ся більше!

І не треба. По що? Але я? Що зо мною? Дзвони грають... До церкви кличуть... Не до церкви, а до мами... До мами! До мами! Мамочко! Біжу до тебе! Любий мій! Зажди!... Пішов! Е, ні, я тебе догоню, я буду швидше! (Скаче на вікно, відчиняє його і кидаєть ся в низ. За сценою чути короткий, різкий крик, потім глухий стук).

Заслона спадає.

Львів, д. 4—5. липня 1904 р.

Того самого автора вийшли:

П о е з и ї:

З вершин і низин (3 кор.), опр.	К.	4.—
Мій Ізмараїд (опр.)	"	2·40
Зівяле листе (опр.)	"	2.—
Із днів журби (опр.)	"	2.—
Цанські жарти	"	—·60
Поеми (опр.)	"	1·60
Лис Микита (3-тє вид.)	"	1·40
Пригоди Дон Кіхота (2-е вид.)	"	1·40
Коваль Бассім (опр.)	"	1·60
Абу Касимові канці (2-е вид.)	"	1.—

П о в і с т и:

Перехресні стежки (3 кор., опр.)	К.	4.—
Для домашнього огнища	"	2.—
Без праці	"	—·40
Полуйка (опр.)	"	1·40
Сім казок (опр.)	"	1·40
Коли ще звірі говорили (2-е вид.)	"	—·40
Захар Беркут (2-е вид.)	"	2.—
Добрий заробок (опр.)	"	2.—
Панталаха (опр.)	"	2.—
Малій Мирон (опр.)	"	2.—
З бурливих літ (т. I опр.)	"	2.—

Д р а м и:

Украдене щастє (2-е вид.)	К.	—·40
Учитель, комедия	"	—·60
Камяна душа	"	—·20
Сон князя Святослава	"	—·80
Едіп царь Софокля, перекл.	"	—·60
Майстер Чпрняк	"	—·50
Будка ч. 27	"	—·50

Наукові розвідки:

Іван Вишенський і його твори	К.	2.—
Панщина і її скасування	»	—·60
Писання Котляревського в Галичині	»	—·15
Карпато-руське письменство XVII та XVIII в.	»	2.—
Студії на полі Карпато-руського письменства I.	»	1.—
Варлаам і Йоасаф	»	4.—
Хмельницина 1648—1649 у сучасних віршах	»	3.—
Слово о Лазаревім воскресеню	»	—·50
Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в укр.-руськїм письменстві	»	—·40
Забутий укр. віршописець XVII в.	»	—·40
Пяницьке чудо в Корсуні	»	—·15
Памятки укр.-руської мови і літератури I. (Апокріфи старозав.)	»	4.—
Памятки II. (Апокр. євангелія)	»	5.—
Памятки III (Апокр. апостольські діянн)	»	5.—
Галицько-руські нар. приповідки, т. I.	»	3.—
Сьв. Климент у Корсуні (друкує ся)		
Грималівський ключ у р. 1800.	»	—·40
Житє і Слово, 6 томів	»	30.—

Дістати можна в книгарні Наукового тов. імени Шевченка і в книгарні Ставропігійського Інститута у Львові.